

INTERNATIONAL
JOURNAL OF
ECONOMICS
POLITICS
HUMANITIES AND
SOCIAL SCIENCES

Volume: 06
Issue: 5

Özel Sayı
Special Issue
30.10.2023

Cumhuriyet'in 100 Yılı
100 Years of the Republic

e-ISSN: 2636-8137

www.ijephss.com

Sayfa
(Page)

İçindekiler (Table of Contents)

ii-iii	Dergi Hakkında (About Journal)
iv	Editör Ekibi (Editorial Team)
v	Alan Editörleri (Subject Editorial Board)
vi	Yayın Kurulu (Editorial Board)
vii	Bilim ve Danışma Kurulu (Science and Advisory Board)

Araştırma Makaleleri / Research Articles

1-16	Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği Ekonomik İlişkileri <i>Economic Relations of the Republic of Türkiye and The Soviet Union</i> Yılmaz AYDIN
17-27	Cumhuriyet'in İlk Yüzyılında Türkiye-Tayland İlişkileri <i>Türkiye-Thailand Relations in the First Century of the Turkish Republic</i> Resul YALÇIN
28-41	Türkiye'de Turizm Sektörünün Ekonomik Büyümeye Katkısı: Cumhuriyetten Günümüze <i>Contribution of the Tourism Sector to Economic Growth in Türkiye: From The Republic to the Present</i> Fatma Pınar EŞSİZ
42-55	Cumhuriyet Rejiminin Son On Yılında Türkiye'de Cumhuriyet ve Liderlik Üzerine Yapılmış Çalışmaların Bibliyometrik Analizi <i>A Bibliometric Analysis of Studies on the Republic and Leadership in Turkey During the Last Decade of the Republican Regime</i> Hale Eda AKDURU

International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences

IJEPHSS

ISSN: 2636-8137

Dergi Hakkında

Dergi Adı	: International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences (IJEPHSS)
E-ISSN	: 2636-8137
Yayın Aralığı	: Yılda 4 Sayı (Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim)
Dergi Web Sitesi	: www.ijephss.com https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijephss
Yayına Başlangıç	: 15.04.2018
Baş Editör	: Doç. Dr. Halil İbrahim AYDIN
İmtiyaz Sahibi	: Doç. Dr. Onur OĞUZ
Yayımlandığı Ülke	: Türkiye
Yayın Modeli	: Açık Erişim
Yayın İçeriği	: Web of Science Core Collection tarafından yapılan sınıflandırma kapsamındaki Sosyal Bilimler, Sanat ve İnsani Bilimler alanındaki seçilmiş bilim dallarında akademik yaklaşımla üretilmiş özgün çalışmalar
Okur Kitleleri	: Akademisyenler, araştırmacılar, profesyoneller, öğrenciler ve ilgili mesleki, akademik kurum ve kuruluşlar.
Yayın Dili	: Türkçe ve İngilizce
Hakkında	: IJEPHSS (e-ISSN: 2636-8137), yılda dört defa yayımlanan, uluslararası, çift taraflı kör hakemlik sistemini benimsemiş, açık erişimli, bilimsel ve akademik bir dergidir. IJEPHSS, araştırma ve yayın etiğini önemsemektedir ve etik kurallara uygun şekilde çalışmalara yer vermektedir. IJEPHSS açık erişimin etkili bir şekilde çalışması için lisanslama yoluyla kullanıcı haklarının ve telif hakkı sahipliğinin açık olması gerektiğine inanmaktadır. Bu nedenle yayımlanan makaleler, Creative Commons Atıf-Gayrı Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır. IJEPHSS’de yayımlanan çalışmaların telif hakları yazarlarına aittir. Yayınlanan tüm makalelere, kalıcı makale tanımlayıcısı olarak DOI atanır. IJEPHSS’e gönderilen makaleler iThenticate programı kullanılarak benzerlik taramasından geçirilmektedir. Tüm çalışmalarda benzerlik oranının %20’den az olması şartı aranmaktadır.
Ücret Politikası	: IJEPHSS, ücretli bir dergidir. Yükseköğretim Kurulu’nun 07.03.2019 tarihli Genel Kurulunda alınan karar gereği, makalelerin kabul ya da red durumuna bakılmaksızın ücret alınmaktadır. Bu ücret ön değerlendirme, editörlük inceleme, dil kontrolü hizmeti, sekreterlik, yazım imla, mizanpaj, kontrol, yayınlama vb nedenlerden dolayı talep edilmektedir. Hakemlik ücrete tabi değildir. IJEPHSS, yazarlara, hakemlere, editörlere ve yayın kuruluna herhangi bir ücret ödememektedir. Bununla birlikte IJEPHSS’de yayımlanan makalelerin okunması ve indirilmesi ücretsizdir. Ücret politikasına yönelik güncel bilgiler dergimizin internet sitesinde yer almaktadır.
Arşiv Politikası	: IJEPHSS Baş-Editörü, yayımlanan materyalin güvenli bir şekilde arşivlenmesini sağlar. IJEPHSS yayınladığı makaleleri açık erişim esasına göre yazar(lar)ın herhangi bir işlem yapmasına gerek olmaksızın elektronik arşivlere gönderir ve tam erişime açık hale getirir. Arşivleme ve veri dağıtım politikası ile ilgili detaylı bilgiler dergi web sitesinde yer almaktadır.
Hakemlik Türü	: Çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanmaktadır.
İnceleme Süresi	: Ortalama 8 hafta
İntihal Kontrolü	: iThenticate programı aracılığıyla yapılmaktadır. Benzerlik oranının %20’nin altında olması beklenmektedir.

International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences

IJEPHSS

ISSN: 2636-8137

About Journal

Journal's Title	: International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences (IJEPHSS)
E-ISSN	: 2636-8137
Publishing Period	: Yılda 4 Sayı (Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim)
Journal's Web Sites	: www.ijephss.com https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijephss
First Publishing Date	: 15.04.2018
Editor-in-Chief	: Assoc. Prof. Dr. Halil İbrahim AYDIN
Concession Holder	: Assoc. Prof. Dr. Onur OĞUZ
Country	: Türkiye
Publishing Model	: Open Access
Subjects	: Original studies produced with an academic approach in selected subjects in the field of Social Sciences, Arts and Humanities within the scope of the classification made by the Web of Science Core Collection
Readership	: Academics, researchers, professionals, students and the relevant institutes and organizations
Publishing Languages	: Turkish and English
About	: IJEPHSS (e-ISSN: 2636-8137), is a double anonymous peer reviewed, open access e-journal which is published quarterly (January-April-July-October) IJEPHSS cares about research and publication ethics rules and accepts the studies in accordance with ethical rules. IJEPHSS has embraced open access, and non-commercial scientific publishing. Because of that the articles in the journal are licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license. The copyrights of the works published in the IJEPHSS belong to their authors. All published articles are assigned DOI as the permanent article identifier. IJEPHSS checks for plagiarism in studies submitted for review: Pre-checked articles are scanned for plagiarism using iThenticate software. High similarity rates can cause an article to be rejected before or even after it is accepted. This rate is expected to be less than 20%.
Price Policy	: IJEPHSS is a paid journal. According to Higher Education Council decisions, charges are taken before submission of article. IJEPHSS charges a fee for pre-evaluation, language control service, secretariat, spelling, layout, control, publishing etc. Referee evaluation is free of charge. IJEPHSS does not pay a fee to reviewers, authors, editors or the editorial boards. No fee is charged for downloading and reading. Journal's updated price policy information is announced on the official web site.
Archive Policy	: Editor-in-Chief of IJEPHSS ensures secure archiving of published material. IJEPHSS sends the articles it publishes to electronic archives on an open access basis, without requiring any action from the author(s), and makes them available for full access. Journal's updated archive policy information is announced on the official web site.
Reviewing Type	: Double-Blind Peer-Reviewing
Evaluation Period	: 8 weeks (average)
Plagiarism Checking	: iThenticate. Similarity rate must be under 20%.

EDİTÖR EKİBİ (THE EDITORIAL TEAM)

Baş Editör (Editor-in-Chief)	: Doç. Dr. Halil İbrahim Aydın (Assoc. Prof.) Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration and Political Sciences hiaydin12@gmail.com ORCID: 0000-0001-6783-4905
Yardımcı Editör (Associate Editor)	: Doç. Dr. Onur Oğuz (Assoc. Prof.) Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics onur@ijephss.com ORCID: 0000-0001-5492-0038
Editör Yardımcıları (Assistant Editors)	: Doç. Dr. Merve Tuncay (Assoc. Prof.) Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Finance and Banking mtuncay@cumhuriyet.edu.tr ORCID: 0000-0002-2379-1314 Doç. Dr. Özgür Kanbir (Assoc. Prof.) Giresun University, Dereli Vocational High School, Department of Office Services and Secretariat ozgur.kanbir@giresun.edu.tr ORCID: 0000-0001-5696-4077
Dil Editörleri (Language Editors)	: Dr. Öğr. Üyesi Berivan Can (Assist. Prof.) Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature bcan@atu.edu.tr ORCID: 0000-0002-9336-7455 Dr. Öğr. Üyesi Emrah Işık (Assist. Prof.) Batman University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Western Languages and Literatures emrah.isik@batman.edu.tr ORCID: 0000-0003-4417-4304
İstatistik Editörü (Statistical Editor)	: Doç. Dr. Mücahit Çayın (Assoc. Prof.) Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics mucahit.cayin@batman.edu.tr ORCID: 0000-0002-6470-5531
Hukuk Editörü (Law Editor)	: Dr. Öğr. Üyesi Sadullah Özel (Assist. Prof.) Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations sadullah.ozel@batman.edu.tr ORCID: 0000-0003-4053-873X
Web Editörü (Web Editor)	: Dr. Öğr. Üyesi Aytaç Uğur Yerden (Assist. Prof.) İstanbul Gedik University, Faculty of Engineering, Department of Industrial Engineering aytac.yerden@gedik.edu.tr ORCID: 0000-0002-3886-802X
Ön Kontrol Editörü (Precheck Editor)	: Doç. Dr. Halil İbrahim Aydın (Assoc. Prof.) Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration and Political Sciences hiaydin12@gmail.com ORCID: 0000-0001-6783-4905
Sosyal Medya Editörü (Social Media Editor)	: Ömer Duman (Doktorant, PhD Candidate) Bursa Uludağ University, Institute of Graduate Studies omerduman6054@gmail.com ORCID: 0000-0001-9570-4171
Etik Editörü (Ethical Editor)	: Doç. Dr. Onur Oğuz (Assoc. Prof.) Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics onur@ijephss.com ORCID: 0000-0001-5492-0038
İndeks Editörü (Indexing Editor)	: Havva Özgün Yazım Desteği Akademik Yayın ve Danışmanlık info@yazimdestegi.com
Sekreteryaya (Secretaria)	: Ömer Duman (Doktorant, PhD Candidate) Büşra Doğan (Doktorant, PhD Candidate)

ALAN EDİTORLERİ (SUBJECT EDITORS)

Doç. Dr. Ahmet İlyas (Assoc. Prof.)

Harran Universtiy, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Türkiye
ahmetilyas@harran.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9578-9160

Doç. Dr. Magdalena Ziolo (Assoc. Prof.)

University of Szczecin, Faculty of Economics and Management, Department of Economics and Finance, Poland
magdalena.ziolo@usz.edu.pl
ORCID: 0000-0003-4136-046X

Doç. Dr. Mehtap Nasıroğlu Aydın (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Türkiye
mehtap.nasiroglu@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4411-0784

Doç. Dr. Ömer Yalçınkaya (Assoc. Prof.)

Atatürk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
oyalcinkaya@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1210-2405

Dr. Öğr. Üyesi Berivan Can (Assist. Prof.)

Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Türkiye
bcan@atu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9336-7455

Dr. Öğr. Üyesi Esra İşbilen Duru (Assist. Prof.)

Istanbul Gedik University, Gedik Vocational High School, Department of Banking and Finance, Türkiye
esra.isbilen@gedik.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2936-6957

Dr. Giorgi Benashvili

Caucasus Universty, School of Economics, Georgia
giorgi.benashvili@tsu.ge
ORCID: 0000-0001-6757-8817

YAYIN KURULU (EDITORIAL BOARD)

Doç. Dr. Abdullah Kutalmış Yalçın (Assoc. Prof.)

Düzce University, Faculty of Business Administration, Department of International Trade and Financing, Türkiye
kutalmisyalcin@duzce.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3176-6749

Doç. Dr. Halil İbrahim Aydın (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration and Political Sciences, Türkiye
hiaydin12@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6783-4905

Doç. Dr. Mehtap Nasıroğlu Aydın (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Türkiye
mehtap.nasiroglu@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4411-0784

Doç. Dr. Mücahit Çayın (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
mücahit.cayin@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6470-5531

Doç. Dr. Nevin Karabıyık Yerden (Assoc. Prof.)

Marmara University, Social Sciences Vocational High School, Department of Marketing and Advertisement, Türkiye
nkarabiyik@marmara.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1114-2672

Doç. Dr. Onur Oğuz (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
onur@ijephss.com
ORCID: 0000-0001-5492-0038

Doç. Dr. Ömer Yalçınkaya (Assoc. Prof.)

Atatürk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
oyalcinkaya@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1210-2405

Doç. Dr. Özgür Kanbir (Assoc. Prof.)

Giresun University, Dereli Vocational High School, Department of Office Services and Secretariat, Türkiye
ozgur.kanbir@giresun.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5696-4077

Doç. Dr. Türker Şimşek (Assoc. Prof.)

Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
turker.simsek@gop.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7581-7590

BİLİM VE DANIŞMA KURULU (SCIENCE AND ADVISORY BOARD)

Prof. Dr. Ana-Gabriela Babucea	“Constantin Brancuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Prof. Dr. Arshi Khan	Aligarh Muslim University	Hindistan / India
Prof. Dr. Avtandil Silagadze	Tbilisi State University	Gürcistan / Georgia
Prof. Dr. Diana Mihaela Pociovalișteanu	“Constantin Brancuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Prof. Dr. Gerald Friedman	University of Massachusetts at Amherst	ABD / USA
Prof. Dr. Isabel Novo Corti	University of Coruna	İspanya / Spain
Prof. Dr. Jean Vasile Andrei	Petroleum- Gas University of Ploiești	Romanya / Romania
Prof. Dr. Kosta Sotiroski	Prilep, University “St Kliment Ohridski”	Makedonya / Macedonia
Prof. Dr. Marian Zaharia	Petroleum- Gas University of Ploiești	Romanya / Romania
Prof. Dr. Min Wei	Chinese Academy of Social Sciences (CASS) IWAAS	Çin / China
Prof. Dr. Nadir Erođlu	Marmara University	Türkiye / Türkiye
Prof. Dr. Sandrina Francisca Teixeira	Polytechnic of Porto	Portekiz / Portugal
Doç. Dr. Aniela Balacescu	“Constantin Brancuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Doç. Dr. Anukrati Sharma	University of Kota	Hindistan / India
Doç. Dr. Christian Ruggiero	Sapienza University of Rome	İtalya / Italy
Doç. Dr. Daria Vystavkina	Odessa I.I. Mechnikov National University	Ukrayna / Ukraine
Doç. Dr. Manuel Vicente Nieto Mengotti	Universidade da Coruña	İspanya / Spain
Doç. Dr. Nazenin Huseynova	Judicial Academy of the Ministry of Justice of Azerbaijan	Azerbaycan / Azerbaijan
Dr. Carmen Gago-Cortés	Universidade da Coruña	İspanya / Spain
Dr. Filip Fidanoski	Bologna University	İtalya / Italy
Dr. Loredana Ciurlau	“Constantin Brâncuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Dr. Marwa Ben Ghoul	Independent Researcher	Belçika / Belgium
Dr. Marzieh Khakifirooz	Tecnologio de Monterrey	Meksika / Mexico
Dr. Raluca Iorgulescu	Romanian Academy	Romanya / Romania
Dr. Salomeh Tabari	Cardiff University	İngiltere / England
Dr. Seval Özbalcı	University of the People	ABD / USA

Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği Ekonomik İlişkileri

Economic Relations of the Republic of Türkiye and The Soviet Union

Yılmaz AYDIN¹

DOI: 10.59445/ijephss.1340288

Atıf / Cite: Yılmaz, A. (2023). Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği ekonomik ilişkileri, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, Special Issue: 100 Years of Republic, 1-16, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1340288>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 09.08.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 01.09.2023

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Çarlık rejiminin devrilmesine ve dünyada ilk sosyalist ülkenin kurulmasına yol açan Ekim Devrimi, dünya tarihinde dönüm noktalarından biridir. Kapitalist üretim ilişkileri yerine toplumsal mülkiyete dayalı planlı ekonominin uygulandığı Sovyetler Birliği, kuruluşundan itibaren kapitalist-emperyalist ülkeler için potansiyel bir düşmandı. Aynı dönemde Mustafa Kemal liderliğinde Anadolu’da emperyalist ülkelere ve bunların işbirlikçisi konumundaki saltanat rejimine karşı bağımsızlık savaşı veriliyordu. İlk ve tek sosyalist ülkenin lideri Lenin’e göre sosyalist olmasa da anti emperyalist mücadele verdiği için Mustafa Kemal desteklenmeliydi. Türkiye Cumhuriyeti henüz kurulmadan, Ankara hükümeti ve Sovyetler Birliği arasında yakın ilişkiler geliştirilmiş ve emperyalist ülkelere karşı işbirliği için gerekli zemin hazırlanmıştı. Emperyalist ülkelerin en önemli temsilcisi İngiltere, her iki ülke için ortak düşmandı. Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında dış politikanın Sovyetler Birliği - Türkiye - İngiltere Üçgeni içinde şekillendiği görülmektedir. Buna karşılık 2. Dünya Savaşı ve sonrasında başlayan Soğuk Savaş dönemi boyunca, Türkiye ve SSCB’nin hem siyasi hem de ekonomik ilişkileri ABD ve NATO ekseninde şekillenmiştir. NATO üyesi Türkiye, iki kutuplu dünyada yaşanan krizlere rağmen, SSCB ile ekonomik ilişkilerini, kısa süreli istisnai dönemler hariç, Sovyetler Birliği’nin dağılmasına kadar istikrarlı bir şekilde sürdürmüştür. Ekonomik ilişkilerin, SSCB’nin dağılmasından sonra resmi adıyla Rusya Federasyonu ile artarak devam etmesi, ilişkilerin tarihsel temellerinin güçlü olmasıyla da ilişkilidir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Ekonomisi, Dış Ticaret, Ekonomik İlişkiler.

JEL Kodu: O10, F10, F00

Abstract

The Soviet Union, in which planned economy was implemented instead of capitalist production relations, was a potential enemy for capitalist-imperialist countries from the very beginning. In the same period, under the leadership of Mustafa Kemal, a war of independence was waged against the imperialist countries and their collaborators, the sultanate regime. According to Lenin, the leader of the first socialist country, although Mustafa Kemal was not a socialist, he should have been supported against imperialist countries. Even before the establishment of the Turkish Republic, close relations were established between the government in Ankara and the Soviet Union and cooperation was started against the imperialist countries. England, representing the imperialist countries, was the common enemy of both countries. In this context, it is seen that foreign policy in the first years of the Turkish Republic was shaped within the Soviet Union - Turkey - England Triangle. On the other hand, the USA and NATO were influential in the economic relations of Turkey and the USSR during the Second World War and the Cold War period that started after it. Until the dissolution of the Soviet Union, Turkey, a member of NATO, maintained its economic relations with the USSR continuously, with the exception of short-term exceptional periods. Economic relations continued

¹Assoc. Prof. Dr., İstanbul Nişantaşı University, Faculty of Economics, Administration and Social Sciences, Department of Economics, yilmaz.aydin@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4297-4228.

increasingly with the Russian Federation after the collapse of the USSR. This is also related to the strong historical foundations of economic relations

Keywords: Turkish Economy, Foreign Trade, Economic Relations.

JEL Classification: O10, F10, F00

1. Giriş

Rusya, siyasi ve jeopolitik açıdan da her zaman önemli bir ülke olmuş, Türkiye ile ilişkileri de Türkiye açısından her zaman ön planda olmuştur. Osmanlı zamanında, ilk ilişkilerin 15. yüzyılda kurulduğu görülmektedir. Dağınık bir şekilde farklı knezlikler altında yaşayan Ruslar, 15. yüzyılda Moskova Knezliğinin kurulması ile birlikte merkezi bir yönetim etrafında birleşmişlerdir. Moskova Knezi III. Ivan bu tarihlere İstanbul'a elçiler göndermesi, Rus-Osmanlı ticari ilişkileri başlamıştır. Sonraki yüzyıllarda Rusya istikrarlı bir şekilde güçlenirken Osmanlı gerileme dönemine girmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda Batı ile genişleyen Rusya arasında kalan Osmanlı İmparatorluğu, 20. yüzyılın başında 1. Dünya Savaşı sırasında Rusya ile karşı karşıya kalmış ve önemli zayıflık vermişti. Ancak savaşın sonuna doğru, 1917 yılında, Rusya'da sosyalist devrim gerçekleşmiş ve yeni bir düzen kurulmuştu. İktidara gelen Bolşevikler, Çarlık döneminde yapılan anlaşmaların geçersiz olduğunu bildirmiştir. Ardından yapılan görüşmeler sonucunda iki devlet arasında karşılıklı olarak tüm düşmanca hareketlerin kesilmesine ve sınır çizgisinin tespit edilmesine karar verilmiştir. Bu dönemde, Osmanlı 30 Ekim 1918 yılında Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamış ve 1. Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Bu antlaşma ile birlikte Osmanlı Devleti, toprakları üzerindeki hakimiyetini büyük ölçüde yitirmiş, bu topraklar işgalci ülkelerin egemenliğine geçmeye başlamıştı. Anadolu'da işgalci kuvvetlere karşı gerçekleşen direniş kısa süre sonra Mustafa Kemal liderliğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlanacak kurtuluş mücadelesine dönüşmüştü. Anadolu'da mücadele Yunan askeri kuvvetlerine karşı verilmekle birlikte, esas önemli düşman başını İngiltere'nin çektiği emperyalist ülkelerdi. İngiltere batılı kapitalist-emperyalist ülkelerin en güçlü temsilcisi olarak, aynı zamanda, Rusya'da Çarlık rejimi yerine kurulan Sovyetler Birliği'nin de en önemli düşmanı konumundaydı. Devrimin ilk yıllarında tek ülkede sosyalizmi yaşatma mücadelesi veren Lenin ile Anadolu'da kurtuluş savaşına liderlik yapan Mustafa Kemal arasında başlayan yazışmalarla olumlu ilişkilerin temelleri henüz Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce atılmıştı. Lenin'e göre Mustafa Kemal sosyalist bir düzeni hedeflemiyor olsa da emperyalist güçlere karşı bağımsızlık mücadelesi için desteklenmeliydi. Gerek Cumhuriyetin kurulması aşamasında gerekse kurulmasından sonra Sovyetler Birliği, Ankara Hükümeti istikrarlı ve sıcak ilişkiler geliştirmiş hem siyasi hem de ekonomik konularda gerekli desteği sağlamıştır. 1930'ların sonuna kadar olumlu bir gelişme izleyen ilişkiler kısa sayılabilecek bir dönem durma noktasına gelmişse de 1960'lı yılların başlarından itibaren tekrar canlanmıştır. Bu çalışma, Türkiye ve SSCB arasında ilişkilerin ekonomik boyutu ile sınırlıdır. Bu bağlamda, çalışmanın ikinci bölümünde, ekonomik ilişkilerin anlaşılması için gerekli siyasi ilişkilerin kısa tarihi ele alındıktan sonra ekonomik ilişkiler kabaca 2. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası şeklinde iki döneme ayrılarak incelenmiştir.

2. Türkiye ve Sovyetler Birliği İlişkilerinin Kısa Tarihi

Osmanlı-Rus ilişkilerinin tarihi, Moskova Knezliği'nin kurulduğu 15. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanmaktadır. Moskova Knezliğinin kurulmasının ardından, 1496-1498 yılları arasında, III. İvan tarafından ticari ilişkileri geliştirmek için İstanbul'a elçilerin gönderilmesi Osmanlı ve Rusya arasında ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilebilir. İki ülke arasında 16. ve 17. yüzyıllarda, Osmanlı devletinin güçlü olduğu dönemde, Kırım Hanlarının etkin olduğu bir ilişki söz konusudur. Türk-Rus ilişkileri 18. yüzyılda dengeli bir şekilde sürdürülürken, sonraki yüzyılda Rusların Osmanlı karşısında zaferler kazandığı ve önemli toprakları ele geçirdiği görülmektedir. Batı'nın güçlenmesi ve Rusya'nın genişlemesi dönemi, Osmanlı'nın çöküş dönemiyle örtüşmüştü. Batı, Rusya karşısında Osmanlı'yı dengeleyici bir güç olarak görmüş, Rusya ise Batı'nın güçlenmesini Türkiye ile stratejik ittifaklar

yoluyla engellemeye çalışmıştır. Osmanlı yaklaşık üç asırdır genişleyen Batı ve Rusya arasında kendi dış politikasını geliştirmek zorunda kalmıştır. Rusya'da Çarlık rejiminin devrilmesi sonrasında Sovyetler Birliği'nin kurulması ile Anadolu'da Mustafa Kemal'in önderliğindeki bağımsızlık mücadelesi vermesi, Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktasıydı. Sovyetler, Anadolu'nun, emperyalist güçlerin eline geçmesinden, kendisinin yakın ilişkiler kuracağı Mustafa Kemal liderliğinde, sosyalist olmayan ancak anti-emperyalist niteliği ağır basan bağımsız bir rejim ile yönetilmesini tercih ediyordu (Balta ve Özkan, 2016; Yılmaz ve Yakşi, 2016; Topsakal, 2016).

1919 yılında başlayan Kurtuluş Savaşı süresince Türkiye'nin ilişki kurduğu ülkelerin başında Sovyetler Birliği gelmektedir. Anadolu'da emperyalizme ve saltanata karşı Kurtuluş Mücadelesinin verildiği bu yıllarda, Rusya'da Bolşevikler ile emperyalist ülkeler ve bu ülkelerin müttefikleri konumundaki muhalif Beyaz Ordular arasında savaş yaşanıyordu. Bu dönemde, ikili ilişkiler Mustafa Kemal ile Sovyet Rusya Devriminin lideri V. İ. Lenin arasında yazışmalarla başlamıştır. TBMM'nin açılışından henüz üç gün sonra 26 Nisan 1920'te Mustafa Kemal'in Lenin'e yazdığı mektup, aynı zamanda TBMM'nin ilk dış politika yazışmalarından birisi olarak görülmektedir. TBMM Başkanı sıfatı ile kaleme aldığı bu mektupta Mustafa Kemal, iki devleti tehdit eden emperyalist ülkelere dayanışma önerisinde bulunmuştur. Mektupta, Sovyetler Birliği'nden altın, silah, askeri teknik malzeme gönderilmesi talep edilmiş ve bunların emperyalizme karşı verilecek ortak mücadelede etkili olacağı belirtilmiştir. TBMM hükümetinin, 1920 yılının Mayıs ayında iki temsilcisini Moskova'ya göndermesi ile karşılıklı görüşmeler fiilen başlatılmıştı. Görüşmelerin ardından, 16 Mart 1921 tarihinde Türkiye-Sovyet Rusya arasında Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalandı. Bu Anlaşma ile gerek yazışmalarda gerekse görüşmelerde Bolşeviklerden öncelikle tüfek, mermi, top mermisi, mitralyöz, sahra telefonu, telsiz tertibatı, tayyare, kamyon, otobüs, otomobil ve askeri elbise talep edilmiştir (Giritli, 1970: 3; Behür, 2008: 285; Tokgöz, 2011: 7; Yılmaz ve Yakşi, 2016: 19; Topal, 2018: 317; Aydın, 2021: 157).

Türkiye ve SSCB ilişkilerinin gelişimi tarihsel olarak üç ana döneme ayrılabilir. Birinci dönem, iki ülkenin kuruluşundan sonraki ilk 10-15 yılı kapsamaktadır. İkinci dönem 2. Dünya Savaşı'nın öncesinde başlayan ve Soğuk Savaş'ın ilk yıllarını kapsayan dönemdir. Üçüncü dönem, Türkiye'de planlı sanayileşme döneminin uygulamaya konulduğu 1960'lı yıllar ve sonrasını kapsamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında dış politikanın Sovyetler Birliği - Türkiye - İngiltere Üçgeni içinde şekillendiği görülmektedir. Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkisi, her iki ülkenin İngiltere ile ilişkilerindeki gelişmelere bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Bunun temel sebebi, İngiltere'nin, 1930'lu yılların ortasına kadar, Türkiye ve Sovyetler Birliği için "ortak düşman" olarak görülmesidir. Türkiye açısından bakıldığında, bağımsızlık savaşı Yunanistan'a karşı verilmekle birlikte, Yunanistan İngiliz emperyalizminin politikaları etkisi altındaydı. Dolayısıyla, Türkiye'nin bağımsızlık savaşı esasen İngiltere'ye karşı idi. Bolşevik Devrimi ve ardından 1917 yılından itibaren tek sosyalist devlet Sovyetler Birliği'ni devirmek isteyen güçlerin başında da yine İngiltere geliyordu. Sovyetler Birliği için temel politika tek ülkede sosyalizmi yaşatmaktı ve kapitalist-emperyalist ülkelerin en önemli temsilcisi konumundaki İngiltere başat düşman ülkeydi. Bu durum, İngiltere'nin Türkiye ve Sovyetler Birliği için ortak düşman olması anlamına geliyordu. 1930'ların ortalarına kadar her üç ülke için önemli gelişmelerin hemen hemen aynı tarihlerde yaşandığı görülmektedir. Birincisi, 16 Mart 1921 tarihinde Sovyetler Birliği önemli iki anlaşmayı aynı günde imzaladı. Bu tarihte, Sovyetler Birliği, İngiltere ile Ticaret Anlaşması gerçekleştirirken, aynı gün İngiltere'ye karşı savaşan Türkiye ile de karşılıklı yardımlaşma anlaşması imzaladı. İkincisi, 16 Aralık 1925'te Cemiyeti Akvam (Milletler Cemiyeti), Musul'u İngiltere'ye bırakma kararı aldı. 17 Aralık 1925'te ise, Sovyetler Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti arasında Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması imzalandı. Her üç ülke için önemli ortak bir diğer tarihi gelişme ise 1929 yılı sonbaharında yaşandı. Bu dönemde, bir İngiliz Savaş Filosu İstanbul'u ziyaret etmiş, filo komutanı Ankara'da Gazi Mustafa Kemal'i ziyaret etmişti. Bu Filo'nun ziyareti, Türkiye'de yönetim tarafından önemli bir gelişme olarak kutlanmıştır. Bundan çok kısa bir süre sonra

ise Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında 1925 Anlaşması yenilendi. 1930'lu yılların ortalarına doğru bu "üçgen" içinde şekillenen politikaların niteliği değişmeye başladı. İkinci Dünya Savaşı öncesinde, Türkiye'nin özellikle olası bir İtalyan saldırısından duyduğu endişe, Türk dış politikasının İngiltere ve Fransa'ya yönelmesine yol açtı. Başlangıçta, Fransa ile ilişkiler ön planda iken, 1930'ların ikinci yarısında İngiltere ile yakınlaşma hız kazandı (Küçük, 2005: 93-94, Tokgöz, 2011: 8; Hirst, 2013: 216; Topal, 2018: 317).

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye, tarafsızlık politikası izlemiş hem Batı hem de Sovyetler ile ilişkileri sınırlı kalmıştı. Ardından başlayan "Soğuk Savaş" yıllarında SSCB ve Türkiye ilişkilerinin, her iki ülkenin Batılı ülkeler ile yaşadıkları gelişmelere bağlı olarak değişiklik gösterdiği görülmektedir. "Samimi dostluk", İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce bozulmaya başlamıştı. Mart 1945'te Sovyet Dışişleri Bakanı V. Molotov'un, Moskova'daki Türk büyükelçisi S. Sarper'e 1925'te imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı yenilemeyeceğini ve yeni bir anlaşmaya hazır olduğunu bildirmesi üzerine iki ülkenin ilişkileri yeni bir döneme girmiş oldu. Sovyetler Birliği, Türk Boğazları üzerindeki denetimi düzenleyen Montrö Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesi başta olmak üzere yeni talepler ileri sürmüştü. Bu talepler, Ankara tarafından reddedildi. Bu gelişme, İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalma politikası izleyen Türkiye için "yalnız" kalma anlamına geliyordu. Sonraki yıllarda, Türkiye'nin bu yalnızlıktan kurtulmak ve Batılı ülkelerle ilişkileri geliştirmek için yoğun bir çaba içine girdiği görülmektedir. Bu çabaya karşılık ABD'de Türkiye'ye yönelik daha aktif bir politika izlemeye başlamıştı. Washington büyükelçisi M. Ertegun'un naaşının Missouri Zirhlisi ile İstanbul'a getirilmesi Türkiye'de yönetim tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştı. ABD'nin Ankara'nın yanında yer aldığını gösteren bu gelişmeden sonra Türkiye 1947'de Yunanistan ile birlikte Truman Doktrini kapsamına dahil edildi. Ardından, Türkiye 1952'de NATO'ya katıldıktan sonra, Ankara'nın Moskova ile ilişkileri soğuk savaş politikaları ekseninde şekillenmiştir. Türkiye açısından NATO'ya katılmak askeri iş birliğinin ötesinde bir anlam taşıyordu. Buna göre, NATO üyeliği, Türkiye'nin Batı ile özdeşleşmesi, daha doğrusu Batı'ya ait olduğunun teyit edilmesi ve Batılı bir ülke olarak kabul edildiği anlamına geliyordu. Dolayısıyla Türkiye için NATO üyeliği yoluyla Batı ile olan ilişkisi, Sovyetler Birliği tehlikesinden "korunmaktan" daha fazlasıydı. Türk hükümetinin Soğuk Savaş sırasında stratejik olarak Batı ile ittifak kurma kararına rağmen, Türk-Sovyet ilişkileri tamamen kopmadı. Türkiye, 1953'te Stalin'in ölümü münasebetiyle düzenlenen cenaze törenlerine katılmak üzere Moskova'ya resmi bir temsilci gönderen Sovyet dışı bloktan tek ülkeydi. 1950'li yılların ikinci yarısında düzelmeye eğilimine giren ikili ilişkiler Türkiye'nin planlı kalkınma programları uyguladığı 1960'lı yıllarda tekrar ilk dönemdeki olumlu havasına bürünmüştü. Türkiye'de planlama kapsamında yapılan birçok tesis için SSCB'den hem maddi hem de teknik destek sağlamıştır (Giritli, 1970: 11-12; Oran, 1970: 72-73; Küçük, 2005: 261; Ertem, 2013: 174; Kurban, 2014: 255-256; Isachenko, 2021: 8-9; Kasapsaraçoğlu, 2021: 197).

1950'li yıllarda yaşanan Suriye Bunalımı, Soğuk Savaş'ın Ortadoğu'da yansımalarından biri olarak karşımıza çıkıyor. 1954 yılında imzalanan ve NATO'nun bir uzantısı görünümündeki Bağdat Paketi Ortadoğu'da gerginliği artırıyor ve bölünmeyi hızlandırıyor. Türkiye'nin 1957 yılında Suriye ile yaşadığı sınır gerginliği SSCB ve NATO arasında krizi daha da derinleştirmişti. SSCB lideri N. Hruşov, ABD'yi Türkiye'yi Suriye'ye karşı kışkırtmakla suçlarken, ABD SSCB'nin Türkiye'ye saldırması halinde Türkiye'ye yardım edeceğini açıklamıştı (Giritli, 1970: 15; Tellal, 2000: 86-87; Küçük, 2005: 511; Kasapsaraçoğlu, 2021: 201). Bu gelişmelere rağmen, Demokrat Parti'nin son döneminde Türkiye ile SSCB ilişkilerinde özellikle ekonomi alanında olumlu adımlar atılmış ve yakın ilişkiler 1960'lı yıllarda da devam etmiştir. 1960-1964 dönemi Soğuk Savaş'ta "yumuşama" süreci olarak görülebilir. 1962 yılında yaşanan Küba Bunalımı, ABD ve SSCB'nin birbirlerine karşı güç gösterilerinin sınıandığı bir gelişme oldu. ABD tarafından Türkiye'ye yerleştirilen Jüpiter füzelerine karşı SSCB'nin Küba'ya nükleer füze yerleştirme kararı ile başlayan Küba Bunalımı, ABD Başkanı J. F. Kennedy ile N. Hruşov'un diplomasi trafiği ile çözülmüş ve böylece iki ülke arasında gerginlik yerini

yumuşamaya bırakmıştı. Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesi karşılığında Küba'ya gönderilen füzeler geri çekilmişti. Sonraki yıllarda Türkiye ve SSCB ilişkilerinde olumlu bir gelişmeye yol açan bir başka olay Kıbrıs Sorunu olmuştur. Türkiye'nin Kıbrıs'ta garantörlük hakkını kullanmak istemesi üzerine 1964 yılında ABD Başkanı L. Johnson'dan İ. İnönü'ye gönderilen tehdit dolu mektup Türkiye-ABD ilişkilerinin bozulmasına sebep olurken Türkiye-SSCB ilişkilerinde olumlu bir zemin hazırlamıştır. 1967 yılında Başbakan S. Demirel, 1969'da Cumhurbaşkanı C. Sunay SSCB'ye ziyaretler yaparak Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin gelişmesini sağlayan politikalar izlemişlerdir. SSCB, 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'a düzenlediği harekate tepki göstermiş, ancak, ABD'nin Türkiye'ye karşı uyguladığı ambargo sonucunda Türkiye'nin NATO ve ABD ile ilişkileri kopma derecesine gelince, strateji değiştirerek Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye özen göstermiştir (Göktepe, 2005: 442; Topsakal, 2016: 47-48; Akın, 2017: 130; Aydın, 2021: 158; Kasapsaraçoğlu, 2021: 206-207).

12 Eylül 1980 darbesinden sonra, Türkiye-SSCB ilişkileri yeniden mesafeli bir hale geldi. 1980-1991 döneminde ilişkileri belirleyen esas faktör Arap-İsrail meselesi ve İran-İrak sorunu olmuştur. ABD bölgede etkinliğini yeniden artırırken SSCB'nin Baas rejimlerini desteklemesi, Türkiye-SSCB ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştur. Ancak bu sorunlara rağmen 1980'lerde SSCB ile ilişkilerde de olumlu gelişmelerde yaşanmıştır. Örneğin, 1984 yılında Türkiye ve Sovyetler Birliği, gaz ithalatına ilişkin ilk anlaşmayı imzaladılar ve bunun bedelini Ankara, başta inşaat sektörü olmak üzere tarımsal mal ve hizmetlerle ödedi. Ayrıca, 1988'de Türkiye ve SSCB arasında hava sahası ve trafiğini düzenleyen Karadeniz FIR (Flight Information Region) hattı belirlenmiştir. 1985 yılına gelindiğinde Mihail Garbaçov yönetiminde, Perestroyka ve Glasnost politikaları ile sosyalizmin çözülüşüne yol açan yeni bir dönem başlamıştı. Bu sürecin sonunda, 1990'da Sovyetler Birliği Komünist Partisi, çok partili siyasal sisteme geçmeye karar vermiş ve 1991'de Marksist-Leninist ilkeleri artık benimsemediğini açıklamıştır (Topsakal, 2016: 48; Soli ve Gökçe, 2019: 6; Aydın, 2021: 159; Isachenko, 2021:10; Kasapsaraçoğlu, 2021: 207).

3. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye-SSCB Ekonomik İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Rusya'da çarlık rejimi sona ermiş ve Osmanlı İmparatorluğu dağılmıştı. Rusya'da 1917 yılında Ekim Devrimi ile Bolşevikler önderliğinde sosyalist bir Cumhuriyet kuruldu. İlk sosyalist ülke olan Sovyetler Birliği'nin en önemli politikası kapitalist dünyada tek ülkede sosyalizmi yaşatma çabasıydı. Anadolu'da emperyalizme karşı verilen kurtuluş savaşına verilecek destek aynı zamanda bu amaca da hizmet ediyordu. Dünyanın ilk sosyalist cumhuriyetinin lider Lenin, Anadolu'da emperyalist güçlere karşı savaşan Mustafa Kemal'in sosyalist olmamasına rağmen emperyalizme karşı ve bağımsızlıkçı bir mücadele verdiği için desteklenmesi gerektiğini ifade etmişti. Başka bir deyişle, Sovyetler Birliği tek ülkede sosyalist bir iktidarı yaşatmaya çalışırken Ankara Yönetimi'nin İngiliz emperyalizmine karşı savaşması iki ülkenin siyasal ve ekonomik iş birliğini hızlandırmıştır. 1920'lerin Türk-Sovyet dostluğu, asırlık tarihi rekabetin yalnızca Rus çarları ve Osmanlı padişahlarının emperyal hırslarından kaynaklandığı varsayımı üzerine inşa edildi. Yani 1919'a kadar rakip "Çarlık Rusyası"ydı, 1920 ile 1945 arasında ise "samimi dost SSCB" idi (Oran, 1970; Aydın, 2021; İrs, 2021; Isachenko, 2021).

Ankara ve Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ilişkiler, Türkiye Cumhuriyeti henüz resmi olarak kurulmadan önce 16 Mart 1921 tarihinde Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ile başlamıştır. Bu Anlaşma ile iki ülke arasındaki fiili dayanışma resmiyet kazanmış ve Moskova, Ankara'nın bir yıllık bütçesini karşılamaya yetecek miktarda cephane ve altın rezervi sağlamıştır. Bu Anlaşma kapsamında Sovyetler Birliği Türkiye'ye 1921 yılında 33.275 tüfek, 327 mitralyöz, 57.986 fişek, 129.479 mermi, 1.500 kılıç, 20.000 gaz maskesi, 6,5 milyon ruble ve iki askeri gemi, 1922 yılında da 3,5 milyon ruble ile çeşitli askeri malzeme ve silah göndermiştir. Sovyetler Birliği tarafından sağlanan bu savaş malzemeleri ve maddi yardımların Anadolu'da verilen mücadelenin başarısı önemli ölçüde etkilediği

aşikârdır. Dolayısıyla, 1921 yılı, Ankara ve Moskova ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır. Kurtuluş Savaşı döneminde samimi ve güvene dayalı ilişkiler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra da artarak sürmüştür. Örneğin SSCB, Ankara'da 1924 yılında sanayi ürünlerinin tanıtıldığı bir sergi açmış ve bir yıl sonra da Ruskombank yine Ankara'da şube açarak faaliyete başlamıştır. Aynı süreçte, tarım alanında işbirliğini geliştirmek amacıyla her iki ülkeden uzmanlar karşılıklı olarak incelemeler yapmışlar ve ortak çalışma için raporlar hazırlamışlardır (İrs, 2021; Hirst, 2013; Tokgöz, 2011).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Türkiye ile İngiltere arasında önemli sorunlardan birisi Lozan Antlaşması ile çözüme kavuşturulamayan Musul meselesiydi. 16 Aralık 1925 yılında Milletler Cemiyeti'nin, Musul'un Irak sınırlarında kalması gerektiği yönündeki kararını açıkladı. Bir gün sonra, 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te SSCB ve Türkiye arasında Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması imzalandı. Bu Anlaşma, bir anlamda Musul meselesinde Türkiye aleyhine alınan kararın etkisini azaltacak bir dış politika başarısıydı. Saldırmazlık konusunda bir ilk olduğu için ayrıca önem taşıyan bu Anlaşmaya göre taraflar birbirlerine karşı, parasal ve ekonomik antlaşmalara katılmayacaklardı. Ardından 1927 yılında Ankara'da Ticaret ve Deniz Ulaşımı Antlaşması imzalandı. Böylece, iki ülke arasında ulaşım, iletişim ve ticaretin önündeki engeller kalkmış ve ekonomik ilişkiler hız kazanmıştı. Bu dönemde Türkiye ve SSCB arasında bir taraftan siyasi anlaşmalar yapılırken diğer taraftan da ekonomik ilişkiler geliştiriliyordu. Türkiye ile SSCB'nin yakın ilişkileri, 1930'lu yılların ikinci yarısına kadar devam etmişse de Montrö görüşmeleri sürecinde Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşması, SSCB'yi rahatsız etmişti. 1939 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin, İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması, Ankara ve Moskova arasındaki mesafenin daha da açılmasına sebep oldu. Ankara, artık Moskova ile ilişkilerini, 1920 ve 1930'lardan farklı olarak, Batı ile kurduğu ittifak ilişkisi üzerinden değerlendirmeye başlıyordu (Behür, 2008; Tokgöz, 2011; Korhan, 2012; Balta ve Özkan, 2016).

Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ilişkilerin siyasi ilişkiler tarafından belirlendiği görülmektedir. Başka bir deyişle, iki ülke arasında siyasi ilişkilerin olumlu geliştiği dönemlerde ekonomik ilişkiler ve ikili ticaret artarken, olumsuz olduğu dönemlerde tersi yaşanmaktadır. 1923 yılında yaklaşık 2,8 milyon dolar düzeyinde gerçekleşen dış ticaret hacmi, 1925 yılında 5 milyona ve 1938 yılında ise yaklaşık 10,5 milyon dolara yükselmiştir (Tablo 1). Ayrıca Şekil 1'de de görüldüğü gibi 1930'lu yılların ikinci yarısına kadar Türkiye'nin Rusya ile hem ihracatının hem de ithalatının payı da düzenli bir şekilde artmıştır. 1923 yılında Türkiye'nin SSCB'ye ihracatı toplam ihracatının %2'si iken bu oran 1932 yılında %5,2 ve 1937 yılında %4,7 düzeyindedir. Benzer şekilde SSCB'den yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payı da 1923 yılında %2,1 iken hızla artmış ve 1937 yılında %6,2'ye yükselmiştir. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında, Soğuk Savaş döneminin ilk yıllarında, Rusya ile gerçekleştirilen dış ticaretin iyice daraldığı ve neredeyse durma noktasına geldiği gözlenmektedir. Bu yıllarda Türkiye'nin Rusya'ya ihracatının toplam ihracat içindeki payı %1'in altında seyrederken Rusya'dan neredeyse hiç ithalat yapılmamıştır. Türkiye ile SSCB arasındaki ticaret ancak 1960'lı yıllarda Türkiye ekonomisinde planlı döneme geçişle birlikte canlanmıştır. 1963 yılında başlayan beş yıllık planlama dönemlerinde Türkiye'nin SSCB ile ihracatı ve ithalatının payları önemli oranda artma eğilimine girmiştir. Örneğin, Türkiye'nin SSCB'ye ihracatının toplam ihracat içindeki payı ilk kez 1967 yılında %5'in üzerine çıkmış ve sonraki yıllarda da birkaç kez bu orana ulaşmıştır. Benzer şekilde Rusya'dan gerçekleştirilen ithalatın toplam ithalat içindeki payı da 1972 yılında %7,7 değeri ile en yüksek değerine yükselmiştir. İki ülke arasındaki dış ticaret, 12 Eylül 1980 askeri darbesinden hemen sonra daralmışsa da 1980'li yılların sonuna doğru tekrar canlanma eğilimine girmiştir.

Tablo 1: Türkiye -Sovyetler Birliği Arasında Dış Ticaretin Gelişimi

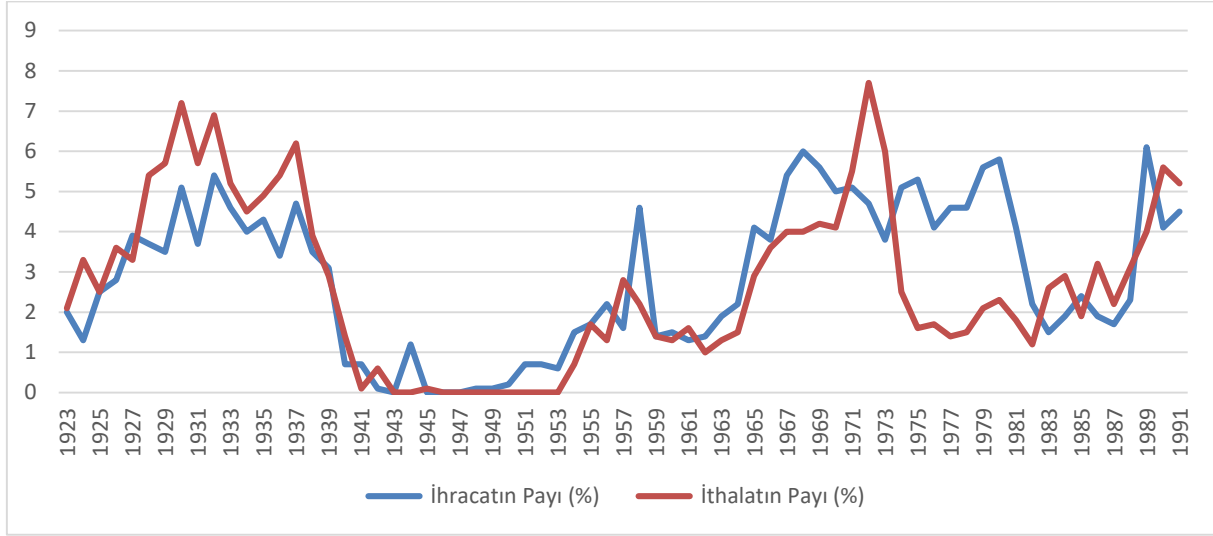
Yıllar	İhracat (Bin \$)	İthalat (Bin \$)	Yıllar	İhracat (Bin \$)	İthalat (Bin \$)
1923	1 040	1 824	1957	5 504	11 208
1924	1 041	3 305	1958	11 343	6 914
1925	2 611	3 263	1959	4 804	6 593
1926	2 712	4 418	1960	4 886	5 961
1927	3 175	3 513	1961	4 473	8 358
1928	3 283	6 137	1962	5 465	6 414
1929	2 614	7 039	1963	7 086	8 847
1930	3 611	4 998	1964	9 040	7 911
1931	2 218	3 427	1965	18 851	16 507
1932	2 575	2 814	1966	18 474	25 850
1933	2 687	2 360	1967	28 412	27 495
1934	2 886	3 099	1968	29 868	30 189
1935	3 300	3 439	1969	29 968	33 262
1936	3 154	4 005	1970	29 378	38 750
1937	5 152	5 614	1971	34 246	63 987
1938	4 079	4 674	1972	41 602	120 105
1939	3 112	2 700	1973	50 389	125 428
1940	551	696	1974	77 462	95 027
1941	592	65	1975	73 641	73 657
1942	96	723	1976	80 991	88 957
1943	1	28	1977	80 407	81 970
1944	2 170	52	1978	105 235	68 369
1945	-	80	1979	126 733	108 238
1946	74	12	1980	168 963	182 886
1947	-	0	1981	193 688	163 636
1948	156	1	1982	124 034	106 676
1949	256	17	1983	88 706	237 654
1950	425	-	1984	138 508	313 057
1951	2 052	2	1985	190 050	220 729
1952	2 369	-	1986	140 583	352 642
1953	2 388	-	1987	169 496	306 983
1954	5 178	3 415	1988	271 408	442 621
1955	5 248	8 287	1989	704 772	625 013
1956	6 562	5 218	1990	531 139	1 247 436

Kaynak: Tüik, 2014: 459-460 ve 467-468

Cumhuriyet'in ilk döneminde, 1930'lu yıllarda, Türkiye ve SSCB ilişkilerini etkileyen önemli gelişmelerden birisi de 1932 yılında Başbakan İsmet İnönü'nün Moskova gezisidir. İsmet Paşa ile J. Stalin arasında olumlu geçen görüşmeler, iki ülkenin ekonomik ve mali ilişkilerinde yeni bir aşamanın başlaması anlamına geliyordu. Bu ziyaretin sonucunda Türkiye ile SSCB arasında kapsamlı bir ekonomik anlaşma ortaya çıktı. Anlaşma kapsamında, SSCB'nin Türkiye'ye 8 milyon dolarlık faizsiz, 20 yıl vadeli kredi vermesi kararlaştırılmıştır. Türkiye bu krediyi tarım ürünleri başta olmak üzere mal ihracatı ile ödeyecek, Moskova Hükümeti Türkiye'nin sanayileşme çalışmalarına teknik yardım verecek, uzmanlar gönderecektir. Ayrıca, Türkiye'nin bu krediyi Rusya'dan makine ve girdilerin ithalatında kullanması da anlaşma ile karara bağlanmıştı. Türkiye'de 1932'ye kadar olan dönem genelde liberal dönem olarak kabul edilir. Bu dönemde, devletin katkısıyla canlandırılmaya çalışılan liberal bir ekonomi söz konusudur. Bundan sonra dönemde ise devletin ekonomiye yoğun bir şekilde ve doğrudan müdahalesi görülmektedir. Bu bağlamda, 1930'lu yıllarda iki plan yapıldı. Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı 1932'de hazırlanmış, 1934'de onaylanarak yürürlüğe girmişti. 1934-1938 arasında uygulamaya giren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, dünyada SSCB'den sonra ilk planlama olması sebebiyle özgünlük taşımaktaydı. İkinci planlama ise 1936'da hazırlanmış 1938 yılının sonlarına doğru yürürlüğe girmişti. İnönü'nün Moskova ziyareti sonrasında imzalanan anlaşmaya göre, Rusya'dan sağlanan kredi Türkiye'nin uyguladığı bu ilk sanayileşme programlarının gerektirdiği makine ve malzemenin Rusya'dan alınması için kullanılacaktı. 1930'lu yıllarda, Cumhuriyet yönetimi Osmanlı borçlarını ödemeye çalışırken aynı zamanda Büyük Ekonomik Bunalımın olumsuz etkilerini yaşıyordu. Ankara Hükümeti 1947 yılına kadar yeni borç almadan borçlarını ödemeyi sürdürmüştür. Böyle bir ortamda, ilk sanayileşme deneyimini yaşayan Türkiye'nin bu deneyiminde ana hatlarıyla başarılı olmasında SSCB'den alınan bu tür mali ve teknik yardımların büyük bir etkisi olmuştur (Küçük, 1985: 398-399; Kazgan, 2006: 48-60; Boratav, 2003: 59; Tokgöz, 2011: 8-9).

1930 yıllarda uygulanan planlar kapsamında hazırlanan raporda tekstil, madencilik, kimya, demir-çelik, kâğıt-selüloz vb. alanlarda yatırımlar öngörülmüştür. Bu alanlarda kurulacak fabrikalar için Sovyetler Birliği'nden sağlanan krediler kullanılmıştır. Öncelikle Kayseri ve Nazilli fabrikalarının kurulması için SSCB ile 21 Ocak 1934 tarihinde "Protokol" imzalanarak uygulamaya konuldu. Protokol, Sovyetlerin sağlayacağı teknik ve mali katkıları kapsıyordu. Böylece Sovyetler Birliği'nin yardımıyla kısa sürede Kayseri fabrikası 1935 yılında tamamlandı ve Atatürk tarafından işletmeye açıldı. Bu Türkiye'nin pamuk ipliği ve pamuklu dokuma-bez üretmeye başlayan ilk büyük ölçekli fabrikasıydı. 1930'lu yıllarda Ereğli bez, Nazilli basma, Bursa yün ipliği, Malatya pamuklu dokuma, İzmit kâğıt-selüloz, Gemlik İpek, Keçiözümlü kükürt, İstanbul cam, Zonguldak antrasit tesislerinin yapımı da benzer şekilde SSCB'nin makina, teknisyenler ve mali yardımlarıyla gerçekleşti. Ayrıca Eskişehir, Ankara ve Kayseri'de askeri malzeme fabrikaları için de SSCB'den yardım alındı. 2. Dünya Savaşı başlayana kadar Türkiye-SSCB arasındaki ekonomik ilişkiler genişleyerek sürdü. Özellikle Ekim 1937 tarihinde imzalanan "Ticaret ve Denizcilik Antlaşması" ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştı. Türkiye'nin 1930'lu yıllarda, Rusya'dan kömür, petrol ürünleri, dökme demir ve hububat gibi ürünler ithal ettiği, buna karşılık SSCB'ye yün, pamuk, sebze-meyve ve canlı hayvan ihraç ettiği görülmektedir (Küçük, 1971: 218-219; Tokgöz, 2011: 9; Durmuş & Aydemir, 2016: 163; Aydın, 2021:157-158; İrs, 2021).

Şekil 1: Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile İhracat ve İthalatının Payı

Kaynak: TÜİK, 2014: 459-460 ve 467-468.

Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesi ve ardından Birleşik Krallık ile Fransa'nın buna müdahil olmasıyla başlayan 2. Dünya Savaşı, iki kutuplu bir dünyanın ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Savaşın sonunda ABD ve Sovyetler Birliği iki süper güç olarak ortaya çıkmış, NATO kurulmuş ve "Soğuk Savaş" olarak adlandırılan yeni bir dönem başlamıştı. Batı ile ilişkilerini henüz savaş öncesinde geliştirmeye önem veren Türkiye bu yeni "Savaşın" tarafı olarak NATO üyesi olmuştur. 2. Dünya Savaşı ve 1950'li yılların ilk yarısı Türkiye ve Sovyetler Birliği ilişkilerinde gerginlik dönemi olarak görülebilir. Ancak bu gerginliğin çok uzun sürmediği ve kısa süre sonra, Stalin'in ölümünden sonra tekrar canlandığı görülmektedir. İki kutuplu dünyada NATO üyesi olmakla birlikte Türkiye Sovyetler Birliği ile ilişkileri sürdürme eğiliminde olmuştur. Örneğin, 1954 yılından itibaren Rusya İzmir Enternasyonal Fuarı'nın katılımcıları arasında yer almıştır. Ayrıca 1950'lerin sonuna doğru Çayırözü Cam Fabrikası yine SSCB ile yapılan iş birliği sonucunda kurulmuş ve 1961'de çalışmaya başlamıştır. Tablo 1'de de görüldüğü gibi 1953 yılına kadar neredeyse durma noktasına gelen iki ülkenin karşılıklı ticareti artmaya başlamıştır. Türkiye'nin 1961 Anayasası ile "Planlı Kalkınma" uygulamasına geçmesiyle birlikte ekonomik ilişkiler yeniden canlanmıştır (Tellal, 2000; Tokgöz, 2011; Aydın, 2021; İrs, 2021; Kasapsaraçoğlu, 2021).

4. 1965-1991 Döneminde Ekonomik İlişkiler

1930'lu yılların sonuna doğru bozulmaya başlayan Türkiye-SSCB ekonomik ilişkileri, 1940'lı yılların ikinci yarısında durma noktasına gelmiş, ardından iyileşmeye başlamış ve 1965 yılından itibaren de önceki "dostluk" yıllarına geri dönmüştür. 1950'li yılların ortalarına doğru yaşanan gelişmeler, 1956 yılında İzmir Ticaret Odası Başkanı ve İzmirli sanayici iş adamlarının Moskova'ya davet edilmesi ile daha da ilerlemiştir. Ayrıca 1957'de İş Bankası ile SSCB arasında bir cam fabrikası kurulması için antlaşma imzalanmıştır. Bu fabrikanın kurulması için SSCB Türkiye'ye 3 yıllığına %2,5 faizle, 3,4 milyon ruble kredi açmış ve Türkiye'ye 3,5 üretilecek üründen alma garantisi vermiştir. Bunların dışında 1958 yılında Sümerbank, Sovyet Tehnoexport şirketi ile tekstil fabrikası anlaşması imzalanmıştır. İlişkilerin düzelmeye başladığı bu aşamada, yaklaşık 20 yıllık bir aradan sonra, 1959 yılında ilk kez bir Türk Bakan SSCB'yi ziyaret etmiştir. Ardından, 1960 yılı Nisan'ında Başbakan A. Menderes ve Dışişleri Bakanı F. R. Zorlu'nun SSCB ziyareti gündeme gelmişti. Daha sonra ise Hruşov'un Türkiye'ye ziyareti bekleniyordu. Ancak planlanan bu üst ziyaretler gerçekleşmeden 27 Mayıs 1960 Türkiye'de Silahlı Kuvvetler ülke yönetimine el koymuş ve Demokrat Parti dönemi sona ermiştir (Tellal, 2000; Kurban, 2014; İrs, 2021).

1950’li yılların ikinci yarısı Türkiye ekonomisinin kriz yaşadığı yıllardı. 1954-1961 yıllarında, Demokrat Parti’nin liberal ekonomi politikası bir anlamda iflas etmiş ve dış ticaret açıkları kronik hale gelmişti. İktidara geldikten sonra ilk dört yılda Marshall Yardımları sayesinde özellikle tarımda önemli yatırımlar gerçekleştiren ve önemli başarılar elde eden Demokrat Parti (DP) 1954 seçimlerinde daha güçlü bir şekilde tekrar seçimleri kazanmıştı. Ancak DP’nin uyguladığı politika, temelde yabancı sermaye ve kredi desteğine dayanıyordu. Liberal dış ticaret artan ve büyüyen dış açıklara yol açmış ve bu dış açıklar ekonomiyi kırılgan hale getirmişti. Bu gelişmeler, DP’nin dış ticaret rejiminde kontrol ve korumacı politikalara yönelmesine sebep olmuştu. Dış yardımların devam etmesi için IMF tarafından ileri sürülen koşullar DP tarafından kabul edilmemiş, bunun yerine, Milli Korunma Kanunu yürürlüğe konularak ekonomik sorunlar aşılmaya çalışılmıştır. Sürecin sonunda, 4 Ağustos 1958 yılında TL’nin dolar karşısında 2,2 kat değer kaybettiği fiili devalüasyon kabul edilmiştir. TL’nin devalüasyonu ve sosyal harcamalarda kısıntıya gidilmesi koşuluyla Uluslararası Para Fonu (IMF) ile stand-by anlaşması imzalanmıştır. 1950’li yılların ikinci yarısında SSCB ile yakınlaşma çabaları ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde yaşanan bu gelişmelerin etkisi olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle, DP yönetimi, bu sorunlar karşısında Batı ülkelerinin azalan desteğini bir nebze de olsa SSCB ile ikame etme arayışına girmiş ve Menderes’in Moskova ziyareti gündeme gelmiştir. 27 Mayıs sonrasında liberal politikalar yerini ithal ikameci sanayileşme politikalarına bırakmıştır. 1960-1962 yıllarında, Milli Birlik Komitesi döneminde yeni bir anayasa yapılmış ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. 1960 yılında Sovyetler Birliği tarafından sağlanan yardımlarla Sümerbank’a ait Beykoz Kundura ve Deri Eşya Fabrikasında genişletme çalışmaları yürütülmüştür. 1961 yılında ise 1957’de yapılan anlaşmada öngörüldüğü üzere Çayirova Cam Fabrikası üretime başlamıştır. TBMM Başkanı olarak daha önce Rusya’yı ziyaret eden Suat H. Ürgüplü, bu defa Başbakan sıfatıyla Ağustos 1965’te Rusya’ya ziyarette bulunmuştur. Türkiye, 1962 yılından itibaren planlı kalkınma dönemine girmişti. İki 1963 yılında uygulamaya konulan üç beş yıllık planların temeli ithal ikameci sanayileşme politikasına dayanmaktadır. 1962-1976 yıllarını kapsayan bu dönemde önemli oranda üretim artışı sağlanmış, milli gelir artış oranı önceki döneme kıyasla oldukça yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Planlı kalkınma amacıyla uyumlu bir şekilde büyümeye en önemli katkı sağlayan sektör sanayi kesimi olmuştur (Boratav, 2003). Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş aşamasında olduğu gibi sanayileşme aşamasında da Sovyetler Birliği tarafından yapılan mali ve teknik yardımların katkısı azımsanmayacak düzeydedir. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel Rusya ile ilişkileri geliştirmeye özen göstermiş ve İkinci Beş Yıllık Plan (1968-72) için de teknik ve mali destek konularında görüşmeler başlatmıştır. Bu görüşmeler sonucunda 1967 yılında imzalanan Ekonomi- Teknik İş birliği Antlaşması iki ülke arasında Soğuk Savaş sonrasında ekonomik ilişkiler açısından dönüm noktası niteliğindedir (Boratav, 2003: 110-111; Tokgöz, 2011: 9-10; Kasapsaraçoğlu, 2021: 202-203).

Siyasi ilişkilerde yaşanan olumlu gelişmelere paralel olarak iki ülke arasındaki ticaret hacmi de hızlı bir artış göstermiştir. İkili ticaret hacmi 1954 yılında yaklaşık 8,5 milyon Dolar iken, 1964 yılında 17 milyon Dolar seviyesine çıkmıştır. Ardından önemli bir gelişme kaydeden ticaret hacmi, 1965 yılında 35 milyon Dolar düzeyine yükselmiş ve SSCB’nin dağıldığı 1991 yılına kadar da kısa süreli istisnai dönemler hariç artmaya devam etmiştir. 1965 yılından sonra gerek siyasi gerekse ekonomik ilişkilerde 1930’ların sonu ve 1950’lerin ilk yılları arasındaki gibi bir bozulma bir daha yaşanmamıştır. Bu dönemin başında, ilişkilerin gelişmesinde özellikle üst düzey ziyaretler büyük önem taşımaktadır. SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Aleksey Kosigin Aralık 1966 tarihlerinde Türkiye’ye ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret sırasında, Türkiye’de sanayi tesislerinin kurulması konusunda SSCB’den 15 yıl vadeli %2,5 faiz ile 225 milyon dolar tutarında kredi alınması konusunda anlaşma sağlanmıştır. Anlaşma ile İskenderun Demir Çelik Fabrikası, Seydişehir Alüminyum Fabrikası, Manavgat Hidroelektrik santrali, Aliğa Petrol Üretim Tesisleri, Bandırma Asit Fabrikası, Artvin Ahşap Üretim Fabrikası, Oymapınar Hidroelektrik Santrali’nin yapılması kararlaştırılmıştır. Türkiye’de ilk planların uygulandığı 1930’lu yılların ardından

yaklaşık otuz yıllık bir aradan sonra SSCB'nin Türkiye'ye sanayileşme için yeniden teknik ve mali yardımlarda bulunduğu görülmektedir. 1969'da Aliğa ve Seydişehir tesislerinin, 1970 yılında ise İskenderun tesislerinin temelini atılması ve 1972 yılından itibaren üretim ünitelerinin aşamalı olarak işletmeye açılması ilişkilerin niteliğini gösteren diğer örneklerdir. Bir başka örnek, 1972 yılında Orhaneli Termik Santrali'nin inşası ile ilgili kredi sözleşmesinin imzalanmasıdır.² İskenderun Tesislerinin birinci fırınının açılışı 1975 yılında Demirel ile Başbakan Kosigin tarafından birlikte gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin, bu projeler için sağladığı kredileri Rusya'nın belirleyeceği ürünlerin ihracatı ile ödemeyi taahhüt etmesi aynı zamanda ikili dış ticarete de olumlu gelişmelere yol açmıştır. Başbakan Demirel'in Moskova'ya ziyareti ve bu ziyarette Rusların geliştirdiği bir buğday tohumunu Türkiye'ye getirerek kullanılmasını sağlaması, bu dönemde, ikili ilişkiler açısından önem taşıyan bir başka gelişmeydi (Tellal, 2000; Tokgöz, 2011; Aydın, 2021; İrs, 2021; Kasapsaraçoğlu, 2021).

1960'larda başlayan planlı dönemde iki ülke arasındaki siyasal ve ekonomik ilişkilerdeki gelişmelere kıyasla, Türkiye'nin toplam dış ticaret hacminde Sovyetler Birliği'nin payının istikrarsız bir gelişme gösterdiği ve sınırlı kaldığı söylenebilir. Başka bir ifadeyle, siyasal ve ekonomik ilişkilerde olumlu gelişmelere rağmen Türkiye'nin dış ticaretinde ülkelerin payları açısından SSCB önemli bir konuma gelememiştir. İlişkilerin tekrar düzelmeye başladığı 1950'lerin ikinci yarısından sonra Türkiye'nin dış ticaret partnerleri arasında SSCB'nin payı 1960'ların ikinci yarısına kadar %2'nin altında kalmış, ardından artmaya başlamıştır. 1966 yılına kadar, sırasıyla ABD, Batı Almanya ve İngiltere Türkiye'nin en önemli ticaret partnerleri olarak ilk 3 sırada yer alırken, SSCB genelde ilk 10'a girememiştir. 1960'lı yılların ikinci yarısından sonra SSCB'nin Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi içindeki payı (%3,41) yükselmeye başlamış ve istikrarlı bir şekilde artış göstermiştir. 1972 yılında SSCB'nin payı %6,61 ile en yüksek seviyesine ulaşmış ve Türkiye'nin en büyük beşinci dış ticaret partneri olmuştur. 1974'ten sonra SSCB dış ticaret partneri olarak önemini yitirmeye başlamış ve sıralamada ilk 10 ülkenin dışında kalmıştır. 1960'lı yıllarda Türkiye'nin en önemli dış ticaret ortağı ABD iken, 1970'li yıllarda Almanya'nın en önemli ülke konumuna yükselmiştir (Küçük, 2005: 509-510). Bu açıklamalar, Türkiye'nin sanayileşme alanında SSCB'den önemli miktarda mali ve teknik yardımlar sağlamasına karşılık, ithalat ve ihracatını büyük oranda Batılı ülkelerle gerçekleştirdiğini göstermektedir.

İki kutuplu dünyanın ortaya çıkmasından sonra Sovyetler Birliği'nin gerek genel olarak ekonomik ilişkileri gerekse dış ticaretinin Sosyalist ve COMECON (Council for Mutual Economic Assistance) üyesi ülkeler ile gerçekleştiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, Batı ülkeleri ile dış ticaret oldukça sınırlıydı. Doğu Avrupa ülkeleri ile ekonomik entegrasyonu pekiştirmek amacıyla 1949 yılında kurulan COMECON üyeleriyle yapılan dış ticaretin payı genelde %50'nin üzerindedir. Ayrıca, 1946-1988 arasında SSCB'nin az gelişmiş ülkelerle dış ticareti toplam ticaretinin ortalama %10'u kadardır. Bu oran, 1960'lardan sonra artmaya başlamış, 1980'lerin hemen başında %14,2 ile en yüksek rakama ulaşmıştır. SSCB'nin bu ülkelerle dış ticaretinde Hindistan, Mısır ve Arjantin başta gelen ülkelerdi. 1960 yılı verilerine göre SSCB'nin toplam ihracatı 5,56 iken bunun sadece 337 milyon dolarlık kısmı Az Gelişmiş Ülkeler yapılmıştır. Buna karşılık 5,63 milyar dolarlık toplam ithalatın içinde Az Gelişmiş

² Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Sovyetler Birliği'nden alınan krediler Türkiye'de sanayi tesislerinin kurulması açısından büyük önem taşımıştır. Ancak planlı dönemde büyük boyutlara ulaşması bakımından Sovyetler Birliği'nden elde edilen ekonomik yardımlar dikkat çekicidir: "1967 yılında Seydişehir Alüminyum Tesisi için 62 milyon dolar ve İzmir Rafinerisi için 24 milyon 250 bin dolar değerinde iki proje kredisiyle başlayan ekonomik yardım 1969 yılında İskenderun demir-çelik için 101 milyon 130 bin dolarlık bir kredi ile devam ediyor. Aynı tesis için Sovyetler Birliği Türkiye'ye, 1970 yılında, 159 milyon 100 bin dolar değerinde yeni bir kredi açıyor. Ancak ne olgun kapitalist ülkelerden ne de olgun sosyalist ülkeden elde edilen krediler, 1950 yılları ile 1960 yıllarının başlarında sağlanan Amerikan iktisadi Yardımının önemine ulaşıyor" (Küçük, 1985: 403-404).

Ülkelerden yapılan ithalat sadece 337 milyon dolardır. Tablo 1'e göre 1960 yılında SSCB Türkiye'den sadece yaklaşık 5 milyon dolarlık ithalat yaparken, Türkiye'ye gerçekleştirdiği ihracatının değeri yaklaşık 5 milyon dolardır. Bu rakamlar, Rusya'nın toplam ihracat ve ithalatı içinde ihmal edilecek derecede düşüktür. Ayrıca belirtmek gerekir ki 1950'lerde ve 1960'larda SSCB'nin dış ticaretin büyümesi genel olarak son derece hızlıydı. 1955 yılı 100 olan için endeks değeri ihracat için 1960 yılında 171 ve 1965 yılında 260 değerine ulaşırken ithalat için 191 ve 253 seviyesine ulaşmıştır. Bu açıklamalar çerçevesinde, planlı sanayileşme döneminde Türkiye'nin SSCB ile hem ihracatı hem de ithalatının payının artması bir anlam ifade ederken, Rusya ekonomisi açısından bu gelişmenin ihmal edilecek düzeyde olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, SSCB açısından, geliştirilen ilişkilerin ekonomik niteliğinden ziyade siyasi niteliğinin belirleyici olduğu sonucu çıkmaktadır (Başaran, 2010: 109-110; Hanson, 2014: 81-82).

Tablo 1'de yer alan veriler, Türkiye'nin SSCB'ye yaptığı ihracatın 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren düzenli bir şekilde sonra arttığını göstermektedir. 1964 yılında yaklaşık 10 milyon dolar tutarındaki ihracat, 1980'de yaklaşık 170 milyon dolar ve 1990'da ise 531 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık ithalat, aynı dönemde, ihracata göre kıyasla istikrarsız bir gelişme gösterse de benzer şekilde artarak 8 milyar dolar seviyesinden (1965) 1,3 milyar seviyesine (1990) yükselmiştir. İhracat ve ithalatın paylarına bakıldığında da benzer gelişmeler gözlenmektedir (Şekil 1). Ancak bu dönemde, 12 Eylül Askeri darbesi sonucunda iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulması ile birlikte, 1980'li yılların ortalarında hem ihracat hem de ithalatın payları azalmıştır. Başka bir ifadeyle, 1982-1988 arasında, iki ülke arasında ihracat ve ithalat miktar olarak artmasına rağmen, toplam pay olarak azalmıştır. 1985 yılında SSCB'de uygulamaya konulan Glasnost ve Perestroyka politikaları ile piyasa ekonomisinin temelleri atılmıştır. Bu sürecin sonuna doğru Türkiye'nin SSCB ilişkileri tekrar canlanırken hem ihracatı hem de ithalatının payı artmıştır (Aydın, 2021).

1960'lı yıllarda, Türkiye'de planlı ekonomi döneminde önemli ekonomik başarılar elde edilmişti. Ancak 1970'li yıllar hem dünya için hem de Türkiye için önemli toplumsal, politik ve ekonomik dönüşümlerin yaşandığı yıllar oldu. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sebebiyle Batı ile ilişkilerin gerilmesi ve ekonomik ambargoların gündeme gelmesi bu dönemin en belirgin özelliğidir. Türkiye'de 1970'lerin başında olumlu seyreden ekonomik göstergeler, 1973 yılında petrol krizinin patlak vermesiyle birlikte makroekonomik dengeler hızla bozulmuş ve ekonomik büyük bir kriz evresine girmiştir. Yaşanan bunalım, 1980 yılında IMF ve Dünya Bankası tarafından desteklenen 24 Ocak İstikrar Programı ile aşılmaya çalışılmıştır. 24 Ocak kararları ile ekonomide ithal ikameci sanayileşme stratejisi yerini ihracata dayalı liberal politikalara bırakmıştı. Türkiye'de liberalleşme süreci 12 Eylül 1980 yılında darbe ile iktidara el koyan askeri rejimin Başbakanlık müsteşarı T. Özal tarafından yürütülecekti. 12 Eylül rejiminin ilk yıllarında SSCB ile ekonomik ilişkilerde bir gerileme olmuşsa da kopma noktasına gelmemiştir. İki ülke arasında ihracat ve ithalat kısa süreli bir azalma göstermiş ardından yukarıda da belirtildiği gibi tekrar artmaya başlamıştır. Tablo 1'de yer alan verilere göre iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 1989 yılında 1,3 milyar dolar, 1989 yılında ise 1,7 milyar dolar seviyesine yükselmiştir (Boratav, 2003; Kazgan, 2006).

12 Eylül 1980'de başlayan askeri darbeden 10 Mart 1981'de SSCB ve Türkiye arasında Seydişehir Alüminyum Fabrikasının Genişletilmesi konusunda anlaşma imzalanmış, 1982'de ise dış ticaretin artırılması için protokol yapılmıştır. Benzer şekilde aynı yıl içinde Ödemelerde Serbest Döviz Geçilmesine İlişkin Protokolün imzalanarak iki ülke arasındaki ticarete uygulanan takas (kliring) sistemi kaldırılarak serbest ticaretin önü açılmıştır. Ardından 1984 yılında Doğalgaz Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Türkiye her yıl belli bir miktar doğalgazı SSCB'den satın almayı, SSCB de Türkiye'den aynı miktarda ithalat yapmayı kabul etmiştir. Türkiye ve SSCB arasındaki ekonomik ilişkiler, M. Garbaçov'un 1985 yılında Komünist Parti genel sekreterliğine getirilmesinden itibaren daha da olumlu bir gelişme göstermeye başlamıştır. Dönemin Başbakanı T. Özal'ın 1986'da

SSCB'yi ziyaret etmesi ilişkilerin gelişmesi açısından bir başka önemli gelişme sayılabilir. SSCB'de sosyalizmin çözülmesinden kısa süre önce 1989 yılında, iki ülke arasında Sınır ve Kıyı Ticareti Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile iki ülke sınırındaki ticaret gelişmiş ve Sarp Sınır Kapısı ticaretin merkezi haline gelmiştir. 1989'da Sarp Sınır Kapısı'ndan geçen günlük araç sayısı 30 iken, 1991'de 1000'e çıkmıştır. 1990 yılı SSCB'de sosyalizmin çözülüş sürecinin hızlandığı bir yıldır. Bu yılda Sovyetler Birliği Komünist Partisi, anayasada değişiklik yaparak çok partili sisteme geçme kararı almış ve 1991'de Marksizm-Leninizm'in ilkelerini artık savunmadığını açıklamıştır. Bu karar ile birlikte, SSCB dağılmış ve 15 yeni bağımsız Cumhuriyet ortaya çıkmıştır (Tokgöz, 2011; Aydın, 2021; İrs, 2021; Kasapsaraçoğlu, 2021).

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra resmi adıyla Rusya Federasyonu³ ile Türkiye arasında ekonomik ilişkilerin hem kapsamı genişlemiş hem de derinliği artmıştır. Rusya'nın 1990 sonraki tarihi kabaca iki döneme ayrılabilir. Birinci dönem, planlı sosyalist ekonomiden kapitalist üretim tarzına daha doğrusu serbest piyasa ekonomisine geçişin sağlandığı 1990'lı yıllardır. Bu döneme, Rusya'da siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar damga vurmuştur. 1999 yılında Putin yönetiminin başlamasının ardından başlayan ikinci dönemde siyasi ve ekonomik istikrar sağlanmış ve 1990'lı yıllardaki sorunlar giderilmiştir. İlk dönemde Türkiye-Rusya ekonomik ilişkilerde "laleli piyasası" olarak da bilinen "bavul ticareti" ön plana çıkarken, ikinci dönemde Rusya'dan gelen turistlerin Türkiye ekonomisi açısından önemli bir döviz geliri sağlaması dikkat çekmektedir. Ayrıca, 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'nin Rusya'da inşaat alanındaki yatırımları düzenli bir şekilde artmış ve 2000'li yıllarda Rusya müteahhitlik-inşaat hizmetlerinde Türkiye'nin en önemli pazarı konumuna gelmiştir. Buna karşılık Akkuyu Nükleer Santrali başta olmak üzere Rusya'nın da Türkiye'de önemli yatırımları gerçekleşmiştir. İkili ticaret hacmi de hızla büyümüş ve Rusya son dönemlerde Türkiye'nin ithalat yaptığı ülkeler arasında sık sık birinci sırada yer almıştır (Canşen, 2011; Özel ve Gökçe, 2019; Aydın, 2021; Aydın, 2022).

5. Sonuç

Cumhuriyetin 100. yılında açıklanan son dış ticaret verileri, Türkiye'nin ithalat yaptığı ülkeler arasında Rusya'nın birinci sırada yer aldığını ortaya koymaktadır. İki ülke arasında ekonomik ilişkiler ve özellikle dış ticaret, zaman zaman istikrarsız bir seyir izlese de son 20 yılda ivme kazanmıştır. Ancak bu gelişmenin önemli sebeplerinden birisi, iki ülkenin tarihsel olarak kurduğu siyasi ve ekonomik ilişkilerin niteliğidir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin çözülmesi ve birliği dağılması ile birlikte yeni adıyla Rusya Federasyonu serbest piyasa ekonomisine geçmiştir. 1990'lı yıllar Rusya'da kapitalist üretim ilişkilerinin başladığı ve geçiş ekonomisi olarak adlandırılan bir dönemdir. Bu dönemde, Türkiye'nin Rusya ile ekonomik ilişkileri büyük oranda henüz SSCB dağılmadan önce gerçekleştirilen anlaşma ve protokollere uygun bir şekilde gerçekleşmiştir. Başka bir ifadeyle, 1980'li yıllarda gerçekleştirilen ikili anlaşmaların Rusya Federasyonu ile ekonomik ilişkilerin temelini oluşturduğu söylenebilir.

Siyasal rejim 1990'lı yıllarda radikal bir şekilde değişirken Türkiye ile ilişkilerin istikrarını koruması, ikili ilişkilerin tarihsel olarak ne kadar güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ilişkilerin temelinin Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nın başladığı yıllarda oldukça güçlü bir şekilde atıldığı görülmektedir. Bir taraftan saltanata karşı mücadele verirken bir taraftan da emperyalist Batı ülkelerine karşı bağımsızlık mücadelesi yürüten Ankara Hükümeti ile Çarlık Rejimini devirerek Sovyetler

³Birliğin dağılmasıyla birlikte SSCB'yi oluşturan üyelerden, Rusya dışında, kurulan diğer yeni ülkeler: Doğu Avrupa'da Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldova; Baltık bölgesinde Letonya, Estonya, Litvanya; Kafkasya'da Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan ve Orta Asya'da Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan. Bu ülkelerin kültürel ve sosyo-ekonomik açıdan oldukça farklı olması, ayrıca ırk olarak Slavlar, Ruslar, Gürcüler, Türkler ve Ermeniler, din olarak ise Ortodokslar, Katolikler, Müslümanlar ve Gregorian olması birliğin boyutlarını göstermesi açısından son derece dikkat çekicidir (Gürbüz ve Karabulut, 2008: 2).

Birliği'ni kuran Moskova Hükümeti arasında ilk yıllardan itibaren hem siyasi hem de ekonomik alanda önemli ve olumlu ilişkiler kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti henüz kurulmadan önce Ankara hükümeti Sovyetler Birliği arasında önemli yazışmalar ve görüşmeler gerçekleşmiş, bunların ardından 1921 tarihli Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ile iki ülke arasındaki fiili dayanışma resmîyet kazanmıştır. 1930'lu yılların sonuna kadar görece istikrarlı bir seyir izleyen ilişkiler 2. Dünya Savaşı ile kesintiye uğramıştır. Ancak bu gerginlik dönemi uzun sürmemiş, iki ülke arasında 1950'li yılların ikinci yarısında tekrar görüşmeler başlamıştır. 1960'lı yıllarda Türkiye'de planlı kalkınma döneminde ekonomik ilişkiler ivmelenmiş ve geçmiş dönemdeki niteliğine tekrar kavuşmuştur. 1960'lı yıllarda başlayan planlı dönem, Türkiye ekonomisinde ikinci planlı dönemdir. İlk 1930'lu yıllarda uygulanmış ve kısa sürmüştür. Her iki dönemde de Türkiye ekonomisi özellikle sanayi alanında önemli gelişmeler kaydederken SSCB'nin desteği büyük bir rol oynamıştır. 1930'lu yıllarda dünyada planlı ekonomiyi uygulayan ikinci ülke Türkiye, bu konuda ilk olan SSCB'nin teknik ve beşerî deneyimlerinden yararlanırken, aynı zamanda SSCB'den mali yardım da almıştır. Benzer şekilde 1960'lı yıllarda da SSCB, Türkiye'nin planlı sanayileşme sürecinde önemli, büyük projelerinin hayata geçirilmesinde hem mali hem de teknik destek vermiş, kredilerin de Türkiye'nin ihracatı ile karşılanmasını kabul etmiştir. Demir Çelik Fabrikası, Alüminyum Fabrikası, Hidroelektrik santrali ve Petrol Üretim Tesisleri gibi birçok önemli tesisin kurulmasında SSCB'nin önemli katkıları olmuştur. Bu yıllarda, ekonomik ilişkilerde olumlu gelişmeler yaşanırken, dış ticarete de kayda değer artışlar gerçekleşmiş, iki ülke arasındaki ticaret hacmi hızla büyümüştür. Ancak, ekonomik ilişkilerle kıyaslandığında, Türkiye'nin dış ticaret partnerleri arasında, ABD, Almanya ve İngiltere ilk sırada yer alırken, SSCB en fazla 5 sıraya kadar yükselmiştir.

1970'lerin sonuna gelindiğinde yaşanan ekonomik sorunlar Türkiye'de devalüasyona yol açmış ve ardından uygulamaya konulan ekonomide liberalleşmeyi ve dışa açılımı temel alan 24 Ocak İstikrar Programı 12 Eylül 1980 yılında darbe ile yönetime el koyan askeri rejim altında hayata geçirilmiştir. Birincisi 12 Eylül Darbesi ABD tarafından desteklenmiş, ikincisi askeri yönetim döneminde uygulanan 24 Ocak Kararları ile Türkiye'nin Batı ülkeleri ile ekonomik entegrasyonu hızlanmıştır. Ancak buna rağmen Türkiye-SSCB arasında ekonomik ilişkiler kesilmemiş, dönemin Başbakanı Özal'ın Moskova ziyareti ile daha da canlanmıştır. Sonuç olarak, NATO üyesi ülkeler arasında SSCB ile ilişkiler açısından Türkiye'nin özel bir konuma sahip olduğu ve bunun kökenlerinin de Cumhuriyetin kuruluş yıllarına uzandığı görülmektedir.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that he has no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kar amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Akın, F. (2017). İkinci dünya savaşı sonrası yeni dünya düzeni ve Türkiye, *İş ve Hayat*, 3(5): 119-135.
- Aydın, Y. (2021). Rusya Federasyonu ve Türkiye arasında dış ticaretin yapısı ve gelişimi, *Rusya Araştırmaları Dergisi*, 0(6), 154-176.
- Aydın, Y. (2022). On the development and structure of foreign trade in Russia, *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 8(38): 104-116.
- Balta, E. & Özkan, B. (2016). Türkiye - Rusya ilişkilerine 'tarih' ile bakmak, Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu, DPF 2016-RR 01, 11.07.2023, <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10005-turkiye-rusya-iliskilerine-tarih-ile-bakmak>
- Başaran, A. (2010). SSCB dış ticaret rejiminden Rusya Federasyonu dış ticaret rejimine geçiş, *Dış Ticaret Rejiminin Yapılandırılması, 1992-1996*, *Avrasya Etüdlere*, 37(1): 101-134.
- Benhür, Ç. (2008). 1920'li yıllarda Türk-Sovyet ilişkileri: kronolojik bir çalışma, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Dergisi*, 0(24): 277-313.
- Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002. (7. Baskı)*, İmge Kitabevi Yayınlar, Ankara.
- Canşen, E. (2011). Sovyetler Birliği'nden Rusya Federasyonu'na doğru değişimin yan etkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(24): 79-88.
- Durmuş, S. & Aydemir, N. K. (2016). Atatürk dönemi Türkiye ekonomisi (1923-1938), *KAÜİİBFD*, 7(12), 155-167.
- Ertem, B. (2013). İkinci dünya savaşı sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile yakınlaşmasına etkileri, *Turkish Studies*, 8(7): 157-183.
- Giritli, I. (1970). Turkish-Soviet relations, *India Quarterly: A Journal of International Affairs*, 26(1): 3–19.
- Göktepe, C. (2005). The Cyprus crisis of 1967 and its effects on Turkey's foreign relations, *Middle Eastern Studies*, 41(3): 431-444.
- Gürbüz, M. & Karabulut, M. (2008). SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan ülkelerde ortalama yaşam süresi ile sosyo-ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2008, 6 (1): 69-83.
- Hanson, P. (2014). *The rise and fall of the the Soviet economy: An economic history of the USSR 1945*, Routledge, New York.
- Hirst, J. S. (2013). Transnational anti-imperialism and the national forces Soviet diplomacy and Turkey, 1920 – 23, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 33(2): 214-226.
- İrs, y. (2021). Türkiye ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasındaki ekonomik ilişkiler (1920-1991), *Bilim ve Aydınlanma*, 12.07.2023, <https://bilimveaydinlanma.org/turkiye-ile-sovyet-sosyalist-cumhuriyetler-birligi-arasindaki-ekonomik-iliskiler-1920-1991/>
- Isachenko, D. (2021). Türki und Russland: Die Logik einer konflikträchtigen Zusammenarbeit, *SWP-Studie 16*, Berlin, 08.07.2023, <https://ideas.repec.org/p/zbw/swpstu/162021.html>
- Kazgan, G. (2006). *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*, (3. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Kasapsaraçoğlu, M. (2021). “Siyasi Gerginlikten Ekonomik İşbirliğine: Soğuk Savaş Döneminde Türk-Rus İlişkileri (1945-1991)” (Ed. İlyas Topsakal ve Alperen Kürşad Zengin), Türkiye-Rusya İlişkileri: Dünü, Bugünü ve Yarını, ss. 195-213, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Kurban, V. (2014). 1950-1960 yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 14(28): 253-282.
- Küçük, Y. (1971). 100 Soruda Planlama, Kalkınma ve Türkiye, Çek Yayınevi, İstanbul.
- Küçük, Y. (1985). Planlama, Kalkınma ve Türkiye. (4. Baskı). Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Küçük, Y. (2005). Türkiye Üzerine Tezler 2: 1908-1978, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Oran, B. (1970). Türkiye'nin 'Kuzeydeki büyük komşu' sorunu nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970), A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 25(1): 41-93.
- Özel, Soli & Gökçe, U. B. (2019). Türkiye-Rusya ilişkilerinin ekonomik boyutu, EDAM Dış Politika & Güvenlik 11, 10.07.2023, <https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2019/08/soli-gokce-the-economy-Chrest-Rusya-TR-1.pdf>
- Tellal, E. (2000). SSCB - Türkiye İlişkileri: 1953-1964, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No:26, Ankara.
- Tokgöz, E. (2011). Dünden bugüne Türkiye-Rusya ekonomik ilişkilerinde üç büyük dönem, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(1): 6-14.
- Topal, C. (2018). Türk-Rus ilişkileri ve Moskova Anlaşması, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 4(6): 313-330.
- Topsakal, İ. (2016). Tarihi süreçte Türkiye-Rusya ilişkileri, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 3(2): 33-53.
- Yılmaz, s. & Yakşi, A. (2016). Osmanlı Devleti'nden günümüze Türk-Rus ilişkileri, TYB AKADEMİ, 6(17): 9-57.
- TÜİK - Türkiye İstatistik Kurumu (2014). İstatistik Göstergeler: 1923-2013, Yayın No: 4361, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara.

Cumhuriyet’in İlk Yüzyılında Türkiye-Tayland İlişkileri

Türkiye-Thailand Relations in the First Century of the Turkish Republic

Resul YALÇIN¹

DOI: 10.59445/ijephss.1355715

Atf / Cite: Yalçın, R. (2023). Cumhuriyet’in ilk yüzyılında Türkiye-Tayland ilişkileri, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, Special Issue: 100 Years of Republic, 17-27, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1355715>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 05.09.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 16.10.2023

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Tayland, Türkiye'nin kendisi ile 65 yıldır iyi ve dostane ilişkiler içinde olduğu bir ülkedir. Türkiye ile Tayland arasında diplomatik ilişkileri kurma çabaları 1945 yılında başlamış ve 1958 yılında Türkiye Bangkok'da bir Büyükelçilik açmıştır. Tayland Ankara Büyükelçiliği ise 1972 yılında faaliyete geçmiştir. Türkiye-Tayland arasında bugüne kadar Devlet Başkanı seviyesinde ziyaret gerçekleşmemiş, ancak iki ülke arasındaki üst düzey temaslar ilişkilerin derinleştirilmesini sağlamıştır. Dışişleri Bakanımız Sayın Mevlut Çavuşoğlu'nun 16-17 Mart 2015 tarihlerinde Tayland ziyareti, bu ülkeye 25 yıl aradan sonra Dışişleri Bakanı düzeyinde yapılan ilk ziyaretir. 2017 yılının Ekim ayında müteveffa Kral Bhumibol'un cenaze törenine dönemin Başbakan Yardımcısı Sayın Fikri Işık beraberinde bir heyetle iştirak etmiştir. Mevlüt Çavuşoğlu, 26-30 Temmuz 2019 tarihlerinde 52. ASEAN Dışişleri Bakanları Toplantısı vesilesiyle Tayland'a gerçekleştirdiği ziyaret kapsamında Chiang Mai ve Bangkok'da temaslarda bulunmuştur. Türkiye-Tayland-ASEAN Sektörel Diyalog Ortaklığı toplantısına katılan Çavuşoğlu, Tayland Dışişleri Bakanı Don Pramudwinai ile ikili görüşme gerçekleştirmiştir. Ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi hem Türkiye'nin hem de Tayland'ın ikili ilişkiler ajandasında öncelikli maddeler arasında bulunmaktadır. 1992 yılından bugüne kadar yaklaşık 250 Tayland vatandaşı Türkiye Bursları'ndan yararlanmıştır. Türkiye Bangkok Büyükelçiliği Konsolosluk Şubesinde yaklaşık 2000 Türk vatandaşı kayıtlıdır. Türkiye'de çeşitli sebeplerle ikamet eden yaklaşık 800 Tayland vatandaşı bulunmaktadır. Ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi her iki ülkenin önem verdiği bir konu olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne, Türkiye ile Tayland arasındaki siyasi, ekonomik ve ticari ilişkilerin tesisi sürecini inceleyecektir. Bu çalışma T. C. Devlet Arşivlerinde araştırmacılara açık mevcut belgeleri ve bu konuda yayınlanmış ikincil kaynakları inceleyerek ikili ilişkilerin gelişiminin bir analizini yapacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye; Siam; Tayland; Siyasi İlişkiler; Ekonomik İlişkiler.

Abstract

Thailand is one of the countries with which Türkiye has had cordial relations for the last 65 years. Efforts to establish diplomatic relations between Türkiye and Thailand began in 1945, leading to the set up of the Turkish Embassy in Bangkok in 1958. Thailand reciprocated by opening its Royal Embassy in 1972. There has been no visit at the level of Heads of State between Türkiye and Thailand so far, but high level visits have been the driving force for further deepening bilateral relations between the two countries. The visit of the Turkish Minister of Foreign Affairs, H.E. Mevlut Çavuşoğlu to Thailand on 16-17 March 2015, constituted the first visit to this country at that level in 25 years. In October 2017, Deputy Prime Minister of the time, Fikri Işık, attended the funeral rites of the late King Bhumibol with a delegation. Minister Çavuşoğlu, visited Thailand on the occasion of the 52nd ASEAN Foreign Ministers Meeting, held in Bangkok on 26-30 July 2019, where he attended the Türkiye-Thailand-ASEAN Sectoral Dialogue Partnership meeting. The officials from both countries in their discussions have mostly focused on improving economic and bilateral trade relations. In this context, this study will examine the process of establishing political and economic relations between Thailand and Türkiye in the first century after the establishment of the Republic. The

¹Assist. Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler University, Faculty of Political Sciences, Department of International Relations, resul.yalcin@asbu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2580-0226.

study analyzes the development of bilateral relations between the two countries by analyzing several unpublished diplomatic documents in the State Archives of Türkiye and secondary sources as well.

Keywords: Türkiye; Siam; Thailand; Political Relations; Economic Relations.

1. Giriş

Bu makale, T. C. Devlet Arşivlerinde araştırmacılara açık mevcut belgeleri ve bu konuda yayınlanmış ikincil kaynakları inceleyerek Cumhuriyet'in ilk yüzyılında Türkiye ile Tayland arasındaki siyasi, ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişiminin bir analizini yapacaktır. Bu çalışma başlıca şu iki ana soruya cevap arayacaktır: 1) Tayland'da son yüz yılda meydana gelen başlıca siyasi gelişmeler nelerdir ve ne tür sonuçları oldu? 2) Cumhuriyet'in ilk yüzyılında Türkiye ile Tayland arasındaki ikili ilişkiler ne zaman başladı ve nasıl gelişti? Bu konuda benzer çalışmalar olmadığı için konu önem arz etmektedir.

Türkiye ile Tayland Kore Savaşı sırasında (1950-1953) ABD'nin müttefikleriydi. İki ülke arasında o dönemde tesis edilen samimi ilişkiler Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra da dostane seyrini sürdürmektedir. Tayland Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Güney Asya'da Çin Komünizminin yayılmasını önlemek amacıyla yakın ilişkiler içinde olduğu müttefikiyken, Türkiye de Sovyet Komünizminin Ortadoğu'ya yayılmasını engellemek amacıyla yakın ilişkiler içinde olduğu müttefikiydi. ABD, Batıda Türkiye'yi NATO'ya dâhil ederken, Asya'da Tayland'ı merkez olarak ASEAN örgütünün kurulmasına öncülük etmiştir. Türkiye ile Tayland aynı zamanda iç kargaşaların ve siyasi çekişmelerin yaşandığı, ordunun iç siyasete sıklıkla müdahale ettiği ve askeri darbelerin yaşandığı birbirine benzeyen iki ülkedir. Türkiye 28 Şubat süreci itibarı ile iktidar üzerindeki askeri vesayeti kırmayı başarmış ve Temmuz 2016'daki başarısız FETÖ darbe girişimi ile de bitirmiştir. Fakat Tayland'da askeri vesayet devam etmiştir. Tayland ordusu 1932'de ülkenin kuruluşundan bu yana 13'ü başarılı olmak üzere 22 darbe yapmıştır. 14 Mayıs 2023'te Türkiye ile aynı gün seçimlerin yapıldığı Tayland'da hükümet kurma çalışmaları ancak 22 Ağustos'ta tamamlanabilmiştir. Ordunu ileri gelen iki komutanı yeni bir askeri darbeye sıcak bakmadıklarını söylemelerine rağmen, Senato aracılığı ile ordunun hükümeti kurma çalışmaları üzerindeki etkisi bariz bir şekilde sürmüştü.

1939'da adını Siam'dan "özgür ülke" anlamına gelen Prathet Thai olarak değiştiren Tayland zengin bir tarihe sahiptir. Tayland 13. yüzyılın ortalarında iki birleşik krallık olarak ortaya çıktı. Bunlardan biri doğuda Khmer İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanan Tayland'ın orta-güney ovalarına yerleşmiş Sukhothai Krallığı'ydı. Diğeri ise kuzeyde kurulmuş, başkenti Chang Mai olan Thai Lan Na Krallığı'ydı. 13. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Sukhothai Krallığı'nın toprakları bugünkü Burma ve Laos'un içlerine kadar uzanıyordu. Fakat Sukhothai Krallığı 15. yüzyılın ortalarında dağıldı. Thai Lan Na Krallığı da 16. yüzyılda Burmalılar tarafından işgal edildi. Merkezde ve güneyde Sukhothai'yi Krallığının bir parçası olan Ayutthaya Krallığı, (14.-18. yüzyıllar) Sukhothai Krallığı'nın dağılmasından sonra, Siam Krallığı olarak ortaya çıktı. Ayutthaya döneminde Tayland/Siam halkları, günümüzün orta ve kuzey-orta Tayland toprakları üzerindeki hâkimiyetlerini pekiştirmişlerdi. 1767'de Burmalı işgalcileri yenen Siam Krallığı topraklarını günümüz kuzey Tayland'ına (eski adıyla Lan Na Krallığı), Kamboçya, Laos ve Malay Yarımadası'na kadar genişleten askeri hükümdar Taksin komutasında yeni zirvelere ulaşmıştır. Krallık, 1800'lerin başlarına dek yeni Burma saldırılarına ve istilalarına karşı savaştı. 1800'lerin ortalarında, Siam'ın Batılı devletlerin baskısı sonucu imzaladığı ticaret anlaşmaları ülkenin egemenliğinin ve bağımsızlığının kısıtlanmasına yol açtı. 1890'larda ve 1900'lerde İngilizler ve Fransızlar, Krallığı, Siamlıların kontrolü altındaki Kamboçya, Laos ve Malay topraklarını terk etmeye zorlamıştır (Baker & Phongpaichit 2022).

1932'de Siam Krallığı'nda gerçekleşen bir devrim ile mutlak monarşi devrildi, yerine anayasal bir monarşi kuruldu. Japonlar 1941'de Tayland'ı işgal edince, hükümet Japonya yanlıları ve kralın da desteklediği Müttefikler yanlıları olmak üzere iki ayrı fraksiyona ayrıldı. 1943'lerin ortalarında

Japonya'nın savaşı kaybeden taraf olacağını anlayınca Japonya yanlılarının çoğu taraf değiştirip müttefiklerden yana olanların safına katıldı (Baker & Phongpaichit 2022).

İngiltere Tayland'ı Japonlarla işbirliği yapmakla suçlamasına rağmen, Amerika Birleşik Devletleri İngiltere'nin aksine Tayland'ı 'düşman işgali altındaki ülke' olarak tanımladı ve savaş sona erince barış görüşmelerine başladı ve Tayland'ı kendi yanına çekti. Savaşın getirdiği zorlukları aşmak, kapasitesini geliştirmek ve ekonomisini yeniden canlandırmak için Tayland'a yardım etti. Savaş sonrasında sendeleyeni askeri kurumları ve monarşiyi destekleyerek güçlerini pekiştirmelerini sağladı. İktisadi yönden özellikle özel sektör ve kapitalizm aracılığıyla ekonomik büyüme anlamına gelen 'kalkınmayı' teşvik etti.

Ülkede bu düzen altında, yönetimde söz sahibi güçlü generaller, kıdemli bürokratlar ve yeni holding patronlarından oluşan farklı bir elit tabaka ortaya çıktı. Kalkınma ideolojisi ile güçlendirilmiş ve demokrasi adı altında denetimsiz bırakılan şirketler hem insanları hem doğal kaynakları daha önce görülmemiş bir ölçekte sömürmeye başladılar. Savaş, sonrasında meydana gelen ekonomik krizi, kitlesel sıkıntıları ve siyasi bir seferberliği beraberinde getirmekle kalmadı, ayrıca Tayland'ı Japonya, Çin ve batılı güçlerin, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin taraf olduğu karmaşık, birbirlerine muhalif devletin ekonomik ve siyasi gelişmeleri yönlendirdiği iki kutuplu bir uluslararası siyasetin içine çekti. Tay ulusunu tanımlama ve devletini kontrol etme çabaları bu Soğuk Savaş modeline göre şekillendi. Tayland, 1950'de Kore'ye asker gönderdikten sonra ABD antlaşma müttefiki oldu ve daha sonra da Vietnam'da ABD'nin yanında savaştı (Baker & Phongpaichit 2022).

Tayland, 2005'ten bu yana, 2006'da dönemin Başbakanı Thaksin Chinnawat'ı deviren askeri darbe ve ardından 2008, 2009 ve 2010'da rakip siyasi grupların büyük ölçekli sokak protestoları da dâhil olmak üzere birçok siyasi kargaşa yaşadı (Strangio 2023; Kanchoochat & Hewison 2016). Thaksin'in küçük kız kardeşi Yinglak Chinnawat, 2011'de Pheu Thai Partisi'ni seçimlerde zaferle çıkınca Tayland'ın yeni Başbakanı oldu. Kasım 2013'te Bangkok'ta aylarca süren geniş çaplı hükümet karşıtı protestoların ardından Yinglak, Mayıs 2014'te Anayasa Mahkemesi tarafından görevinden alındı ve aynı ayın sonlarında General Prayut Chan-ocha liderliğindeki Tayland Kraliyet Ordusu, geçici hükümete karşı darbe gerçekleştirdi.

Prayut'un liderliğindeki orduya bağlı Ulusal Barışı ve Düzeni Korum Konseyi, ülkeyi dört yıldan fazla bir süre yönetti ve bu süre zarfında Konsey, Tayland siyaseti üzerinde gelecekteki seçimlerde askeri kontrolü garanti eden yeni bir anayasa değişikliğine gitti. Bu yeni anayasa değişikliği ordunun 250 üyeli Senato'nun tamamını atamasını sağladı ve başbakanı seçmek için de Meclis ve Senato'nun ortak bir kararını gerektirerek, orduya üst düzey yönetici seçimi konusunda etkin bir veto hakkı vermiş oldu.

70 yıldan beri tahtta oturan Kral Bhumibol Adulyadej (9. Rama), Ekim 2016'da vefat etti; Krallın tek oğlu Wajirralongjon (diğer adıyla Kral 10. Rama), Tayland'ın yeni kralı oldu ve Nisan 2017'de yeni anayasayı imzaladı (The Guardian, 2017). Uzun süre ertelenen ve sonucu geniş çapta sorgulanan genel seçimler, orduya yakın parti lehine sonuçlandı. Prayut bu sonuçlarla Mart 2019'da başbakanlığını sürdürmeyi başardı. Ülke, 2020'de büyük çaplı hükümet karşıtı protestolar yaşadı. 14 Mayıs 2023'te yapılan genel seçimlerde Prayut'un liderliğindeki Tayland Ulusal Birlik Partisi 500 üyeli parlamentoya sadece 36 vekil sokabildi (Bangkok Post, 2023).

Seçimlerde zaferle çıkan Tayland Gelişim (Move Forward) Partisi 152 milletvekili çıkardı. Başbakanlığa aday olması beklenen Gelişim Partisi Lideri Pita Limjaroenrat başbakan olmak için yeterli parlamento desteğini sağlamak amacıyla 20 Temmuz 2023'te ikinci bir girişimde bulunması bekleniyordu. Ancak anayasa mahkemesi aynı gün Limjaroenrat'ın seçimlere katılamayacağına hükmederek vekilliğini geçersiz saydı (Bangkok Post, 2023). Böylece vesayet odakları, hükümeti kurma

yetkisini demokratik yollarla halktan alan bir liderin başbakan olmasını engellemiş oldular. Limjaroenrat'ın vekilliği geçersiz sayılınca Tayland'da hükümeti kurma görevi seçimlerden ikinci parti olarak çıkmış Pheu Thai Partisi lideri Srettha Thavisin'e geçmiş oldu. Srettha Thavisin muhalif olduğu iktidardaki General Prayut Chan-ocha liderliğindeki Tayland Ulusal Birlik Partisi ve Palang Pracharath Partisiyle ittifak kurmak zorunda kalarak sekiz partinin daha dâhil olduğu bir koalisyon hükümeti kurup parlamentonun onayını alarak 22 Ağustos 2023 tarihinde ülkenin 30. başbakanı oldu.

71.8 milyon nüfusa sahip Tayland'da 8 milyonu aşkın Müslüman yaşamaktadır. Tayland Müslümanları Thai, Malay Thai, Cham Thai ve Chin Thai Sunni Müslümanlar olmak üzere dört guruba ayrılmaktadır. Tayland Müslümanlarının %85'i Tayland'ın güneyindeki Pattani eyaletinde, diğerleri ise Başkent Bangkok ve civarında yaşamaktadır. Chiang Mai kentinde yaşayan Chin Thai Müslümanları çoğunlukla Kuzey'de yaşayan Hui olan Çin asıllı Müslümanlardır. Cham Thai Müslümanları da aslen Kamboçyalı Cham Müslümanlarıdır.

Tayland, coğrafi konum bakımından Türkiye'den yaklaşık 7 bin kilometre uzaklıkta Güneydoğu Asya'nın merkezinde yer alan bir ülkedir. İspanya veya Fransa ile yaklaşık olarak aynı kara alanına sahip olan Tayland, kuzeyde daha büyük bir ana kara, güneyde ise daha küçük bir yarımada uzantısı şeklinde olmak üzere iki geniş coğrafi bölgeden oluşur. Ülkenin ana gövdesi batıda Myanmar (Burma), kuzey ve doğuda Laos, güneydoğuda Kamboçya ve güneyde Tayland Körfezi ile çevrilidir. Tayland Yarımadası, Malay Yarımadası'nın doğu kenarı boyunca ülkenin güneybatı köşesinden güneye doğru uzar, Malezya ile güney sınırına ulaşana kadar tüm yarımada'yı kapsar. Tayland'ın komşularıyla paylaştığı sınırların uzunluğu Burma ile 2,416 km, Kamboçya ile 817 km, Laos ile 1,845 km ve Malezya ile 595 km'dir. Tayland 1932'den beri anayasal monarşi sistemiyle yönetilmektedir. Bununla birlikte, siyasi otorite genellikle darbeler yoluyla iktidara gelen ordunun etkisindedir.

2. Tayland ile Türkiye Arasında Siyasi İlişkilerin Tesisi Çabaları

Tayland, uzun bir süreden beri Türkiye ile dostane ilişkiler içinde olduğu ülkelerden biridir. Türkiye ile Tayland arasında diplomatik ilişkileri kurma çabaları 1945 yılında başlamış ve 1958 yılında Türkiye Bangkok'da bir Büyükelçilik açmıştır. Tayland'ın Ankara Büyükelçiliği de 1972 yılında faaliyete geçmiştir. Peki, bu süreç nasıl başladı ve diplomatik ilişkilerin tesisi niye bu kadar uzun sürdü? Makalenin bundan sonraki bölümünde Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivlerindeki mevcut belgeleri inceleyerek bu soruyu cevaplandırılmaya çalışacağım. Akabinde 1972 yılından günümüze Taylan ile Türkiye arasındaki siyasi, ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişim sürecini inceleyeceğim. Türkiye ile Tayland arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar nispeten az olduğu için bu çalışmanın alana katkı sunacağını temenni ediyorum.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomat Arşivinde Tayland ile ilgili mevcut ilk yazılı belge 14 Şubat 1940 tarihli, 44789-215975-10 numaralı belge olarak görünüyor. Bu belge Türkiye Cumhuriyeti Paris Büyük Elçiliği'nin 157/72 sayılı yazısıyla Hariciye Vekâletine (Dışişleri Bakanlığına) göndermiş olduğu bir bilgi notudur. Bu bilgi notunda Türkiye'nin Paris Büyük Elçiliği, Tayland (eski Siam) Sefaretinden (elçiliğinden) alınan bir yazıda Siam Hükümetinin bir anayasa maddesi değişikliği ile devletin resmi ismini değiştirdiğini bildiriyor. 3 Ekim 1939 tarihinde yürürlüğe giren yasaya istinaden, bundan böyle Siam isminin Tayland, halkını temsilen Siamlı sözcüğünün de Tay (Thai) olarak değiştirildiği bildirmektedir. Beş yıl sonra gelen, 21 Eylül 1945 tarih, 44789-215978-8 numaralı belgede Türkiye'nin Washington Büyük Elçiliği'nden gönderilmiş 1504/263/N8 sayılı yazısı mevcut. Bu yazıda Washington'un Tayland Elçisi'nden alınmış bir tebligata istinaden hükümetlerinin "Tayland (Thailand)" ve "Taylandlı (Thais)" tabirlerini kaldırarak bundan böyle "Siam" ve "Siamlı" kelimelerinin tekrar kullanılmasına karar verdiği ifade edilmektedir. Bu hususta gereğinin yapılması için gelen yazı işleme konularak Dışişleri Bakanlığı Protokol Dairesi Umum Müdürlüğüne havale edilmiştir.

Bu devlet isim değişikliği bilgilendirmeleri Türkiye ile Tayland arasında dolaylı olarak diplomatik temasların iki ülke dışında bulunan büyükelçilikler aracılığıyla yapıldığını gösteriyor. Ancak hükümet nezdinde Türkiye ile Tayland arasındaki temasın 10 Eylül 1947'de başladığını söylemek mümkün. 6 Eylül 1947 tarihli, 44789-215975-6 numaralı belgede Türkiye Cumhuriyeti Moskova Büyük Elçiliği'nden Dışişleri Bakanlığına bir telgraf çekiliyor. 182 numaralı ve YAVUZ şifresi telgrafta Siam Elçiliği, Siam Hariciye Nazırının (Tayland Dışişleri Bakanının) Birleşmiş Milletler Teşkilatı Genel Kuruluna katılmak üzere 10 Eylül sabahı TAS uçağı ile İstanbul üzerinden gideceğı bildiriliyor ve bu vesileyle hükümet düzeyinde ilk temas kuruluyor.

Bunu takiben 30 Eylül 1947 tarihinde Siam'ın Çin Cumhuriyeti Büyük Elçisi Sayın Sagan Tularak Türkiye Cumhuriyeti Nanking Büyük Elçiliğini ziyaret ederek Türkiye ile Siam'ın (Tayland) siyasi münasebet tesis etmesini arzuladığını bildirmesiyle iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin tesisi çalışmaları resmen başlamıştır. 2 Ekim 1947 tarihli ve 401/171 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Nanking Büyük Elçiliği'nin Siam Büyük Elçisinin Ankara ile Bangkok'da birer elçilik açılması hakkındaki teklifine dair Ankara'ya gönderilen yazıda Sayın Tularak'ın Maslahatgüzarımıza Siam'ın Türkiye'yi çok takdir ettiğini fakat ne yazık ki her iki hükümetin birbirini iyi tanıyamadığını, bu boşluğu doldurmak için ikili ilişkilere girişmek icap ettiğini ve evvela iki tarafın siyasi ilişkiler tesis etmesinin çok faydalı olacağını, kendisinin Hükümetine Ankara'da bir elçilik açılmasını teklif edeceğini, Nanking'deki Maslahatgüzarımızın da Hükümetimiz nezdinde böyle bir teklif yaptığı takdirde meselenin kolaylaşacağını ifade ediyor. Tayland Büyük Elçisi Sangan Tularak'ın bu teklifi kendi kişisel girişimi mi yoksa Hükümetinden aldığı bir talimata mı dayandığını bilmediğini söylemekle beraber, Nanking Maslahatgüzarımız Muammer Hamdi Danbel durumu naklen Dışişleri Bakanlığına bildiriyor.

30 Eylül 1947 tarihinde Siam'ın Çin Cumhuriyeti Büyük Elçisi Sayın Sagan Tularak'ın Türkiye Cumhuriyeti Nanking Büyük Elçiliği'ni ziyaret etmesinin esasen en önemli sebebi yukarıda anlattığımız gibi Türkiye ile Tayland arasında siyasi münasebet tesis etmesini arzuladığını bildirmesiyle birlikte, Türkiye'ye yaptığı bir ziyaret sonucunda bir hususta çok müteessir olduğunu bildirmek istemiştir. Nanking Maslahatgüzarımız Muammer Hamdi Danbel'in 2 Ekim 1947'de Ankara'ya gönderdiği yazısında anlaşıldığı üzere Büyük Elçi Sagan Tularak Eylül 1947'de Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) toplantısına katılmak üzere Türkiye'ye gelmiş. Bu toplantıya o zamanki ismiyle Siam, şimdiki ismiyle Tayland da iştirak ettiği halde konferans salonuna asılmış olan davetli devletlere ait bayraklar içinde kendi Hükümetininkini göremediğinden dolayı pek müteessir olduğunu ve ertesi gün Dışişleri Bakanlığına giderek durumu protesto ettiğini söylüyor. Buna üzerine Protokol Umum Müdürlüğünün de bunun bir dalgınlık ya da ihmal sonucu olduğu suretiyle özür dilediğini söylemiş. Fakat Büyük Elçi Tularak bu duruma son derece üzüldüğünü belirterek Maslahatgüzarımıza da şikâyetle bulunduktan sonra sözlerine devamla Siam (Tayland)'ın Türkiye'yi çok takdir ettiğini ama maalesef her iki hükümetin birbirini iyi tanıyamadığını söylüyor. Bu boşluğu doldurmak için de samimi münasebetlere girişmek icap ettiğini, bu konuda siyasi ilişkilerin tesisinin çok faydalı olacağını ve iki ülkenin karşılıklı olarak elçilik açmasını teklif etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Nanking Maslahatgüzarı 2 Ekim 1947 tarihli ve 401/171 sayılı yazıya ek olarak Ankara'ya 12 Kasım 1947'de 468/208 sayılı bir yazı daha gönderiyor. Bu yazısında Nanking Maslahatgüzarımız Muammer Hamdi Danbel, Nanking'deki Siam Büyük Elçisi Sangan Tularak'ın Türkiye ile Siam arasında siyasi ilişki tesisi için Ankara ve Bangkok'da karşılıklı olarak birer elçilik açılması hakkındaki teklifini tarih ve numarası yukarıda yazılı resmi belge ile arz ettiğini söyleyerek yazısına şöyle devam ediyor:

“Ahiren muaileyhten alınan 6 Kasım 1947 tarihli ve 797 sayılı bir mektupta: <<Geçenlerde Türkiye ile Siam arasında diplomatik münasebatın tesisi hususundaki mükalememize zeyil yapmakla şeref duyarım. Konuştuğumuz gibi bu meseleyi Hükümetime bildirmekte kusur etmediğimi size arz

ediyorum. Şimdi hükümetimden aldığım bir cevapta Türkiye Hükümetinin Siam'da bir Büyük veya Orta elçilik mi tesis etmesini şayanı arzu bulduğu hususunda kendilerinin malumatdar kılınması iltimas edilmektedir. Bu vaziyet muvacehesinde rica edilen malumatı bildirmek üzere keyfiyeti hükümetimize iblağ eder ve bu bapta alacağınız cevabı bana bildirirseniz çok minnettar olacağım>> denilmektedir. Vaktile görüştüğümüz zaman Büyük Elçi bendenize Siamlıların Türkiye'yi çok takdir ettiklerini, maatteessüf her iki memleketin birbirini iyi tanıyamadığını, bunu önlemek için harsi münasebata girişmek lazım geldiğini ve evvela birer Büyük Elçilik tesisi ile işe başlamanın terinde bir hareket olacağını, kendisinin bu hususu Hükümetine teklif edeceğini, bendenizin de mümasil teşebbüsde bulunduğum taktirde meselenin kolaylaşacağını söylediği halde mektubunda ilk teklifi adeta tarafımızdan yapılmış gibi göstermek istediği anlaşılmaktadır" (DBTDA, 44789 215975-6).

Ankara'ya gönderilen ek yazıda Nanking Maslahatgüzarımız Muammer Hamdi Danbel, Siam Büyük Elçisinden 6 Kasım 1947'de aldığı mektupta Siam ile Türkiye'nin karşılıklı elçilik açma hususundaki özel görüşmelerine dair aldığı güncelleme yazısını ve bu yazısında ifade edilen bir hususun yanlış anlaşılmaya meyilli olması sebebiyle konuya açıklık getirmek istiyor. Muammer Hamdi Danbel Bey, ek yazısında vaktiyle görüştüğü Siam Büyükelçisi kendisine Siamlıların Türkiye'yi çok takdir ettiklerini, fakat ne yazık ki her iki ülkenin birbirini iyi tanıyamadığını ve bunu önlemek için ikili ilişkilere girişmek icap ettiğini söylemiştir. Bu hususta evvela birer Büyükelçilik tesisi ile işe başlamanın yerinde bir hareket olacağını, kendisinin bu hususu hükümetine teklif edeceğini, maslahatgüzarımızın da kendi hükümeti nezdinde aynı teklifte bulunduğu takdirde işin kolaylaşacağını ifade etmiş ancak mektubunda teklifin ilk defa maslahatgüzarımız tarafından yapılmış gibi görüldüğü anlaşılmakta olduğunu belirterek konuya açıklık getiriyor. Bu ek yazıda Nanking Maslahatgüzarımız Muammer Hamdi Danbel Bey, Nanking'de görevli diplomatlarımızın Siam Hükümeti nezdinde de akredite olduğunu ve Nanking'e tayin edilecek Büyük Elçinin aynı zamanda Bangkok'a da görevlendirebileceğinin şahsi bir fikri olduğunu ve bunu Siam Büyük Elçisine bildirmek hususunda gerekli izni devletimizin yetkili kurumlarından istediği de görünüyor.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı 15 Aralık'ta 1947 tarih ve 111186/62 sayılı, Türkiye ile Siam arasında siyasi ilişkiler tesisi hakkındaki belgede Nanking Büyük Elçiliğinin 12 Kasım 1947 tarih ve 468/208 sayılı yazılarına bir cevap yazmıştır. Dışişleri Bakanlığı yazdığı cevapta Türkiye ile Siam arasında diplomatik ilişkilerin tesisi hususunda Nanking'deki Siam Büyük Elçisi tarafından yapılan girişimi ile bu konu üzerinde ayrıntılı olarak Bakanlıkça inceleme yapılmış ve karara bağlanmıştır. Dışişleri Bakanlığının yazılı cevabında arzu edilen konunun (Siam'da bir Büyük Elçilik açılması fikri) Türk Hükümetinin de arzusu olduğu, bu konunun bütçe imkânlarının vereceği ilk müsait fırsattan ele alınacağını adı geçen siyasi temsilciye uygun görülecek şekilde cevabın bildirilmesi istenmiştir. Mevcut durumda, Bangkok'da bir Elçilik açılıncaya kadar Nanking Elçiliğimizin Siam ile akreditesinin devam edeceğini İkinci Daire Umum Müdürlüğü Şube 4 ifadesiyle bildirilmiştir.

Bunu takiben, Türkiye Cumhuriyeti Nanking Büyük Elçiliği 12 Aralık 1947 tarihinde Dışişleri Bakanlığına 511/1232 sayılı yeni bir yazı göndermiş. Bu yazısında Nanking Maslahatgüzarımız Muammer Hamdi Danbel Türkiye ile Siam arasında Siyasi ilişki tesisi hakkında Nanking'deki Siam Elçisinin girişimini 12 Kasım 1947 tarihli ve 468/208 sayılı resmi yazı ile arz etmiştir. Ancak bu teklifi yapan kabine 11 Aralık 1947 tarihli ve 509/230 sayılı yazısında bildirdiği üzere bir darbe hükümeti neticesinde düşürülmüş ve Büyük Elçi de görevinden azledilmiş olduğundan yeni bilgiler alınıncaya kadar bu konuda herhangi bir işlemin yapılmamasının uygun olacağı görüşünde bulunuyor.

Daha sonra, Türkiye Cumhuriyeti Nanking Maslahatgüzarı 17 Ocak 1948 tarihinde 24/11 sayılı bir yazı ile Siam'ın Nanking Büyükelçisini ziyaret ettiğini ve Dışişleri Bakanlığı İkinci Daire Umum Müdürlüğü 4. Şubeden gelen 12 Kasım 1947 tarih ve 468/208 sayılı yazı ile aldığı talimatı Büyükelçiye iletildiğini ifade ediyor. Nanking Maslahatgüzarımız Muammer Hamdi Danbel Siam Elçisine Türkiye ile

Siam arasında siyasi ilişkilerin tesisinin Türkiye Cumhuriyeti Hükümetince de çok arzalandığını, ancak bu girişimin bütçe imkânlarının vereceği ilk fırsatta teemmül edeceği tarzda cevap verdiğini bildirmiştir. Ziyaretlerinin sonunda Siam'ın Nanking Büyükelçisi Sayın Saguan Tularak, Maslahatgüzar Muammer Hamdi Danbel'e teşekkür ederek şimdilik bu cevabı ulaştıracağı bir makam mevcut olmadığını ifade etmiştir. Çünkü Şubat ayı içerisinde Siam'da Milletvekili seçimleri yapılacağı ve bunun neticesinde hangi hükümetin iş başında kalacağını belli olacağını bu nedenle kendisine iletilen cevabı dosyaya kaydedip seçim sonucunda kurulacak hükümeti bekleyeceğini söylemiştir. Ankara'ya 3 Şubat 1948'de ulaşan bu yazı işleme konularak dosyalanmıştır. Bu tarihten sonra hem Siam (Tayland)'da süren siyasi istikrarsızlık hem de 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulması sonrası ikili ilişkilerin kesilmesinden dolayı Türkiye ile Siam arasında siyasi ilişkiler tesisi çalışmaları da bir süre sekteye uğramıştır.

Ancak 1948-1958 yılları arası Türkiye ile Siam (Tayland) arasındaki diplomatik ilişkilerin kurulduğu ve iki ülkenin birbirlerini daha yakından tanımaya çalıştığı bir dostluk dönemidir. İki ülke arasındaki ilişki komünizmin yayılmasına karşı dayanışma ve birbirinden öğrenmeye yoğunlaşmıştır. Çin'de komünistlerin iktidara gelmesiyle Amerika Birleşik Devletleri bölge ile ilişkilerini yoğunlaştırmış, Türkiye ile Tayland arasındaki diplomatik ilişkilerin kurulmasına adeta öncülük etmiştir. Tayland ile birlikte Türkiye'nin de Kore'ye asker göndermesini sağlayarak iki ülkenin Kore Savaşında müttefiklik ilişkilerinin de gelişmesini sağlamıştır.

Kore savaşı sonrasında Türkiye ile Tayland arasındaki diplomatik ilişkiler 19 Haziran 1958 yılında kurulmuş olup, aynı yıl Türkiye Bangkok'da Büyükelçilik açmıştır. Türkiye'nin ilk Tayland Büyük Elçisi Necdet Kent olmuştur. Tayland Ankara'daki Büyükelçiliğini ise 1972 yılında bir Maslahatgüzar ile açmış, ilk Büyük Elçisi de Ankara'ya 1974 yılında atanmıştır. Başlangıçta Tayland Hükümeti Tayland'ın Karaçi (Pakistan) ve Viyana'daki (Avusturya) Büyükelçilerini Türkiye'ye de akredite etmekle görevlendirmiştir. Özellikle, 1963-1968 yılları arasında Tayland'ın Türkiye'ye akredite ettiği ikinci Büyükelçisi, Tayland'ın Viyana'daki Büyükelçisi General Chatichai Choonhavan görevi bitince önce Tayland Dışişleri Bakanı (1975-1976) ve daha sonra da Tayland Başbakanı (1988-1991) olmuştur. Ayrıca, 1970-1971 yılları arasında Türkiye'yi Viyana'dan kapsayan Büyükelçi Charun P. Isarangkul na Ayuthaya, 1971-1972 ve 1973-1975 yılları arasında olmak üzere iki kez Tayland Dışişleri Bakanı ve daha sonra Hükümdarlığı döneminde Tayland Kralı Bhumibol Adulayadej'in özel Konsey Üyesi olmuştur. Tayland'ın 1981-1985 yılları arasında Ankara'ya bir diğer ataması olan Büyükelçisi Profesör Dr. Wichian Watanakun, 1991'de Tayland Dışişleri Bakan Yardımcısı ve 1992'de Adalet Bakanı olmuştur.

Soğuk Savaş sırasında, 1960'lardan 1980'lere ve 1990'ların başına kadar Tayland ve Türkiye'nin dış politikası Batı yanlıydı. Komünizmin yayılması, Komünist Çin'in Tayland ve Güney Asya için, Sovyetler Birliği'nin de Türkiye ve dolayısıyla Dünya için tehdit oluşturduğu inancından birleşmişlerdi. Bu süre zarfında, Sovyetlerin Vietnam'a yönelik niyetlerinden duyulan endişenin bir sonucu olarak Tayland, Türkiye ile yakın ekonomik ve güvenlik ilişkiler içinde olmuştur. Soğuk Savaş Dönemi'nden sonra ikili ilişkiler dostane seyrini sürdürmüştür.

Tayland Kralı Wajiralongkorn, 1992 yılında Veliht Prens iken Türkiye'ye bir Kraliyet ziyareti gerçekleştirdi. 8.Cumhurbaşkanımız Turgut Özal (dönemin Başbakanı) 1985 yılında Çin'e giderken Tayland'ı da ziyaret etti. Tayland Başbakanı Thaksin Shinawatra 2005 yılında Türkiye'yi ziyaret etti. Küçük kız kardeşi Başbakan Yingluck Shinawatra, 2013 yılında Türkiye'yi ziyaret etti. Türk tarafında, 1991 yılında Başbakan Yıldırım Akbulut, Güney Kore ziyaretinin ardından Tayland'a gitmiş ve Taylandlı mevkidaşı Anand Panyarachun ile Bangkok'da görüşmeler yapmıştır. Ardından Tayland'a çalışma ziyareti yapan dönemin Başbakanı, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 2005 yılında Tayland Hükümeti'nin konduğu olarak gitti ve Başbakan Thaksin ile birlikte Phuket ve Phang Nga'ya

giderek 2004 yılının tsunamisinden etkilenen Tayland vatandaşlarına Türkiye'nin yardımlarını ve iyi dileklerini iletti.

Bölgesel düzeyde, Türkiye uzun süreden beri ASEAN'ın Diyalog Ortağı olmak istediğini belirtmişti. Tayland Türkiye'nin girişimini desteklemiş ve gurubun 2017 yılında Türkiye'yi ASEAN Sektörel Diyalog Ortağı olarak kabul etmesiyle sonuçlanmıştır. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, 16-17 Mart 2015 tarihlerinde Tayland'a resmi bir ziyarette bulundu. 2018 yılında, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin tesis edilmesinin 60. Yıldönümü ve Türkiye-Tayland Kültür Yılı kutlanmıştır. Bu kapsamda, dönemin Tayland Kültür Bakanı Türkiye'yi, Kültür ve Turizm Bakan Yardımcımız da Tayland'ı ziyaret etmiştir (MFA, 2023). Savunma Sanayii Başkan Yardımcısı Mustafa Murat Şeker başkanlığındaki bir heyet 29 Ağustos 1 Eylül 2022 tarihinde Bangkok'ta düzenlenen 2022 Savunma ve Güvenlik fuarına katıldı. Türkiye ayrıca 2020-2021 döneminde 2000 yılında Tayland tarafından başlatılan ve 2002 yılında resmen kurulan bir pan-Asya forumu olan Asya İşbirliği Diyaloğuna (ACD) başkanlık etmiştir (Tarhan, 2023).

Ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi hem Türkiye'nin hem de Tayland'ın ikili ilişkiler ajandasında öncelikli maddeler arasında bulunuyor. Taylandlı ve Türk şirketlerinin birbirlerinin pazarlarına erişimini kolaylaştırmak amacıyla 1966 yılında Dostluk ve Ekonomik İlişkiler Antlaşması imzalanmıştır. Türkiye ile Tayland arasındaki Karma Ekonomik Komisyon'un (KEK) üçüncü toplantısı 2003 yılında Bangkok'ta yapıldı. 4. Ekonomik ve Teknik İşbirliği Karma Komitesi Protokolü Ocak 2023'te toplandı ve iki ülke arasındaki mutabakat zaptını, Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mustafa Varank ile Tayland Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Don Pramudwinai imzaladı (MFA, 2023). Türkiye ile Tayland arasındaki ticaret hacmi ilk kez 2,2 milyar dolar seviyesini aştı. 71,8 milyon nüfusa sahip Tayland ile ticaret hacmimizdeki bu artış anlamlı bir gelişme olmasına rağmen yetersiz kalmaktadır. Bu alanda iki ülke arasındaki potansiyeli mevcut ticaret hacmimin çok daha üst seviyelere çıkarmak gerekiyor. Bu hususta hem Türkiye'nin Tayland Büyük Elçisi Sayın Serap Ersoy'un hem Tayland'ın Türkiye Büyük Elçisi Sayın Apirat Sugondhabhirom'un değerli çalışmalarının olduğunu söyleyebilirim.

3. Sonuç

Türkiye ile Tayland iç kargaşaların ve siyasi çekişmelerin yaşandığı, ordunun iç siyasete sıklıkla müdahale ettiği ve askeri darbelerin yaşandığı birbirine benzeyen iki ülkedir. Türkiye 28 Şubat süreci itibarı ile iktidar üzerindeki askeri vesayeti kırmayı başarmış ve Temmuz 2016'daki başarısız FETÖ darbe girişimi ile de bitirmiştir. Fakat Tayland'da askeri vesayet devam etmiştir. Tayland ordusu 1932'de ülkenin kuruluşundan bu yana 13'ü başarılı olmak üzere 22 darbe yapmıştır. 14 Mayıs 2023'te Türkiye ile aynı gün seçimlerin yapıldığı Tayland'da hükümet kurma çalışmaları ancak 22 Ağustos'ta tamamlanabilmiştir. Ordunu ileri gelen iki komutanı yeni bir askeri darbeye sıcak bakmadıklarını söylemelerine rağmen, Senato aracılığı ile ordunun hükümeti kurma çalışmaları üzerindeki etkisi bariz bir şekilde sürmüştü. Tayland Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Güney Asya'da Çin Komünizminin yayılmasını önlemek amacıyla yakın ilişkiler içinde olduğu müttefikiyken, Türkiye de Sovyet Komünizminin Ortadoğu'ya yayılmasını engellemek amacıyla yakın ilişkiler içinde olduğu müttefikiydi. ABD, Batıda Türkiye'yi NATO'ya dâhil ederken, Asya'da Tayland'ı merkez olarak ASEAN örgütünün kurulmasına öncülük etmiştir. 1932'den beri anayasal monarşi sistemiyle yönetilen ve coğrafi konum bakımından Türkiye'den yaklaşık 7 bin kilometre uzaklıkta Güneydoğu Asya'nın merkezinde yer alan Taylan'da siyasi otorite genellikle darbeler yoluyla iktidara gelen ordunun etkisindedir. 1939'da adını Siam'dan "özgür ülke" anlamına gelen Prathet Thai olarak değiştiren Tayland zengin bir tarihe de sahiptir.

Türkiye ile Tayland Kore Savaşı sırasında (1950-1953) ABD'nin müttefikleriydi. İki ülke arasında o dönemde tesis edilen samimi ilişkiler Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra da dostane seyrini sürdürmektedir. Türkiye ile Tayland arasında 1945 yılında başlayan diplomatik ilişkileri kurma

çabaları uzun süre dolaylı olarak iki ülke dışında bulunan büyükelçilikler aracılığıyla sürdürülmüştür. İlk olarak 30 Eylül 1947 tarihinde Tayland'ın Çin Cumhuriyeti Büyük Elçisi Sayın Saguan Tularak Türkiye Cumhuriyeti Nanking Büyük Elçiliğini ziyaret ederek Türkiye ile Tayland'ın siyasi münasebet tesis etmesini arzuladığını bildirmiştir. Akabinde Nanking Maslahatgüzarımız Muammer Hamdi Danbel durumu naklen Dışişleri Bakanlığına iletilmesiyle iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin tesisi çalışmaları resmen başlamıştır.

Nanking'deki Tayland Büyük Elçisi tarafından yapılan girişimi ile bu konu üzerinde ayrıntılı olarak Bakanlıkça inceleme yapılmış ve karara bağlanmıştır. Dışişleri Bakanlığının Nanking Maslahatgüzarımıza gönderdiği yazılı cevabında arzu edilen konunun- Tayland'da bir Büyük Elçilik açılması fikri- Türk Hükümetinin de arzusu olduğu, bu konunun bütçe imkânlarının vereceği ilk müsait fırsattan ele alınacağına adı geçen siyasi temsilciye uygun görülecek şekilde cevabın bildirilmesi istenmiştir. Mevcut durumda, Bangkok'da bir Elçilik açılıncaya kadar Nanking Elçiliğimizin Tayland ile akreditesinin de devam edeceği bildirilmiştir. Bu tarihten sonra hem Tayland'da süren siyasi istikrarsızlık hem de 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulması sonrası Türkiye ile Tayland arasında siyasi ilişkiler tesisi çalışmaları da bir süre sekteye uğramıştır.

Ancak 1948-1958 yılları arası Türkiye ile Tayland arasındaki diplomatik ilişkilerin tesis edildiği ve iki ülkenin birbirlerini daha yakından tanımaya çalıştığı bir dostluk dönemi olmuştur. İki ülke arasındaki ilişki komünizmin yayılmasına karşı dayanışma ve birbirinden öğrenmeye yoğunlaşmıştır. Çin'de komünistlerin iktidara gelmesiyle Amerika Birleşik Devletleri bölge ile ilişkilerini yoğunlaştırmış, Türkiye ile Tayland arasındaki diplomatik ilişkilerin kurulmasına adeta öncülük etmiştir. Tayland ile birlikte Türkiye'nin de Kore'ye asker göndermesini sağlayarak iki ülkenin Kore Savaşında müttefiklik ilişkilerinin de gelişmesini sağlamıştır. Kore savaşı sonrasında Türkiye ile Tayland arasındaki diplomatik ilişkiler 19 Haziran 1958 yılında kurulmuş olup, aynı yıl Türkiye Bangkok'da Büyükelçilik açmıştır. Türkiye'nin ilk Tayland Büyük Elçisi Necdet Kent olmuştur. Tayland Ankara'daki Büyükelçiliğini ise 1972 yılında bir Maslahatgüzar ile açmış, ilk Büyük Elçisi de Ankara'ya 1974 yılında atanmıştır. Başlangıçta Tayland Hükümeti Tayland'ın Karaçi (Pakistan) ve Viyana'daki (Avusturya) Büyükelçilerini Türkiye'ye de akredite etmekle görevlendirmiştir.

Ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi de hem Türkiye'nin hem de Tayland'ın ikili ilişkiler ajandasında öncelikli maddeler arasında olmuştur. Taylandlı ve Türk şirketlerinin birbirlerinin pazarlarına erişimini kolaylaştırmak amacıyla 1966 yılında Dostluk ve Ekonomik İlişkiler Antlaşması imzalanmıştır. Türkiye ile Tayland arasındaki Karma Ekonomik Komisyon'un (KEK) üçüncü toplantısı 2003 yılında Bangkok'ta yapılmıştır. 4. Ekonomik ve Teknik İşbirliği Karma Komitesi Protokolü de Ocak 2023'te toplanmış ve iki ülke arasındaki mutabakat zaptı imzalanmıştır. Böylece Türkiye ile Tayland arasındaki ticaret hacmi ilk kez 2,2 milyar dolar seviyesini aşmıştır. 71,8 milyon nüfusa sahip Tayland ile ticaret hacmimizdeki bu artış anlamlı bir gelişme olmasına rağmen yetersiz kalmaktadır. Bu alanda iki ülke arasındaki potansiyeli mevcut ticaret hacminin çok daha üst seviyelere çıkarma çalışmaları sürmektedir. Siyasal açıdan Tayland, Türkiye'nin kendisi ile 65 yıldır iyi ve dostane ilişkiler içinde olduğu bir ülkedir. Türkiye-Tayland arasında bugüne kadar Devlet Başkanı seviyesinde ziyaret gerçekleşmemiş, ancak iki ülke arasındaki üst düzey temaslar ve Büyük Elçiliklerin gayretleri ikili ilişkilerin derinleştirilmesini sağlamıştır.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that he has no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Bu çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kar amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır. Ancak bu konuda bir makale yazma fikri Mayıs 2023 tarihinde KA107 Erasmus Eğitim Hareketliliği Programı kapsamında Tayland'a yapılan ziyaret sonucu ortaya çıkmıştır. Yazar bu nedenle hareketliliği sağlayan T.C. Dışişleri Bakanlığı - Avrupa Birliği Başkanlığı - Türkiye Ulusal Ajansı'na teşekkür etmektedir.

This study was prepared with no specific support from any public, commercial or non-profit funding organization. However, the idea of writing an article on this subject came to after the author went to Thailand as part of the KA107 Erasmus Education Mobility Program in May 2023. Therefore, the author would like to thank Ministry of Foreign Affairs –Directorate for EU Affairs –Turkish National Agency which provided this mobility.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Baker, C. & Phongpaichit, P. (2022). A History of Thailand. (Fourth Edition). Cambridge University Press.

Bangkok Post (2023). New Government Forms, but at What Cost? <https://www.bangkokpost.com/thailand/politics/2634053/new-government-forms-but-at-what-cost>, 12.09.2023

Bangkok Post (2023). Poll Outcome Invites Shared Wisdom. <https://www.bangkokpost.com/opinion/opinion/2575475/poll-outcome-invites-shared-wisdom>, 16.09.2023

Bangkok Post (2023). The Best of Friends ... Really? <https://www.bangkokpost.com/thailand/politics/2632179/the-best-of-friends-really->, 16.09.2023

Dingman, R. (1989). John Foster Dulles and the Creation of the South-East Asia Treaty Organization in 1954. The International History Review, (11) 3, 457-477.

ERIA (2023). Thailand-Türkiye relations – more than trade and investment. Economic Research Institute for ASEAN and East Asia. <https://www.eria.org/news-and-views/thailand-trkiye-relations-more-than-trade-and-investment/>, 04.08.2023

Kanchoochat, V. & Hewison, K. (2016). Introduction: Understanding Thailand's politics. Journal of Contemporary Asia. 43:3, 371-387.

Keyvan, Ö. Z. (2022). ABD – Çin rekabetinde Tayland'ın riski dengeleme (hedging) stratejisi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.

Merieau, E. (2019). The 1932 Compromise Constitution: Matrix of Thailand's Permanent Constitutional Instability. https://www.researchgate.net/publication/333499445_The_1932_Compromise_Constitution_Matrix_of_Thailand's_Permanent_Constitutional_Instability, 04.08.2023

Strangio, S. (2023). After Years of Promises will Thaksin Finally Return to Thailand? The Diplomat., <https://thediplomat.com/2023/07/after-years-of-promises-will-thaksin-finally-return-to-thailand/>, 26.07.2023

Tarhan, M. (2023). Türkiye-Tayland ikinci ortak eylem planı ile iki ülke ilişkileri "stratejik ortaklığa" yükselebilir. Anadolu Ajansı, 27.01.2023.

The Guardian (2017). Thailand's king signs constitution that cements junta's grip. <https://www.theguardian.com/world/2017/apr/06/thailand-king-signs-constitution-path-polls-election>, 16.08.2023

Turkish Ministry of Foreign Affairs (2023) Türkiye-Thailand Economic and Trade Relations., https://www.mfa.gov.tr/turkiye_s-commercial-and-economic-relations-with-thailand.en.mfa, 04.08.2023

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomat Arşivi (DBTDA)

DBTDA- Yer Bilgisi: 44789 – 215975 -10. Tarih: 1940- 02-14

DBTDA – Yer Bilgisi: 44789 – 215975 -9. Tarih: 1940 – 02-27.

DBTDA – Yer Bilgisi: 44789 – 215975 -7. Tarih: 1940 –02-29

DBTDA – Yer Bilgisi: 44789 – 215975 -8. Tarih: 1945 – 09-21

DBTDA – Yer Bilgisi: 44789 – 215975 -1. Tarih: 1947(?) [1948] – 01-17

DBTDA – Yer Bilgisi: 44789 – 215975 -6. Tarih: 1947 – -09-06

DBTDA – Yer Bilgisi: 44789 – 215975 -4. Tarih: 1947 – 02-10

DBTDA – Yer Bilgisi: 44789 – 215975 -5. Tarih: 1947 –11-12

DBTDA – Yer Bilgisi: 44789 – 215975 -2. Tarih: 1947 – 12-12

DBTDA – Yer Bilgisi: 44789 – 215975 -3. Tarih: 1947 –12-15

Gazeteler / Newspapers

Hürriyet, 24 Aralık 2020

Milliyet 21 Ağustos 2019

Dünya Gazetesi, 12 Temmuz 2013

Haber Türk, 21 Mayıs 2018

Euro news, 15 Mayıs 2023.

Türkiye’de Turizm Sektörünün Ekonomik Büyüme Katkısı: Cumhuriyetten Günümüze

Contribution of the Tourism Sector to Economic Growth in Türkiye: From The Republic to the Present

Fatma Pınar EŞSİZ¹

DOI: 10.59445/ijephss.1365096

Atıf / Cite: Eşsiz, F. P. (2023). Türkiye’de turizm sektörünün ekonomik büyüme katkısı: Cumhuriyetten günümüze, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, Special Issue: 100 Years of Republic, 28-41, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1365096>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 23.09.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 16.10.2023

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Turizm bir ülke ekonomisi için gelir ve istihdam yaratıcı bir sektör olarak görülmektedir. İstihdama katkı sağladığı alanlar yalnızca turizm sektörüyle sınırlı kalmamakta, tarım, iletişim, sağlık ve eğitim sektörü gibi alanları da kapsamaktadır. Ayrıca ileri-geri bağlantıları olan bir sektördür. Bir yandan ülkenin altyapısının gelişmesini sağlarken, diğer yandan yabancı ziyaretçilerle vatandaşlar arasında kültürel bir etkileşim fırsatını da doğurmaktadır. Bahsedilen özellikleriyle turizm sektörü literatürde ekonomik büyüme katkı sağlayacak bir alternatif olarak düşünülmektedir. Bu çalışmanın konusu Türkiye ekonomisinin kuruluşundan günümüze kadar geçen süre zarfında turizm sektörünün tarihsel gelişimi ve sektörün ekonomik büyüme olan katkısını araştırmaktır. Bu amaçla ulaşılabilen en geniş veri setini kapsayacak şekilde 1963-2022 dönemi için Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Dünya Bankası resmi sitelerinden elde edilen veriler kullanılarak ARDL analizi aracılığıyla sektörün ekonomik büyümeyle ilişkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Yapılan analizler sonucunda literatürü destekleyecek şekilde uzun dönemde ekonomik büyüme ve turizm gelirleri arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm Sektörü, Ekonomik Büyüme, ARDL Sınır Testi.

JEL Kodu: O40, L83, C22

Abstract

Tourism is seen as an income and employment generating sector for an economy. The areas where it contributes to employment are not limited to the tourism sector only, but also include areas such as agriculture, communication, health and education sectors. It is also a sector with back and forth connections. While it ensures the development of the country's infrastructure, it also creates the opportunity for cultural interaction between foreign visitors and citizens. With the mentioned features, the tourism sector is considered in the literature as an alternative that will contribute to economic growth. The subject of this study is to investigate the historical development of the tourism sector and the contribution of the sector to economic growth from the establishment of the Turkish economy to the present day. For this purpose, the relationship between the sector and economic growth has been tried to be revealed through ARDL analysis, using data obtained from the official sites of the Turkish Statistical Institute (TUIK) and the World Bank for the period 1963-2022, covering the widest data set available. As a result of the analyses, a positive and statistically significant relationship was determined between economic growth and tourism revenues in the long term, supporting the literature.

Keywords: Tourism Sector, Economic Growth, ARDL Bound Test.

¹ Assist. Prof. Dr., Kırıkkale University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, pinarfatma@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6486-3943.

JEL Codes: O4O, L83, C22

1. Giriş

Küreselleşme ve teknolojik gelişmelerle beraber turizm sektörü tüm dünyada giderek büyüyen bir sektör konumundadır. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) tarafından yapılan açıklamaya göre toplam uluslararası turist sayısının yılda %3,3 artarak 2030 yılına kadar 1,8 milyar dolara ulaşması beklenmektedir (UNWTO, 2016: 2-3). Turizm sektörü giderek artan bir ilgi odağı haline geldiği için ülkeler de büyüyen bu pastadan daha fazla pay alarak büyüme rakamlarını desteklemek istemektedir. Özellikle Türkiye turizm sektörünün ağırladığı turist sayısı ile turizmden elde ettiği gelirin orantısız olması (gelirin nispeten düşük olması) sektörle ilgili daha ayrıntılı çalışma ve analizlerin yapılmasının gerekli olduğunu göstermektedir.

Rakipleriyle karşılaştırıldığında Türkiye turizm sektörünün daha geç gelişmeye başladığı görülmektedir. Ancak hem sahip olduğu tarihi-kültürel zenginlikler ve iklim koşulları, hem de son dönemde giderek artan estetik veya tedavi amaçlı ülkeye giriş yapan turistlerin talep ettiği sağlık hizmetlerindeki artış ve kırsal turizme yönelik artan ilgi Türkiye turizm sektörüne olan talebin artmasına sebep olmaktadır. Bu artışa paralel şekilde Türkiye 2021 yılı itibariyle Fransa, Meksika ve İspanya’nın ardından en fazla ziyaret edilen dördüncü ülke konumundadır (Karaca ve Akhundova Demir, 2023: 13).

Turizm sektörünün faydaları genel olarak milli gelire sağladığı katkı, istihdam olanaklarını arttırması ve ülkeye döviz girişini sağlamasıyla bağlantılı olarak düşünülmektedir. Ancak turizm sektörünün etkisi sadece geliri arttırmak ve yoksulluğu azaltmakla sınırlı değildir. Turizm, ekonomik etkileri daha ileriye taşınabilecek bir sektördür. Örneğin ulaşım, tarım, bankacılık gibi diğer sektörlerle bağlantıları olması sebebiyle ileri-geri bağlantıları güçlü bir sektör olarak ele alınmaktadır (Gök ve Akseki, 2022; Bölük ve Karkacier, 2019; Maden ve Ertürk, 2019). Bu açıdan alternatif ekonomik fırsatları nispeten az olan ülkeler için daha yüksek büyüme rakamlarına ulaşmak, gelişmiş ülkeler içinse sürdürülebilir büyüme için turizm sektörü daha da önem kazanmaktadır.

Turizm sektörünün cumhuriyetin kuruluşundan itibaren geçirdiği 100 yıllık gelişim süreci ve ekonomik büyümeye katkısının değerlendirilmesi bu çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Çalışmada öncelikle kuruluşundan günümüze turizm sektörünün gelişimi 1980 öncesi ve sonrası olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmiştir. Ardından konuyla ilgili yapılan öncü çalışmalar ve Türkiye için yapılmış ampirik analizlere yer verilmiştir. Literatür incelendiğinde yapılan analizlerde genel olarak gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH) değerlerinin bağımlı değişken, turizm gelirlerinin ise bağımsız değişken olarak kullanıldığı görülmüştür. Çalışmada yıllık GSYH verileri bağımlı değişken, turizm gelirleri bağımsız değişken, enflasyon oranı ve brüt sabit sermaye yatırımlarında turizm sektörünün payı ise kontrol değişken olarak kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki gecikmesi dağıtılmış otoregresif (ARDL) sınır testi analizi kullanılarak ulaşılabilen en geniş zaman aralığı olacak şekilde 1963-2022 yılları için analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda literatürü destekleyecek şekilde turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi uzun dönemde pozitif etkilediği görülmüştür.

2. Türkiye Turizm Sektörü: Tarihsel Gelişim Süreci

1980 sonrası dönem sadece Türkiye ekonomisi için değil gelişmekte olan ülke kategorisinde değerlendirilen birçok ülke için önemli dönüşümlerin yaşandığı yıllardır. 1980 yılı itibariyle gelişmekte olan ülkelerin dünya ekonomisinde daha görünür olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye ekonomisi özelinde ise 1980 yılı sonrasında özellikle ekonomik anlamda radikal dönüşümler gerçekleştirilmiştir. Bunlar arasında para ve sermaye piyasalarının dışa açılması, TL’nin konvertibl hale gelmesi ve ihracata dönük sanayileşme stratejisine geçiş sayılabilir. Yani 1980 sonrası dönem Türkiye ekonomisinin büyük bir dönüşüm sürecine girdiği ve daha dışa açık olduğu yıllardır. Ayrıca günümüz turizm sektörünün oluşumunda önemli bir payı olan 1982 yılında yapılan yasal düzenleme de bu ayrımın

yapılmasında etkili olmuştur. Bu nedenle turizm sektörünün gelişim süreci tarihsel olarak 1980 öncesi ve 1980 sonrası olmak üzere iki ana başlıkta değerlendirilecektir.

2.1. 1980 Öncesi Turizm Sektörü

Türkiye toprakları jeopolitik konum olarak Asya ve Avrupa kıtaları arasında gördüğü köprü görevi nedeniyle geçmişten günümüze birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve tarihsel süreçte çok kullanılan ticaret yollarını barındırmıştır. Bu açıdan oldukça zengin bir kültüre sahip olması bu topraklara yoğun bir ilgi duyulmasına sebep olmuştur. Bu yoğun ilgiye istinaden 20. yüzyılın başlangıcında I. Sanayi Devrimi’nin etkisiyle buharlı gemiler ve demiryollarındaki gelişme sayesinde ulaşım sektöründe yaşanan kolaylıklarla birlikte, Avrupa kıtasından Türkiye topraklarına yapılan turist ziyaretlerinde artış görülmüştür. Artan ziyaretler ise başta İstanbul olmak üzere birçok şehirde konaklama ihtiyacını karşılamak adına büyük ve lüks otellerin yapılmasını sağlamıştır (Bölük ve Karkacıer, 2019: 392). Ancak I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’nın getirdiği hem maddi hem manevi yıkıcı etkiler sebebiyle turizm sektörü sekteye uğramıştır.

Cumhuriyetin kuruluşunun ardından 6 Kasım 1923’de bugünkü adı “Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu” olan ve 1960 yılında Turizm Bakanlığı oluşturulana kadar turizm adına önemli faaliyetlerde bulunan “Türk Seyyahin Cemiyeti” kurulmuştur. Türkiye adına tanıtım afişleri, müze broşürleri ve karayolları haritası ilk defa bu Cemiyet tarafından hazırlanmış ve basılmıştır (Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 2023). Özellikle 1935 yılında Cemiyet’in Dışişleri ile işbirliği içerisinde olarak hem Türkiye’ye gelen turistleri yönlendirmek hem de yurtdışına çıkan vatandaşlara yardımcı olmak için hazırladığı Turizm Kılavuzu her ne kadar eksiklikleri olsa da gerçekleştirdiği önemli faaliyetlerden birisidir (Evcı, 2020: 109).

1929 ekonomik buhranının olumsuz etkilerinin tüm dünyaya yayılmasıyla birlikte tüm sektörler gibi turizm sektörü de olumsuz etkilenmiştir. Aradan geçen 10 yılın sonunda Eylül 1939’da İkinci Dünya Savaşı başlamış, 1945 yılına kadar devam etmiştir. Savaş öncesinde önemli turizm merkezleri ya savaş alanı olmuş ya da savaşan ülkelerin arasında kalmıştır. Bu sebeple insanların seyahat etmesi büyük oranda imkansızlaşmış ve turizm sektörü neredeyse durma noktasına gelmiştir (Evcı, 2016: 214-215). Sonuç olarak bu süre zarfında tüm dünya ülkeleri kendi içine dönmek durumunda kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın bitmesiyle beraber Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve etkisi altında olan ülkeler hariç dünyada ülkeler arasındaki ilişkiler artmaya başlamıştır. Hatta bu ilişkilerin kalıcı olması adına bugün dünya ekonomisine yön veren uluslararası finansal kuruluşlar Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB) ile Avrupa Birliği (AB)’nin temelini oluşturan Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT)’ da bu dönemin eseridir.

Benzer şekilde Türkiye ekonomisinde de ülkenin uluslararası ilişkilerini güçlendirmek ve turizmi desteklemek için 1950 yılında “5647 Sayılı Turizm Müesseseleri Teşvik Kanunu” çıkarılmıştır. Bu yasa turizm sektörünün geliştirilmesi adına çıkarılan ilk yasal düzenlemedir. 1963 yılı itibarıyla ise Türkiye ekonomisi için planlı kalkınma dönemine geçilmiştir. Kalkınma planlarında turizm sektörüne ait hedefler belirlenmiş, turizme yönelik talebin artırılmasının ve özellikle ödemeler dengesi açıklarının kapatılması için turizm sektöründen daha fazla faydalanılmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur (Çakır ve Bostan, 2000: 36).

2.2. 1980 Sonrası Turizm Sektörü

1980 sonrası dönemde bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler turizm sektörünün beklenenden daha hızlı gelişmesine sebep olmuştur. Türkiye ekonomisinin de dışa açılmaya başlamasıyla Türkiye daha tanınır ve daha çok ilgi çeker hale gelmiştir. Bu durum 1980 sonrası ülkeyi ziyaret eden turist sayılarındaki artıştan da anlaşılmaktadır. Turizm verilerine göre 1983-1989 yılları

için ülkeyi ziyaret eden turist sayıları ve elde edilen turizm geliri bakımından artış oranı bir önceki döneme göre %127 artış ile rekor seviyelere çıkmıştır (Çımat ve Bahar, 2003: 3).

Günümüz turizm sektörünün oluşumunda önemli bir rolü olan kanun 1982 yılında uygulamaya konan “2634 Sayılı Turizm Teşvik Kanunu”dur. Bu kanunla beraber turizm alan ve merkezlerinin belirlenmesiyle söz konusu alan ve merkezlerdeki devlet arazilerinin yatırımcılara tahsisi 1982 yılından sonra yaşanan yatırım artışlarının da önemli nedenlerinden biridir (Toker, 2007: 83). Halbuki bu yıla kadar turizm yatırımları toplam sabit sermaye yatırımlarının %0,07’ini geçememiştir (DPT, 2002: 29).

1980’li yıllara kadar dünya turizm sektörü kitle turizmi üzerinden büyüme devam etmiştir. Ancak kitle turizmi yıllar geçtikçe temeli olan doğayı tahrip etmiştir. Bunun yanı sıra insanların tercihlerinde yaşanan değişimlerin de etkisini göstermesiyle 1990’lı yıllar itibariyle kongre turizmi, sağlık turizmi, kış turizmi gibi alternatif turizm türleri ilgi çeker olmuştur. Bu sayede ziyaretçilerin değişen talepleri karşılanmış, aynı zamanda kitlesel turizme göre daha fazla gelir sağlanabilmiştir (Gülbahar, 2009: 152).

Makro iktisadi göstergeler, siyasi gelişmeler ve güvenlik açısından değerlendirildiğinde Türkiye ekonomisi için 90’lı yılların zor bir dönem olduğu görülmektedir. Sık aralıklarla yaşanan ekonomik krizler, terör saldırıları, kurulup yıkılan koalisyon hükümetleri yaşanan zorlukların birer göstergesidir. Ancak yine de kalkınma planlarında yer alan düzenlemeler, yapılan yatırımlar ve teşvikler sayesinde 2000’li yıllara kadar turizm sektörü ilerleme kaydedebilmiştir (Batuhan, 2020: 80). Önce siyasi bir kriz olarak başlayıp ardından ekonomik bir krize evrilen 2001 Şubat krizinden sonra ise Uluslararası Para Fonu (IMF) destekli olarak uygulanan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”, yapılan seçimler sonucunda tek parti iktidarının kurulmasıyla siyasi istikrarın sağlanması ve AB’ye uyum sağlamak adına yapılan reformlar sayesinde Türkiye ekonomisinin genel olarak bir toparlanma yaşadığı görülmektedir. Ayrıca bu iyileşmede dünya genelinde yaşanan olumlu konjonktürün de yadsınamaz bir rolü vardır.

Kriz sonrası dönemden 2001- 2013 yıllarını kapsayan Sekizinci ve Dokuzuncu Kalkınma Planları’nda turizm sektörü önemli bir başlıktır. Planlarda dünyada değişen turizm taleplerine yönelik Türkiye turizm sektörünün de bu sürece uyum sağlaması adına hizmetlerin çeşitlendirilmesi, altyapı eksikliklerinin giderilmesi, sektörde özel kesimin aktif olmasının gerekliliği, sektörün bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesine katkıda bulunması ve iletişim ve reklama önem verilmesi gibi öne çıkan başlıklar bulunmaktadır (DPT, 2001; DPT, 2007).

10. Kalkınma Planı (KB, 2013) 2014-2018 yılları turizm açısından incelendiğinde ise dikkat çeken en önemli noktalardan biri sağlık turizmine yapılan vurgudur. Planda sağlık turizmi “*Öncelikli Dönüşüm Programları*” içerisinde değerlendirilmiştir. Sektörde turist sayısı ve elde edilen gelirin artmasına rağmen kişi başına düşen harcamanın azaldığı belirtilmiştir. 2019-2023 yıllarını kapsayan Onbirinci Kalkınma Planı’nda turizm sektörü “*öncelikli gelişme alanları*” içerisinde yer almaktadır. Bu planla beraber Türkiye Tanıtım ve Geliştirme Ajansı kurulmuştur. Ajansın amacı “*Türkiye’nin iç ve dış turizm pazarında bir marka ve cazibe merkezi haline gelmesi, somut ve somut olmayan doğal, kültürel, biyolojik ve insan ürünü mirasların keşfedilmesi, geliştirilmesi ve tanıtılması, kısa, orta ve uzun vadeli iletişim/ pazarlama çalışmalarıyla Türkiye turizm kapasitesi ve turizm yatırımlarının ülke ekonomisindeki payı ve hizmet kalitesinin artırılması*”dır. Kurum her ay faaliyetleriyle ilgili kamuoyunu bilgilendirmek amaçlı bülten ve raporlar yayınlamaktadır.

Son dönemlerde turizm sektörü incelendiğinde belirtilmesi gereken gelişmelerden biri 2019 yılında başlayan küresel salgındır. Salgın sürecinde vakaların oldukça yüksek seyrettiği ülkeler arası uçuşların ve sınır geçişlerinin durdurulduğu aylarda gerçekleşen veriler incelendiğinde hem turizm sektörünün hem de bağlantılı sektörlerin durma noktasına geldiği görülmektedir (Eşsiz ve Durucan, 2021: 205).

Türk turizm sektörünün dünya üzerindeki güncel durumunu değerlendirmek için uluslararası sınıflandırmalara bakıldığında ise özellikle coğrafi olumsuzlukların etkili olduğu görülmektedir. Yıllardır süre gelen Orta Doğu’daki huzursuzluklar, Suriye iç savaşı, Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan savaşın turizm sektörünü olumsuz etkilediğini söylemek mümkündür. Özellikle Rus ve Ukrayna ekonomisi bir araya getirildiğinde uluslararası turizm harcamalarının %3’ünü oluşturdukları (WEF, 2022) ve Türkiye’ye gelen ziyaretçiler arasında Rus turistlerin önemli bir yeri olduğu düşünüldüğünde savaşın sektörü olumsuz etkilemesi kaçınılmaz bir durumdur.

3. Literatür Taraması

Günümüz dünyasında bütün hükümetlerin temel amacı ekonominin ulaşabileceği potansiyel büyüme oranına ulaşmasını sağlamaktır. Turizm sektörü ise dünya üzerinde hızla gelişen ve giderek büyüyen bir sektör olarak değerlendirilmektedir. Güncel veriler yardımıyla ifade edilecek olursa, 2023 yılının ilk üç ayında 235 milyon turistin seyahat ettiği tahmin edilmektedir. Bu rakam 2022 yılının aynı döneminin yaklaşık iki katına denk gelmektedir. 2019 yılında başlayan salgın dönemi öncesi gerçekleşen rakamlara halen ulaşılmasa da yine de sektörde hızlı bir toparlanmanın yaşandığını ve tahmin edilenden daha erken salgın öncesi değerlerine ulaşılacağı tahmin edilmektedir (UNWTO, 2023). Dünya turizm sektörü büyüyen bir pasta gibi düşünüldüğünde bu pastadan daha büyük bir dilim almanın büyüme rakamlarına da olumlu yansıtacağı düşünülmektedir.

Turizm sektörü ve büyüme üzerine yapılan literatür incelendiğinde turizm sektörünün ülkeye önemli katkılarında biri döviz gelirlerini arttırmasıdır. Ayrıca ekonomilerin kalkınma amaçlarını gerçekleştirebilmesi için önemli ekonomik, sosyal ve kültürel değere sahip bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğru planlandığı ve doğru yönetildiği takdirde daha fazla üretime, daha iyi yaşam standartlarına, toplum refahının artmasına, istihdam yaratılmasını sağlayabilecek ve aynı zamanda emek ve toprak dahil olmak üzere üretim faktörlerini de etkileyebilecek bir olgu olduğu düşünülmektedir (Adamou ve Clerides. 2009). Turizm sektörünün farklı sektörlerle ileri-geri bağlantıları sonucu olarak perakende, inşaat, imalat ve telekomünikasyon sektörlerinin de olumlu yönde etkilenmesi beklenmektedir. Ayrıca turizmdeki gelişmeler, yerel yönetimi yollar, kanalizasyon sistemi, su, elektrik, telefon ve toplu taşıma ağları gibi altyapı iyileştirmeleri yapmaya teşvik etmektedir. Hizmetlerdeki bu artış bir yandan bölge sakinlerinin yaşam kalitesini iyileştirirken bir yandan da ülkenin daha çok tercih edilmesine sebep olabilmektedir (Srinivasan, 2012: 397-398).

Balaguer ve Jordan (2002) tarafından İspanya ekonomisi için yapılan çalışma konuyla ilgili ampirik literatürde yapılan ilk çalışmalardandır. 1995-1997 dönemi için çeyreklik verilerin kullanıldığı çalışmada yapılan nedensellik analizleri sonucunda turizm gelirleriyle ekonomik büyüme arasında istikrarlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Benzer olarak Dritsakis (2004) Yunanistan için, Fayissa vd. (2009) Latin Amerika ülkeleri için yaptıkları çalışmada literatürü destekler nitelikte sonuçlara ulaşmıştır.

Türkiye özelinde ise Gök ve Akseki (2022)’nin girdi-çıkıtı tablolarını kullanarak turizm sektörünün ileri-geri bağlantıları aracılığıyla sektörlerle ilişkisini araştıran çalışma son dönemde yapılan araştırmalar arasındadır. 2002 ve 2012 yılları için TÜİK tarafından yayınlanan girdi-çıkıtı tabloları kullanılarak yapılan analizlerde turizm sektörünün oteller-lokantalar, seyahat acenteleri ve destekleyici sektörlerle ileri-geri bağlantı etkilerinin ön plana çıktığı, bu sektörlerle yapılacak yatırımlarla ekonomik büyümenin tetiklenebileceği belirtilmiştir. Maden ve Ertürk (2019)’ün aynı yöntemi kullandıkları çalışmada turizm sektörünün geri bağlantılarının daha güçlü olduğu görülmüş, ekonomide büyümeyi arttırabilecek canlandırıcı sektörler arasında olduğu tespit edilmiştir. Yine Bölük ve Karkacier (2019) 2012 girdi-çıkıtı tablosunu kullanarak yaptıkları çalışmada sektörün gelir ve istihdam yaratma potansiyeli yüksek bir sektör olduğunu ve Türkiye ekonomisinin önemli problemlerinden biri olan

işsizlikle mücadelede daha etkin kullanılması gerektiğini belirtmişlerdir. Benzer bir çalışma olarak Çakır ve Bostan (2000) 1985-1990-1995 yılları girdi-çıkıtı tablolarını kullanarak elde ettikleri girdi matrisi aracılığıyla sektörün hem tüm ekonomiye hem de diğer sektörlerle olan etkisini ölçmeye çalışmışlar, turizmin ekonomiyi uyandırma etkisinin yüksek bir sektör olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Yılmaz (2023) 1980-2021 arasında gerçekleşen GSYH, kişi başı GSYH, turizm gelirleri ve turist sayısı verilerini kullanarak yaptıkları nedensellik analizinde turizm gelirleriyle büyüme arasında bir nedensellik ilişkisine rastlamamıştır. Balıkçioğlu ve Oktay (2015) kamu politikalarını göz önünde bulundurarak ekonomik büyüme ve turizm gelirleri ilişkisini Granger nedensellik analizini kullanarak test etmeye çalışmışlardır. 2003-2014 dönemini kapsayan çeyreklik verileri kullandıkları çalışmalarında büyümeden turizme doğru tek taraflı nedensellik ilişkisine rastlamışlardır.

Samırkaş ve Samırkaş (2014) reel turizm gelirleri ve reel GSYH verilerini kullanarak 2003Q1-2013Q3 dönemini kapsayacak şekilde yaptıkları Granger Nedensellik analizi sonucunda ekonomik büyüme ve turizm gelirleri arasında çift yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Koyuncu (2014) 1980-2013 dönemi için Granger nedensellik analizini kullanarak yaptığı çalışmasında turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu bildirmiştir. Benzer şekilde Kızılgöl ve Erbaykal (2008) 1998-2006 dönemi turizm gelirleri ve GSYH’ya ait çeyreklik verileri kullanarak yaptıkları nedensellik analizi sonucunda büyüme ile turizm gelirleri arasında nedensellik ilişkisi bulamamıştır.

Turgut vd. (2021) 1998-2019 yılları arasında çeyreklik GSYH, turizm gelirleri ve turist sayısı verilerini kullanarak ARDL sınır testini kullanarak bir zaman serisi analizi yapmışlardır. Turizm gelirleri ve büyüme arasında uzun dönemli pozitif bir ilişkinin bulunduğu çalışmada alternatif turizm alanına yatırım yapılmasının önemi vurgulanmıştır. Aynı yöntemi kullanan Maden vd. (2019)’un 1980-2016 yılları için yıllık verilerin kullanıldığı turizmin büyümeye etkisinin ortaya konmaya çalışıldığı araştırmada turizm gelirleri ile büyüme arasında uzun vadede hem sabit hem de sabitsiz modelde pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Altınar (2019) 1969-2018 dönemi için yıllık veriler kullanarak kurduğu ARDL modelinde ekonomik büyüme bağımlı; turizm gelirleri, enflasyon, nüfus ve reel döviz kuru ise bağımsız değişkenlerdir. Tahmin sonuçlarına göre turizm gelirleriyle ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Türkiye turizm sektörü ve ekonomik büyüme üzerine yapılmış çalışmalardan biri diğeri Kızılkaya vd. (2016)’dır. Benzer şekilde ARDL Sınır Testi’nin kullanıldığı çalışmada uzun ve kısa dönemde turizm gelirleriyle büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Şahin (2018) vektör otoregresyon (VAR) analizini kullanarak 1980-2016 dönemi için turizm sektörü ve büyüme arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmada kısa ve uzun dönemde turizm gelirleriyle büyüme arasında pozitif bir ilişki bulmuştur. 1963-2004 yıllarını kapsayan ve VAR yönteminin kullanıldığı çalışmada Bahar (2006) turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ve karşılıklı bir ilişki olduğunu belirtmiştir.

Şahin vd. (2021) 2012: 01-2019: 09 dönemi için aylık verilerle yaptıkları analizde turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Enflasyon, istihdam oranı ve sanayi üretim endeksinin de bağımsız değişken olarak kullanıldığı makalede yapısal kırılmalı test yöntemi sonucunda turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanmıştır.

4. Yöntem Ve Veri Seti

İktisadi değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisini ölçen yöntemlerden biri ARDL analizidir. Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen model, durağan olup olmadığı kesin olarak bilinmeyen seriler arasındaki ilişkiyi ölçmek için tercih edilen yöntemlerdendir. Bu yöntemde kullanılan

serilerin seviyesinde veya birinci farkında durağan olmasına bağlı kalmaksızın sınır testi uygulanabilmektedir. Bu açıdan analizlerde verdiği tutarlı bilgiler sebebiyle klasik eş bütünleşme testlerinden daha çok tercih edilen bir yöntem olduğu görülmektedir (Ayla ve Küçükale, 2018: 318). Ancak ikinci farkında durağan olan serilerde bu yöntem uygulanamamaktadır.

Çalışmada 1963-2022 dönemi için yıllık veriler kullanılarak Türkiye ekonomisi özelinde turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ARDL yöntemi kullanılarak araştırılmıştır. Yapılan analizlerde cari fiyatlarla GSYH rakamları bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Turizm sektörünü temsilen turizm gelirleri, GSYH rakamlarını fiyat etkisinden arındırmak için yıllık TÜFE oranları ve sektörü olumlu yönde etkileyeceği düşünülen sabit sermaye yatırımları içinde turizm sektörünün payı modelin bağımsız değişkenleridir. Çalışmada kullanılan değişkenlerden GSYH ve turizm gelirleri değişkenlerinin doğal logaritması alınmıştır. Ayrıca incelenen dönem içinde yaşanan ekonomik krizlerin ve darboğazların etkisiyle ekonomik büyümenin negatif olduğu yıllar için kukla değişken kullanılarak analizin sapmalı sonuçlar doğurması da önlenmeye çalışılmıştır. Literatürdeki çalışmalardan farklı olarak zaman aralığının geniş olması çalışmayı diğer araştırmalardan farklılaştırmakta ve ulaştığı sonuçlar açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Analizlerde kullanılan veriler ve nereden elde edildikleri Tablo 1’de belirtilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlerin Tanımı ve Kaynakları

Değişken	Tanımı	Veri Kaynağı
GSYH	Cari fiyatlarla GSYH	Dünya Bankası ²
Turizm Gelirleri (TG)	Turizm Gelirleri	DPT ³ , TÜİK ⁴
Yatırımlarda Turizm Sektörünün Payı (YTP)	Sektörler İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımları İçinde Turizmin Payı (%)	DPT, TÜİK
Enflasyon (ENF)	Enflasyon Oranı Tüketici Fiyat Endeksindeki değişim (CPI, %)	Dünya Bankası
Kukla Değişken	Türkiye ekonomisinde krizlerin ve darboğazların etkisiyle büyümenin negatif olduğu yıllar için kullanılan kukla değişken; 1980, 1994, 1999, 2001, 2009.	Dünya Bankası

5. Analiz Sonuçları

Çalışmada kullanılan değişkenlerin birim kök içerip içermediklerinin tespiti için Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri kullanılmıştır. Uzun dönem eş bütünleşme ilişkisini test etmek içinse ARDL sınır testi kullanılmıştır. Bu başlık altında öncelikle birim kök analizi sonuçları, ardından ARDL analizi sonuçları verilmiştir.

5.1. Birim Kök Analizi

Birim kök testleri, zaman serilerinin durağanlık derecelerini tespit etmek amacıyla kullanılmaktadır. Zaman serilerinin büyük bir kısmı seviyesinde durağan değildir (Johansen ve Juselius, 1990:170). Durağan olmayan serilerin ekonometrik analizlerde kullanılması ise yanıltıcı regresyon sonuçlarına sebep olabilmektedir (Granger ve Newbold, 1974). Bu nedenle çalışmada kullanılan zaman

² <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.

³ Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2002), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2001), Ankara.

⁴ <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=egitim-kultur-spor-ve-turizm-105&dil=1>.

Fatma Pınar Eşsiz
Türkiye’de Turizm Sektörünün Ekonomik Büyümeye Katkısı:
Cumhuriyetten Günümüze

Cilt/Vol: 6 Sayı/Issue:5
(Özel Sayı / Special Issue)

serilerinin durağanlık düzeyleri, ADF ve PP birim kök testleri kullanılarak analiz edilmiş ve sonuçlar Tablo 2 ve Tablo 3’te verilmiştir. Ayrıca, serilerin durağanlık derecelerinin netleştirilmesi, kullanılacak eş bütünleşme testinin seçiminde de belirleyici rol oynamaktadır. Yapılan testler sonucunda serilerin farklı seviyelerde durağan olduğu ve 2. farkında durağanlaşan bir seri olmadığı görülmüştür. Bu durum eşbütünleşme ilişkisinin test edilmesi için ARDL analizinin kullanılmasını mümkün kılmıştır.

Tablo 2. Birim Kök Testi Sonuçları, 1963-2022, Seviyesinde

Değişkenler	Sabitli	ADF					PP					
		Kritik Değerler		Sabitli ve Trendli	Kritik Değerler		Sabitli	Kritik Değerler		Sabitli ve Trendli	Kritik Değerler	
		%5	%1		%5	%1		%5	%1		%5	%1
LNGSYİH	0.009(0)	-2.911	-3.546	-0.275(2)	-3.490	-4.127	0.009	-2.911	-3.546	-0.172	-3.487	-4.121
LNTG	-3.240(2)**	-2.913	-3.550	-0.694(2)	-3.490	-4.127	-4.456***	-2.911	-3.546	-1.448	-3.487	-4.121
YTP	-1.759(0)	-2.912	-3.548	-1.417(1)	-3.489	-4.124	-1.512	-2.911	-3.546	-0.607	-3.487	-4.121
ENF	-1.958(0)	-2.911	-3.546	-1.934(0)	-3.487	-4.121	-1.899	-2.911	-3.546	-1.877	-3.487	-4.121

Not: Parantez içindeki değerler Akaike Bilgi Kriterine göre seçilen gecikme uzunluklarını göstermektedir. Kritik değerler James G. MacKinnon (1996)’ten elde edilmiştir. Yıldızlar (**), (***) sırasıyla %5 ve %1 istatistiksel olarak anlamlılık derecelerini göstermektedir.

Tablo 3. Birim Kök Testi Sonuçları, 1963-2022, Birinci Farkında

Değişkenler	Birinci Fark Sabitli	ADF					PP					
		Kritik Değerler		Birinci Fark Sabitli ve Trendli	Kritik Değerler		Birinci Fark Sabitli	Kritik Değerler		Birinci Fark Sabitli ve Trendli	Kritik Değerler	
		%5	%1		%5	%1		%5	%1		%5	%1
D(LNGSYİH)	-0.965(0)***	-2.912	-3.548	-0.991(0)***	-3.489	-4.124	-0.965***	-2.912	-3.548	-0.991***	-3.489	-4.124
D(LNTG)	-6.188(1)***	-2.913	-3.550	-7.345(1)***	-3.490	-4.127	-8.605***	-2.912	-3.548	-12.240***	-3.489	-4.124
D(YTP)	-5.677(0)***	-2.912	-3.548	-5.777(0)***	-3.489	-4.124	-5.616***	-2.912	-3.548	-5.670***	-3.489	-4.124
D(ENF)	-7.097(0)***	-2.912	-3.548	-7.002(0)***	-3.489	-4.124	-7.031***	-2.912	-3.548	-6.930***	-3.489	-4.124

Not: Parantez içindeki değerler Akaike Bilgi Kriterine göre seçilen gecikme uzunluklarını göstermektedir. Kritik değerler James G. MacKinnon (1996)’ten elde edilmiştir. Yıldızlar (**), (***) sırasıyla %5 ve %1 istatistiksel olarak anlamlılık derecelerini göstermektedir.

5.2. Eşbütünleşme Analizi

Yapılan birim kök testi sonuçlarında çalışmada kullanılan serilerin farklı seviyelerde durağan olduğu görülmüştür. Ayrıca serilerin 2. farkında durağan olmadığı tespit edildiği için değişkenler arasında eşbütünleşme olup olmadığı ARDL analiziyle test edilmiştir.

$$\begin{aligned} \Delta G_{GSYH_t} = & \beta_0 + \sum_{i=1}^{p_1-1} \beta_{1i} \Delta \ln GSYH_{t-i} + \sum_{i=0}^{p_1-1} \beta_{2i} \Delta \ln TG_{t-i} + \sum_{i=0}^{p_2-1} \beta_{3i} \Delta ENF_{t-i} + \sum_{i=0}^{p_3-1} \beta_{4i} \Delta YTP_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^{p_4-1} \beta_{5i} \Delta K_{t-i} + \beta_6 \ln GSYH_{t-1} + \beta_7 \ln TG_{t-1} + \beta_8 ENF_{t-1} + \beta_9 YTP_{t-1} \\ & + \beta_{10} K_{t-1} + \mu_t \end{aligned} \quad (1)$$

$$\begin{aligned} \Delta G_{GSYH_t} = & \beta_0 + \sum_{i=0}^{p_1-1} \beta_{2i} \Delta \ln GSYH_{t-i} + \sum_{i=0}^{p_1-1} \beta_{2i} \Delta \ln TG_{t-i} + \sum_{i=0}^{p_2-1} \beta_{3i} \Delta ENF_{t-i} + \sum_{i=0}^{p_3-1} \beta_{4i} \Delta YTP_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^{p_4-1} \beta_{5i} \Delta K_{t-i} + \lambda EC_{t-1} \end{aligned} \quad (2)$$

Yukarıdaki denklemlerde birinci fark işlemcisi Δ , sabit terim β_0 , değişkenlerin katsayıları β 'lar, hata terimi μ , hata düzeltme katsayısı ise λ ile sembolize edilmiştir. Bu doğrultuda, yukarıdaki denklemler aracılığıyla analizde kullanılan değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisi Pesaran vd. (2001)'e göre belirtilen hipotezler üzerinden test edilmiştir.

$$H_0: \begin{bmatrix} \beta_6 \\ \beta_7 \\ \beta_8 \\ \beta_9 \\ \beta_{10} \end{bmatrix} = 0_{5 \times 1} \quad H_1: \beta_6 \neq 0 \quad ya \quad da \quad H_1: \begin{bmatrix} \beta_6 \\ \beta_7 \\ \beta_8 \\ \beta_9 \\ \beta_{10} \end{bmatrix} = 0_{5 \times 1}$$

Tablo 4. Sınır Testi Sonuçları

F-istatistiği	Kritik Değerler	
	Alt Sınır	Üst Sınır
4.47	(% 10) 3.03	(% 10) 4.06

Tablo 4'ten de görüleceği üzere çalışmada F istatistiği 4.47 olarak hesaplanmış ve hesaplanan değer %10 anlamlılık düzeyinde üst düzey kritik değerden (4.06) büyük olduğu için değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi saptandıktan sonra uzun dönem katsayıları tahmin edilmiştir. Uzun dönem ilişkisini araştırmak için ARDL (3, 0, 0, 3, 0) modeli Akaike Bilgi Kriteri seçilerek kurulmuştur. Tablo 5'te verilen tanısal test sonuçları baz alınarak kurulan modelin varsayımları sağlayıp sağlamadığı kontrol edilmiştir. Yapılan kontrollere göre modelde otokorelasyon sorunu ve değişen varyans problemine rastlanmamıştır. Modelin hata terimleri normal dağılım göstermektedir. Bu modelden elde edilen uzun dönem katsayı tahminlerine göre, turizm gelirleri %10 anlamlılık derecesinde istatistiksel olarak anlamlı olup,

GSYH’yi pozitif etkilemektedir. Buna göre turizm gelirlerindeki %1’lik artış uzun dönemde GSYH’yi % 0.227 arttırmaktadır.

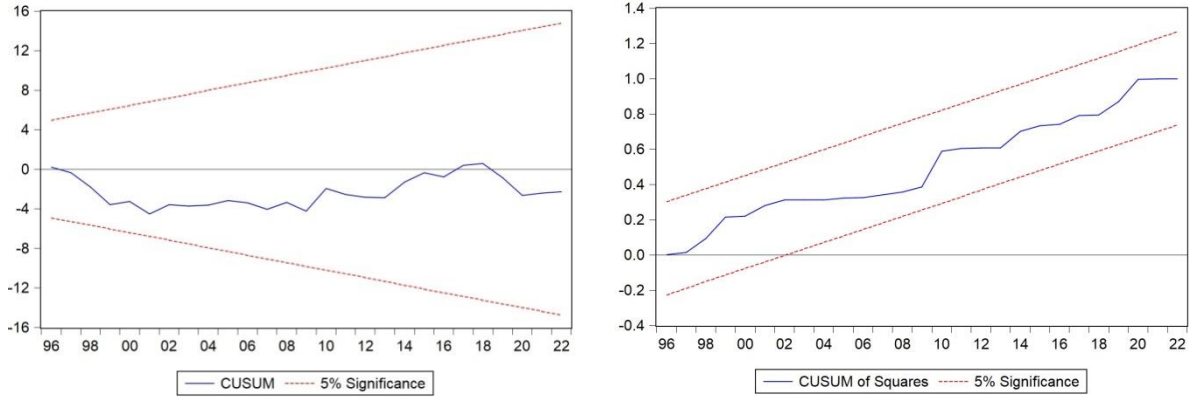
Tablo 5. ARDL (3,0,0,3,0) Modeli’nden Elde Edilen Uzun Dönem Tahmin Sonuçları
(Bağımlı Değişken: GSYH)

Değişken	(1)
lnTG	0.277* (2.245)
ENF	-0.003 (-1.600)
YTP	0.007 (0.115)
Kukla değ.	0.057 (0.341)
Tanısal Test Sonuçları	
Otokorelasyon (LM)	1.252 (0.534)
Değişen Varyans (Breusch-Pagan-Godfrey)	7.962 (0.716)
Normallik (Jarque-Bera)	3.662 (0.160)
R ²	0.99
Uyarlanmış R ²	0.99
Gözlem Sayısı	57

Not: Yıldızlar (*), (**), (***) sırasıyla %10, %5 ve %1 istatistiki olarak anlamlılık derecelerini belirtmektedir.

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin istikrarı için yapılan CUSUM VE CUSUMQ test sonuçları ise Şekil 2’de verilmiştir. Test sonuçlarına göre kullanılan verilerde yapısal bir kırılma olmadığı ve modelin istikrarlı bir yapıya sahip olduğu görülmüştür.

Şekil 2. CUSUM VE CUSUMQ Test Sonuçları

6. Sonuç ve Öneriler

Dünya çapında her yıl büyümeye devam eden turizm sektörünün ekonomik büyümeyle ilişkisi birçok çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler için büyümeyi devam ettirmek, gelişmiş ülkeler için ise sürdürülebilir büyümenin gerçekleştirilmesi adına turizm sektörü bir fırsat olarak görülmektedir. Sahip olduğu iklimsel ve tarihsel avantajların kullanılmasıyla Türkiye’nin dünya turizm sektöründen elde ettiği payın artırılması büyüme rakamlarına yapacağı katkı açısından önem arz etmektedir.

Turizm sektörünün ekonomi içindeki gelişimi değerlendirildiğinde özellikle 1980’li yıllarda yaşanan dışa açılma sürecinin önemli bir payının olduğu görülmektedir. Türkiye ekonomisinde 1963-2022 dönemi için gerçekleşen yıllık veriler üzerinden ARDL analizi kullanılarak yapılan analiz sonuçları turizm gelirlerindeki %1’lik artışın uzun dönemde büyüme oranını % 0.227 artırdığını

göstermektedir. Ulaşılan sonuçlar ilgili literatürle (Turgut vd., 2021; Maden vd., 2019; Şahin, 2018; Kızılkaya vd., 2016) uyumlu görünmektedir.

Son dönemde dünyada kitle turizminden alternatif turizme (sağlık, kongre ve kırsal turizm gibi) doğru genel bir eğilimin olduğu görülmektedir. Bu eğilime paralel olacak şekilde özellikle sağlık turizminin Türkiye turizmi için bir fırsat olup olamayacağının değerlendirilmesi sonraki çalışmaların konusunu oluşturabilir. Benzer şekilde sektörde giderek artan rekabet ortamına Türkiye turizm sektörünün nasıl uyum sağlayacağı merak edilen konular arasındadır. Bu açıdan ülkenin diğer ülkeler karşısında sahip olduğu avantajların bilinmesi, gelen turistlerin tercihlerinin doğru belirlenmesi ve bu tercihlere yönelik hizmet verilmesi gibi unsurlar da turizm sektörünün gelişimi için büyük önem arz etmektedir.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that he has no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kar amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author’s Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Adamou, A., Clerides, S. (2009). Prospects and Limits of Tourism-Led Growth: The International Evidence. The Rimini Centre For Economic Analysis WP, 41-09.

Altınar, A. (2019). Turizm ve ekonomik büyüme ilişkisi: türkiye örneği (1969-2018) . Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi, 3 (2) , 114-133, <https://dergipark.org.tr/en/pub/adoluid/issue/49438/619210>, Erişim Tarihi: 07.09.2023.

Ayla, D., & Küçükkale, Y. (2018). Cari açık ve tasarruf ilişkisi: Caldéron argümanı bağlamında Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(2), 315-334.

Bahar, O. (2006). Turizm sektörünün Türkiye’nin ekonomik büyümesi üzerindeki etkisi: VAR analizi yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 13(2), 137-150.

Balaguer, J., Cantavella-Jorda, M. (2002). Tourism as a long-run economic growth factor: The Spanish case. *Applied Economics*, 34(7), 877-884.

Balıkçioğlu, E., Oktay, K. (2015). Türkiye’de turizm gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkisinin kamu politikaları doğrultusunda değerlendirilmesi. *Sosyoekonomi*, 23 (25), 113-126.

Barış, G. Ö. K., Akseki, U. (2022). Turizm sektörünün Türkiye ekonomisi için değerlendirilmesi: Girdi-çıkıtkı analizi. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(1), 229-248.

Batuhan, T. (2020). On Birinci Kalkınma Planında Turizm Politikaları. Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi, 4(2), 77-84.

Bölük, G., Karkacier, O. (2019). Türkiye’de turizm sektörünün enerji ve toplulaştırılmış diğer sektörler ile yapısal analizi: Girdi-çıkıtkı modeli analizi. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 15(2), 390-408.

Bulgan, G., Maden, S. I., ve Yıldırım, S. (2019). The effect of tourism sector on economic growth: An empirical study on Turkey. Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 14(55), 215-225.

Çakır, M., Bostan, A. (2000). Turizm sektörünün ekonominin diğer sektörleri ile bağlantılarının girdi-çıkıtkı analizi ile değerlendirilmesi. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 11, 35-44.

Çımat, A., Bahar, O. (2003). Turizm sektörünün Türkiye ekonomisi içindeki yeri ve önemi üzerine bir değerlendirme. Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (6) 2003, 1-18

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2001), Sekizinci Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyon Raporu. DPT yayın no: 2589-ÖİK: 601, Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2002), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2001), Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2007), Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013 Turizm Özel İhtisas Komisyon Raporu. DPT yayın no: 2727-ÖİK: 679, Ankara.

Dritsakis, N. (2004). Tourism as a long-run economic growth factor: An empirical investigation for Greece using causality analysis. Tourism Economics, 10(3), 305-316.

Eşsiz, F. P., Durucan, A. (2021). Covid-19 salgınının seçilmiş sektörler üzerindeki etkileri: Türkiye ekseninde bir değerlendirme. International Journal of Public Finance, 6(2), 193-210.

Evcı, E. (2016). İkinci dünya savaşı’nın akabinde Türkiye’de turizmi canlandırma çabaları. Tarih Araştırmaları Dergisi, 35(60), 213-276.

Evcı, E. (2020) Türkiye’de Turizm ve Tanıtma (Tarihi İncelemeler). Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, Kültür eserleri dizisi-629, Ankara.
https://www.academia.edu/43841026/T%C3%9CR%C4%B0YEDE_TUR%C4%B0ZM_VE_TANITMA_Tarih_%C3%AE_%C4%B0ncelemeler_, 15.08.2023

Fayissa, B., Nsiah, C., Tadesse, B. (2009). Tourism and economic growth in Latin American countries (Iac): further empirical evidence. Department of Economics and Finance Working Paper Series, 1-26.

Granger, C., Newbold P. (1974). Spurious regressions in econometrics. Journal of Econometrics, 2, 111–120.
<https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=b95bf0c31332005d2d2ca918f3e1fe59fb998839>

Gülbahar, O. (2009). 1990'lardan günümüze Türkiye’de kitle turizminin gelişimi ve alternatif yönelimler. Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences, 14(1), 151-177.

Johansen, S., & Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration-with appucations to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.

Kalkınma Bakanlığı (KB) (2013), Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018. Türkiye Büyük Millet Meclisi Karar No: 1041, Karar Tarihi: 02/07/2013, Ankara. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Planı-2014-2018.pdf Erişim Tarihi 10/09/2023

Kızılgöl, A. G. Ö., Erbaykal, E. (2008). Türkiye’de turizm gelirleri ile ekonomik büyüme ilişkisi: Bir nedensellik analizi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(2), 351-360.

Kızılkaya, O., Sofuoğlu, E., Karaçor, Z. (2016). Türkiye’de turizm gelirleri-ekonomik büyüme ilişkisi: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 23(1), 203-215.

Maden, S. I., Ertürk, M. (2019). Türk turizm sektörünün Türkiye ekonomisine olan etkilerinin girdi-çıkıtı analiziyle incelenmesi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 20(2), 69-87.

Pesaran, M. H., Shin Y. & Smith J. R. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.

Samırkaş, M., Samırkaş, M.C. (2014).Turizm sektörünün ekonomik büyüme etkisi: Türkiye örneği. *Dokuz Eylül Dergisi İşletme Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 63-76.

Srinivasan, P., Kumar, P. S., & Ganesh, L. (2012). Tourism and economic growth in Sri Lanka: An ARDL bounds testing approach. *Environment And Urbanization Asia*, 3(2), 397-405.

Şahin, B. E. (2018). Türkiye’de turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki (1980-2016). *Journal of Management and Economics Research*, 16(3), 239-253.

Şahin, D., Durmuş, S., & Beşcanlar, S. (2021). Türkiye’de ekonomik büyüme ve turizm gelirleri ilişkisi: Yapısal kırılmalı test analizi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36-56.

Toker, B. (2007). Türkiye’de turizm sektörü teşviklerinin değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2), 81-92.

Turgut, E., Uçan, O., ve Başaran, N. (2021). Turizm sektörünün Türkiye ekonomisine etkisi: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 144-159.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2023). İstatistik Veri Portalı: Türkiye Turizm İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=egitim-kultur-spor-ve-turizm-105&dil=1>, Erişim Tarihi: 07.09.2023.

World Tourism Organization (UNWTO), (2023) UNWTO World Tourism Barometer. <https://www.unwto.org/unwto-world-tourism-barometer-data> Erişim Tarihi: 16/09/2023.

World Economic Forum (WEF) (2022). Travel & Tourism Development Index 2021: Rebuilding for a Sustainable and Resilient Future. *Insight Report May 2022*.

WorldBank Databank (2023). World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>. Erişim Tarihi: 07.09.2023.

Yılmaz, H. (2022). Türkiye’de turizmin ekonomik büyüme etkisi. *Alanya Akademik Bakış*, 7(1), 257-276.

Cumhuriyet Rejiminin Son On Yılında Türkiye’de Cumhuriyet ve Liderlik Üzerine Yapılmış Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

A Bibliometric Analysis of Studies on the Republic and Leadership in Turkey During the Last Decade of the Republican Regime

Hale Eda AKDURU¹

DOI: 10.59445/ijephss.1363640

Atf / Cite: Yılmaz, A. (2023). Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği ekonomik ilişkileri, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, Special Issue: 100 Years of Republic, 42-55, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1363640>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 20.09.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.10.2023

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bugüne kadar geçen 100 yıllık serüveninde liderlerin ve liderliğin önemi büyüktür. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, bir liderin bir devleti, bir örgütü, bir grubu veya bir kişiyi motive ve yönlendirme yeteneğinin sonuçlarına ilişkin önemli bir başarı örneğidir. Son yıllarda özellikle kurumlarda yaşanmakta olan skandallar, finansal çöküşler, iflaslar, ülkeler arasındaki çatışmalar nedeniyle liderlik kavramının ülkelere ve örgütlere katkılarını inceleyen araştırmalar artış göstermiştir. Bu araştırma Türkiye’de 2013 ile 2023 yılları arasındaki on yıllık süreçte cumhuriyet ve liderlik üzerine yapılmış çalışmaları bibliyometrik analiz yöntemi ile incelemektedir. Çalışma yakın geçmişten bugüne cumhuriyet ile liderlik konularını birleştiren araştırmaların profilini analiz etme ve araştırma boşluklarını belirleme amacı gütmektedir. Farklı ulusal veri tabanlarından cumhuriyet ve liderlik anahtar kelimeleri ile yapılan aramalarda 146 çalışmaya ulaşılmıştır. Buna göre konuya ilişkin en fazla yayın yapılan yılın 2021 yılı olduğu, çalışmalarda kavramsal araştırma yaklaşımlarının daha yüksek oranda kullanıldığı, çoğunlukla Atatürk’ün liderlik yaklaşımlarını güncel liderlik yaklaşımları ile ilişkilendiren konuların çalışıldığı, ampirik çalışmalarda araştırma yöntemlerinden çoğunlukla nicel yöntemlerin tercih edildiği ve genellikle anket yöntemiyle veri toplandığı, makalelerin çoğunlukla en az 21 en fazla 30 adet aralığında atıf aldığı, çalışmaların çoğunluğunun üç yazarlı olduğu ve makale yazarlarının çoğunlukla doçent unvanına sahip olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Cumhuriyet, Bibliyometrik Analiz.

Abstract

Leaders and leadership are of great importance in the 100-year adventure of Turkey since its foundation. The establishment of Turkey is an important example of the results of a leader's ability to motivate and direct a state, an organization, a group or an individual. In recent years, due to the scandals, financial collapses, bankruptcies and conflicts, there has been an increase in research on leadership. This study examines the studies on the republic and leadership in Turkey in the ten-year period between 2013 and 2023 by using bibliometric analysis method. The study aims to analyze the profile of research combining republican and leadership issues from the recent past to the present and to identify research gaps. In the searches made with the keywords republic and leadership from different national databases, 146 studies were reached. Accordingly, it was found that the year 2021 was the year with the highest number of publications on the subject, conceptual research approaches were used at a higher rate in the studies, mostly topics that relate Atatürk's leadership approaches to current leadership approaches were studied, quantitative methods were mostly preferred and data were collected by survey method, articles were mostly cited in the range of minimum 21 and maximum 30, the majority of the studies had three authors and the authors of the articles mostly had the title of associate professor.

¹Assoc. Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman University, Milas Vocational High School, Department of Administration and Organization, haleedaakduru@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4022-2364.

Keywords: Leadership, Republic, Bibliometric Analysis.

1. Giriş

Kitleleri peşinden sürüklemek, etkileme, yönlendirme yeteneği (Koçel, 2014) gibi çeşitli şekillerde ifade edilebilen liderliğin kişilere, örgütlere, toplumlara olumlu katkıları eşsizdir. Liderlik, toplumların birlik ve beraberlik içerisinde kalmalarını sağlayabilmek için ciddi bir güç gerektirmektedir (Kılıç Özkaynar, 2017:10). Bu nedenle liderlik kavramının incelikleri, liderlerin karakter özellikleri, liderlik yaklaşımları, kültür ve çevre gibi faktörlerin liderliğe etkisi, liderlik türleri ve lider-takipçi ilişkileri gibi konular sıklıkla farklı disiplinlerden çalışmalara konu edilmiştir.

Tarihte yapıcı ve yıkıcı liderlik davranışlarının sonuçları üzerine birçok örnek bulunmaktadır. Tarihsel süreçlerde de görülebileceği üzere bir liderin yıkıcı davranışlarda bulunmasının birçok nedeni olabilir. Bu nedenler liderin özelliklerinden kaynaklanabileceği gibi, grup veya kurumdan da kaynaklanabilir. Ancak en temel etmen, liderin gücünü ve nüfusunu kullanma biçimidir (Güldü ve Esentürk Aksu, 2016:94). Bu bağlamda gücün görünümünün, zorlayıcı ve baskıcı yaklaşımların uzun vadede liderlik edilmek istenen grup üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceği görülmüştür. Hâlbuki liderliğin kişilerde ve gruplarda gönüllü rol davranışı yaratması, yani kişileri kendi istekleriyle bir harekette bulunmaya yöneltmesi durumunda yapıcı liderlikten bahsedilebilir. Yapıcı liderliğin karşısındaki en önemli engellerin başında belirsizlik ortamı gelmektedir.

İnsanlar belirsizliği sevmezler. Değişim de belirsizliği artırır. İnsanlar bilinmeyeni bilinenle değiştirmeye gereksinim duyarlar. Kişiler ve gruplar bir değişimin kendi çıkarlarını olumsuz yönde etkileyebileceğinden korkarlar. Sonuç olarak değişim, daha sonra kendilerine faydalı olacak olsa bile, işgörenler genellikle değişimi önleyecek önemli engeller yaratırlar (Cömert, 2004:7). Dolayısıyla belirsiz şartlar altında liderlerin liderlik yeteneklerinin daha anlaşılır şekilde görünür olduğu söylenebilir. Gerçekten de, etkili bir lider olma, güç kullanımının yanı sıra, “doğru bazı özellikler” e sahip olmayı da gerekli kılmaktadır (Dessler, 1998: 335). Bu özellikler liderlik yazınında “özellikler teorisi” adıyla anılan teoriye de konu edilmiş olup, çevre faktörlerinin liderin özellikleriyle etkileşimi ise sonraki çalışmalarda incelenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulma sürecinde yaşanan belirsizlik ve kaos ortamı Atatürk’ün başarılı liderlik politikaları sayesinde aşılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu ve ilk lideri olan Atatürk’ün yukarıda bahsi geçen “doğru bazı özellikler”i arasında çevrenin ve durumun koşullarına göre tutum değiştirebilme, vizyon sahibi olma, ayrıntılara dikkat etme, yapacağı inkılapları bilme ve zamanını en iyi şekilde kullanma, gerçekçi, mükemmeliyetçi bir lider olma, sabırlı davranma, çok yönlü olma, tecrübe sahibi olma, doğru, ciddi, nükteli seven, azimli, rehavete kapılmayan, başarıya inanan, cesur bir lider olma, sorunları çözme yeteneğine sahip olma, mütevazı olma, sorumluluk bilincine sahip olma, kendine güvenme ancak tedbiri elden bırakmama, empati kurma, birlik ve dayanışmaya önem verme sayılabilir (Aslan, 2008: 245-252). Bu tutum ve davranışlar, bir grubun ortak hedeflerine ulaşması yönünde etkilendiği süreci (Northouse, 2015) yani liderlik sürecini baştan sona değiştirebilmektedir.

Cumhuriyet ve liderlik kavramlarını, Atatürk’ün liderlik özelliklerini, Cumhuriyet dönemindeki liderlik yaklaşımlarını araştıran çalışmaların sonuçları işletme yönetimi, tarih, iktisat, siyaset bilimi, örgüt psikolojisi, sosyoloji, antropoloji, uluslararası ilişkiler gibi disiplinler açısından önem taşımaktadır. Çünkü Atatürk’ün Cumhuriyet rejimini kurarken 100 yıl önce uyguladığı etkin liderlik yaklaşımı, halen geçerliliğini sürdürmekte ve hem kişiler hem örgütler üzerinde ‘iyi yönetim’ konusunda başarı kazanmanın başlıca metotlarına işaret etmektedir.

Bu çalışmada Türkiye’de cumhuriyet rejiminin son on yılı içerisinde cumhuriyet ve liderlik kavramına ilişkin yazılan makaleler bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiş, çalışmaların çeşitli

özellikleri sınıflandırılarak aktarılmıştır. Bilindiği üzere bibliyometri araştırmaları, bilimsel çalışmaların gerek nicelik gerekse nitelik açısından değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır (Al, Sezen ve Soydal, 2012). Bu sayede konuya ilişkin araştırma boşlukları ile gelişim göstermesi gereken noktaları belirlemek ve farklı disiplinlerden ileriki araştırmacılara rehberlik etmek hedeflenmiştir.

Bibliyometrik analiz türü, bir konu veya araştırma alanındaki bilimsel üretkenliği, yayın trendlerini, yazarların ve kurumların etkisini, yayınların atfı almasını ve benzeri özellikleri incelemek için kullanılmakla birlikte, akademik araştırmaların değerlendirilmesi, yeni araştırma alanlarının belirlenmesi, araştırmacıların ve kurumların performanslarının ölçülmesi gibi birçok amaç için kullanılmaktadır (Sipahi Döngül, 2023). Bibliyometri çalışmaları aracılığıyla araştırmanın amacına yönelik olarak planlanan ve çeşitli sınırlılıklarla belirlenmiş olan spesifik bir veya birden fazla konuda gerçekleştirilmiş çalışmaların nitelikleri detaylıca incelenerek, örneklemedeki mevcut akademik literatürün profili ortaya çıkarılmaktadır. Bu sayede araştırma konusuna ilişkin henüz hiç veya yeterince çalışılmamış kısımların ileriki çalışmalarda araştırma konusu yapılması sağlanabilecektir.

Bu çalışma Cumhuriyetin 100. Yılından yakın geçmişe doğru bakıldığında, birçok disiplinden farklı araştırmacıların araştırma konusu yaptığı lider kavramı veya liderliğe ilişkin konular ile bir yönetim biçimi olarak cumhuriyet olgusunu birleştiren ve araştırma konusu yapan ulusal çalışmalarını mercek altına almak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma soruları çerçevesinde ulaşılan sonuçlardan hareketle her iki kavramı ortak noktada birleştiren araştırma sayısının yeterli düzeyde bulunmadığı ve bazı temel nitelikler kapsamında çalışmaların benzeştiği görülmüştür.

2. Cumhuriyet Dönemi ve Liderlik

Cumhuriyet ve liderlik kavramı denilince her yönü ile akla gelen ilk isimlerden biri şüphesiz ki Mustafa Kemal Atatürk’tür (Köse, 2021:35). Cumhuriyet rejimini kurarken demokrasi ilkelerinden taviz vermeyen Atatürk, toplumun her alanında vizyoner yaklaşımlarıyla sıfırdan bir cumhuriyet kültürü yaratıp, dünya üzerinde benzeri nadir görülebilen bir liderlik yaklaşımı sergilemiştir. Bu yaklaşımlar günümüzde halen geçerliliğini korumakta ve liderlik çalışmalarında sıklıkla konu edilmektedir.

Normal şartlar altında bir lider kendi takipçilerini hedefe motive edebilmeli, onlara hedefleri uğruna mücadele edebilmeleri için esin kaynağı olabilmeli, grubun bütünlüğünü koruyabilmeli, belirli bir otoriteyi sağlayabilmelidir (Komşuoğlu, 2003:1935). Ayrıca liderlerin takipçileri ile aralarında güçlü duygusal bağlar bulunması durumunda etkili bir liderlikten bahsedilebilir. Etkili bir lider aynı zamanda örgütün çıkarları ile astlarının çıkarlarını bir denge dâhilinde koruyabilmeli ve güven bağlarını hiçbir koşul altında zedelememelidir.

Şartların belirsiz olduğu, karmaşa, endişe ve kaos iklimlerinin hakim olduğu durumlarda ise liderlik şartları güçleşir. Osmanlıdan Cumhuriyet’e geçerken aşağı yukarı II. Meşrutiyet’ten 1930’lu yıllara kadar olan dönem, Türk toplumu için büyük değişimlerin yaşandığı çok önemli yıllar sayılır, muhteşem bir imparatorluktan laik cumhuriyete dönüşüm, her kesimde ve günlük yaşamda köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir (Mardin, 1999:9). Her ne kadar toplumsal açıdan bu değişimlere çeşitli tepkiler oluşsa da, Atatürk kendisini toplumdan soyutlamamış gerek savaş meydanlarında askerinin gerekse reformları yaparken milletin içinde yer almıştır. Bu ilişkilerde ve birliktelikte toplumun veya diğer bireylerin kendi farkındalıklarını önemsemiştir (Mısırdalı Yangil ve Öztürk Başpınar, 2022:342).

Özellikle Cumhuriyetin kuruluş döneminde Atatürk karizmatik liderliği ile bütün olumsuzlukların aşılmasını sağladığı gibi, yeni rejimin halka tanıtılmasında en çok çabayı kendisi harcayarak Cumhuriyet’in kökleşmesine katkıda bulunmuştur (Gürcan, 2021:123). Bu başarısının arkasında tüm dünyanın saygı duyduğu liderlik özelliklerine sahip olması gelmektedir. Atatürk’ün cumhuriyet rejimini kurarken uyguladığı liderlik yaklaşımı hem doğuştan sahip olduğu hem de tecrübeleri çerçevesinde edindiği bazı nitelikleri içerir. Bunlardan bazıları şeffaf ve anlaşılır olma, bilgi

ve tecrübelerini başkalarına aktarma, yetkin olma, gerekli bilgiyi edinebilme becerisi, başkalarına bilgi akışı sağlama alışkanlığı, kendi kapasitesinin farkında olma, yürekli olma, çevre ve doğa konularında farkındalığı yüksek olma, zorluklar karşısında kolay pes etmeme, başkalarına fikirlerini anlatmaları için izin verme, kendisine emrivaki yapılmasına izin vermeme, dinamik olma, esprili bir kişilik yapısına sahip olma, geniş kapsamlı, soyut ve makro bağlamda düşünebilme yeteneği, fedakârlık yapabilme yeteneği, doğru ve gerçekçi yaklaşımlarda bulunma, görev ve çalışmaktan hiçbir zaman yüksünmeme, güvenilirlik, yüksek özgüven sahibi olma, potansiyel durumlara karşı hazırlıklı olma, amaçlarına kilitlenme, hesap ve analiz yapabilme yeteneği, başkaları üzerinde ikna ve tesir yeteneği, insiyatif alabilme yeteneği, kişileri doğru analiz edebilme yeteneği, bireylere nitelikleri dışında değer verme, üzerinde çalıştığı konulara inanma, güvenme ve odaklanma, kamuoyu yaratabilme becerisi, hızlı düşünüp, karar alabilme becerisi, analiz ve karar alabilme becerisi, güzel hitabet ve yazı yazabilme becerisi, liyakati her zaman ön planda tutma, mükemmeliyetçilik, çevresindekilere karşı serbesiyetçi olma, müsamahalı davranma, girişimcilik, mütevazılık, devamlı yeni şeyler öğrenme konusunda gayretli olma, önder ve öncü olma, kişileri örgütleme becerisi, prensipli davranma, anlaşmazlıkları çözme yeteneği, önceden belirlenmiş programlara göre hareket etme, olağandışılık, sorumluluk bilincine sahip olma, stratejik farkındalık, öngörü yeteneği, vizyoner olma, yönetme ve idare etme becerisi, zamanı doğru yönetme, doğru zamanlama yapabilme becerileridir (Baykal, 2020; Arıkan, 2001; Vahapoğlu, 1998; Tünay, 1985; Geçikli, 2012; Çora, 2016; Taş, 2009; Aktaş, 2015; Kolburan ve Tasa, 2016; Küçükali, 2006; Ersoy, 2022; Arslan, 1996).

Görüldüğü üzere Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün liderlik özellikleri oldukça fazladır. Bu durum esasında O’nun en etkili liderlik özelliğinin çok yönlülüğü olduğuna işaret etmektedir.

Tarihsel süreçte Atatürk, Türk Halkı için olağanüstü durumlarda ilham kaynağı olmakla birlikte onların üzerinde güven ve saygı kaynağı olmuştur. Atatürk’ün söylemleri ve eylemleri dikkate alındığında dünya tarihinde siyasi ve askeri liderliğe verilebilecek en iyi örnek olduğu açıkça görülmektedir (Saygılı, 2022:98). Cumhuriyet ve liderlik konuları birlikte ele alındığında araştırmacılar tarafından sıklıkla Atatürk’ün liderlik vasıflarını ele alan çalışmaların gerçekleştirildiği görülmüş olup, O’nun sahip olduğu yukarıda aktarılan çok sayıda liderlik özelliklerinden hangilerine dair ne sayıda çalışma yapıldığı ve hangi konuların ihmal edildiği bu araştırmanın sonuçlarında gösterilmektedir. Bibliyometrik analiz yöntemi bu bağlamda objektif ve sayısal veriler ortaya koymak suretiyle (Sipahi Döngül, 2023:118) mevcut literatürü açık ve şeffaf şekilde incelemeye imkan vermektedir.

3. Bibliyometrik Analiz

Bibliyometrik kelimesi biblio ve metric kelimelerinin birleşiminden oluşmakta ve köken olarak eski Yunancada (grek) kitap anlamına gelen biblio kelimesinden gelmektedir (Güneş, Gündoğdu ve Aksu, 2022:5). Bibliyometrik çalışmalar bir bilim dalıyla ilgili mevcut alan yazınındaki çalışmaların mevcut durumunu, yönelimini ve gelişimini ortaya koyan çalışmalardır (Üsdiken ve Pasadeos, 1993). Bibliyometrik analizler neticesinde incelenen kaynağa ilişkin detaylı bilgi edinme imkânı ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan bibliyometrik çalışmalar tüm disiplinler açısından oldukça önem taşır.

Bibliyometrik araştırmalarda belgelerin ya da yayınların belirli özellikleri analiz edilerek bilimsel iletişime ilişkin çeşitli bulgular elde edilmektedir (Al ve Coştur, 2007: 144). Bu özellikler arasında konu, yıl, atıf, yazar, yayınlanma, analiz gibi çeşitli parametreler bulunabilir. Bibliyometri araştırmalarının neticeleri gelecek çalışmalara yol gösterici nitelik taşımaktadır.

Bibliyometrik araştırmalarda veri kaynağı olarak atıf dizinlerinden yararlanılmaktadır (Savrun, 2019:373). Araştırma evreni olarak dergiler, makaleler, konferans bildirileri, tezler, kitap bölümleri gibi

bilimsel çalışmalardan yararlanılmaktadır. Özellikle belirli bir tarih aralığında gerçekleştirilen veri tarama yöntemleri alanyazına önemli katkılar sağlamaktadır.

Bibliyometrik analiz tanımlayıcı ve değerlendirici olarak iki başlık altında incelenebilir. Tanımlayıcı bibliyometrik analiz çalışması makalelerin genel hatlarını tanımlar nitelikte iken değerlendirici bibliyometrik analiz çalışması makalelerin atıf sayıları ile ilgili verileri derleyerek daha sonra yapılan çalışmaları nasıl ve ne kadar etkilediğiyle ilgilenmektedir (Demirbulat ve Dinç, 2017). Bir bibliyometrik analiz çalışması hem tanımlayıcı hem değerlendirici öğeler içerebilir.

Bibliyometrik çalışmalar kapsamında 1927 yılında gerçekleştirilen ve Journal of the American Chemical Society Dergisi’nde yayınlanan makalelerin kaynakçalarının değerlendirildiği çalışma ilk çalışma olarak kabul edilmektedir (Polat, Sağlam ve Sarı, 2013:275). Ülkemizde ise bu alanda yapılan çalışmaların ilki 1970 yılında Ahmet Kemal Özinönü tarafından yayınlanan “Growth in Turkish positive basic sciences” adlı kitaptır. Bu eserde Özinönü, Türkiye’deki bibliyometri çalışmalarının astronomi, biyoloji, fizik, kimya, matematik ve yer bilimleri alanlarındaki bilimsel verimliliğini ölçmüştür (Al, 2008:9).

Liderlik konusuna ilişkin önceki çalışmalar incelendiğinde Hotamışlı ve Efe (2015) çalışmalarında duygusal zekâ ve liderlik ilişkisi bağlamındaki çalışmaları bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemiştir. Baynal Doğan, Doğan ve Aykan (2021) ise liderlik tarzlarını bibliyometrik analize tabi tutmuşlardır. Ekşili ve Alparslan (2016) çalışmalarında Journal Of Organizational Behavior Dergisi’nde yayınlanan makaleler üzerinden gündemdeki liderlik konularını bibliyometrik yöntemle incelemiştir. Uçkun (2022) çalışmasında otantik liderlik üzerine yazılan lisansüstü tezleri incelerken, Aksoy Kürü (2022) ise Türkiye’de hizmetkâr liderlik üzerine yazılan lisansüstü tezleri bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemiştir. Sadece liderlik konularına odaklanan çalışmalar dışında turizm ve liderlik (Tozoğlu ve Uçar, 2022; Kırpık ve Dönbak, 2021; Çelik, 2019), eğitim ve liderlik (Gümüş, Esen ve Bellibaş, 2016; Kaya ve Küçükçene, 2021) gibi alanlara odaklanan bazı bibliyometrik çalışmalar da bulunmakta olup, cumhuriyet konusunda hazırlanan bibliyometrik analiz sayısı ise (Bak, 2023) oldukça sınırlıdır. Bu bakımdan Türkiye’de 2013-2023 yılları arasında cumhuriyet dönemi ve liderlik konusuna odaklanan makalelerin bibliyometrik analiz yöntemiyle incelendiği bu araştırma liderlik yazınına katkı sağlayacaktır.

4. Yöntem

Bu çalışmada 2013-2023 yılları arasında Türkiye’de cumhuriyet ve liderlik ile ilgili yazılmış olan makalelerin çeşitli parametreler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Ulusal yazında bibliyometrik çalışmalarda lisansüstü tezler, dergiler, bildiri ve makaleler belli parametrelerle incelenmektedir. Bu parametreler arasında makale yazarlarının unvanı, çalışma konusu, yayınlandığı yıl, sayfa sayısı, yazarın çalıştığı üniversite, çalışmanın görgül veya kavramsal olup olmadığı, yazar sayısı gibi parametreler bulunmaktadır (Dönüş ve Kozak, 2012).

Belirli bir konuya ilişkin yazılan makalelerin o konuya ilişkin bilimsel gelişme ve katkıların izlenebilmesi için en önemli göstergeler arasında sayılıyor olmasından dolayı (Bayram, 1998) bu araştırmada konuya ilişkin yazılmış makalelerin veri olarak kullanılması tercih edilmiştir. Araştırma amacı doğrultusunda cumhuriyetin son on yıllık geçmişinde cumhuriyet ve liderlik temalarını birleştiren çalışmalarda favori çalışma eğilimlerinin ve ihmal edilen konuların ortaya çıkarılması yoluyla bir yol haritası oluşturmak için nitel araştırma yöntemlerinden bibliyometrik analiz yöntemi tercih edilmiştir.

Bu bağlamda bibliyometri çalışmalarını kapsayan yaygın literatürden yararlanılarak oluşturulan aşağıdaki araştırma sorularının yanıtları aranmıştır:

1. Makalelerin yayınlandığı yıllara göre dağılımı nasıldır?

2. Makalelerin konularına göre dağılımı nasıldır?
3. Makalelerin araştırma yaklaşımlarına göre dağılımı nasıldır?
4. Makalelerin araştırma yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?
5. Makalelerin veri toplama yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?
6. Makalelerin yapılan atıflara göre dağılımı nasıldır?
7. Makalelerin yazar sayısı açısından dağılımı nasıldır?
8. Makale yazarlarının unvanlarına göre dağılımı nasıldır?

4.1. Evren ve Örneklem

Çalışmanın ana kümesini 2013 ila 2023 yılları arasında ulusal yazında yayınlanan makaleler oluşturmaktadır. Örneklem ise Sobiad, Tr Dizin, Researchgate ve Google Akademikte yayınlanan dergilerde ‘cumhuriyet ve liderlik’ anahtar kelimesiyle tam metnine ulaşılan çalışmalar dâhil edilmiştir. 146 adet makale veri seti olarak analize tabi tutulmuştur. Araştırmanın en önemli kısıtı ulusal tüm veri tabanlarının araştırmaya dahil edilememesidir. Bu durum altyapı ve erişim olanakları, süre, maliyet gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanmıştır.

4.2. Verilerin Analizi

Analiz sürecinde örneklem dâhil edilen çalışmalar içerik analizi yöntemi ile güvenilirliğin sağlanabilmesi adına araştırmacı tarafından çalışmaların yılları, araştırma yaklaşımları, çalışma konuları, araştırma yöntemleri, veri toplama yöntemleri, atıf sayıları, yazar sayıları ve yazarların unvanlarına göre kodlanarak tablo lanmıştır.

5. Bulgular

2013-2023 Tarihleri arasında ulusal yazında önceden belirlenen veri tabanlarında yayınlanan ‘cumhuriyet ve liderlik’ konulu makalelerin bibliyometrik analizini yapmayı amaçlayan bu çalışmada öncelikle örneklem ilişkili genel bulgulara yer verilmiştir.

5.1. Araştırma Örneklemine İlişkin Genel Bilgiler

Örneklem dâhil edilen makalelerin toplam sayfa sayısı 2643 olup, ortalama sayfa sayısı 18,1’dir. Makalelerin toplam yazar sayısı 331 olup, ortalama yazar sayısı ise 2,2’dir. Sobiad veri tabanında taranan 34, Tr Dizin veri tabanında taranan 36, Researchgate veri tabanında taranan 49 ve Google Akademik veri tabanında taranan 27 adet makale bulunmaktadır.

5.2. Makalelerin Yayınlandığı Yıllara Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

Tablo 1 incelendiğinde ulusal yazında cumhuriyet ve liderlik konusunda en fazla makale yazılan senenin 2021 yılı (24 adet) olduğu ve genel itibarıyla yapılan çalışma sayısında artış eğilimi söz konusu olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Makale Sayısı	Yüzde
2013	6	%4
2014	6	%4
2015	8	%5
2016	9	%6
2017	15	%10
2018	10	%7
2019	14	%10
2020	18	%12
2021	24	%17
2022	17	%12
2023	19	%13
Toplam	146	100

Kaynak: Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

5.3. Makalelerin Konularına Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

Makalelerin çalışma konularına göre dağılımını içeren Tablo 2 incelendiğinde %34’lük çoğunluğun Atatürk’ün liderlik yaklaşımlarını ele alan ve güncel liderlik konularıyla ilişkilendiren çalışmalar olduğu görülmüştür. Bu oranı %30’luk oranla cumhuriyet kavramıyla liderlik türlerini bağdaştıran ve ampirik yöntemlerle çeşitli örneklemeler üzerinde algısal veya davranışsal tutumları inceleyen çalışmalar izlemektedir. İncelenen örnekleme en az oranda çalışma (%5) Türk Dünyası ve liderlik konularında yapılmıştır.

Tablo 2. Çalışmaların Konularına Göre Dağılımı

Konu	Araştırma Yaklaşımları		Toplam	
	Kavramsal	Görgül	Sayı	Yüzde
Atatürk’ün Liderlik Yaklaşımları	47	2	49	34
Cumhuriyet Dönemi Liderlerinin Liderlik Yaklaşımları	23	1	24	16
Türk Dünyası ve Liderlik	7	-	7	5
Liderlik Türleri	8	36	44	30
Lider- Üye Etkileşimi	4	18	22	15
Toplam	89	57	146	100

Kaynak: Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

5.4. Makalelerin Araştırma Yaklaşımlarına Göre Dağılımına Göre Bulgular

Tablo 3’e göre örnekleme dahil edilen çalışmaların %61’lik kısmının kavramsal yöntemle gerçekleştirilen çalışmalar olduğu görülürken, geriye kalan %39’luk kısım görgül (ampirik) araştırma yöntemleriyle hazırlanmıştır. Buna göre makalelerin büyük çoğunluğu kavramsal yöntemler içermektedir.

Tablo 3. Çalışmaların Araştırma Yaklaşımlarına Göre Dağılımı

Araştırma Yaklaşımları		Toplam (Yüzde)	
Kavramsal	Görgül	Kavramsal	Görgül
89	57	%61	%39

Kaynak: Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

5.5. Makalelerin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

Ampirik çalışmaların araştırma yöntemlerine göre dağılımını gösteren Tablo 4 incelendiğinde nicel yöntemlerin çalışmaların yaklaşık %54’ü, nitel yöntemlerin çalışmaların yaklaşık %39’u, karma yöntemlerin ise çalışmaların yaklaşık %7’si oranında kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 4. Ampirik Çalışmaların Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Araştırma Yöntemleri			Toplam
Nitel Yöntemler	Nicel Yöntemler	Karma Yöntemler	
22	31	4	57

Kaynak: Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

5.6. Makalelerin Veri Toplama Yöntemlerine Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

Tablo 5’e göre örnekleme yer alan görgül çalışmaların yaklaşık %60’lık çoğunluğu anket tekniğiyle, %35’lik kısmı görüşme tekniğiyle, geriye kalan yaklaşık %5’lik kısmı ise diğer teknikler kullanılmak suretiyle gerçekleştirilmiştir.

Tablo 5. Çalışmaların Veri Toplama Yöntemlerine Göre Dağılımı

Veri Toplama Yöntemleri	Adet	Yüzde (%)
Anket (Survey) Tekniği	34	60
Görüşme (Yapılandırılmış/ Yarı Yapılandırılmış) Tekniği	20	35
Diğer	3	5
Toplam	57	100

Kaynak: Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

5.7. Makalelerin Yapılan Atıf Sayılarına Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

Tablo 6 incelendiğinde çalışmaların yaklaşık %39’luk çoğunluğu (58 adedi) en az 21 en fazla 30 adet atıf almıştır. Çalışmaların 7 tanesi ise (%5) en düşük oranda (0-10 adet) atıf almıştır.

Tablo 6. Çalışmalara Yapılan Atıf Sayılarının Dağılımı

Atıf Sayısı	Adet	Yüzde (%)
0-10	7	5
11-20	46	32
21-30	58	40
31-40	21	14
41 -50	8	5
51 ve üzeri	6	4
Toplam	146	100

Kaynak: Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

5.8. Makalelerin Yazar Sayısı Açısından Dağılımına İlişkin Bulgular

İncelenen makalelerin yazar sayılarını gösterir Tablo 7’ye göre örneklemdaki makalelerin %34’lük çoğunluğu (49 adedi) üç yazarlıdır. Örneklemden tek yazar sayısına sahip makale adedi (16 adet) ise %11 ile en düşük orandadır.

Tablo 7. Çalışmaların Yazar Sayısına Göre Dağılımı

Yazar Sayısı	Makale Sayısı	Yüzde (%)
1	16	11
2	42	29
3	49	34
4 ve üstü	37	26
Toplam	146	100

Kaynak: Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

5.9. Makale Yazarlarının Unvanlarına Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

Makalelerin yazar unvanlarına göre dağılımına bakıldığında %21’lik en yüksek oranla Doçent ,Dr., %13’lük en düşük oranla Öğretim Görevlisi (veya Öğr. Gör. Dr.) unvanına sahip yazarların çalışma yapmış olduğu görülmektedir. Konuya ilişkin çalışma yapan yazarlara ait unvan gruplarının genel itibariyle birbirine yakın oranlarda olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 8. Çalışmaların Yazar Unvanlarına Göre Dağılımı

Unvan	Makale Sayısı	Yüzde (%)
Prof. Dr.	49	15
Doç. Dr.	69	21
Dr. Öğr. Üyesi	55	17
Öğr. Gör. (veya Öğr. Gör. Dr.)	44	13
Arş. Gör. (veya Arş. Gör. Dr.)	61	18
Diğer (Uzman, Araştırmacı, Öğr.vd.)	53	16
Toplam	331	100

Kaynak: Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

6. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Türkiye’de Cumhuriyet rejiminin son on yılında cumhuriyet ve liderlik kavramını konu alan makalelerin bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmesi amaçlanmıştır. Bibliyometrik analiz metodunun araştırma konusu edilen kavrama dair mevcut akademik çalışma eğilimlerini matematiksel ve istatistikî objektif veriler vasıtasıyla tespit ederek sınıflandırması (Khanra vd., 2021) nedeniyle bu çalışmada bibliyometri metodu kullanılmıştır.

Ulusal yazında önde gelen dört adet veri tabanında ‘cumhuriyet ve liderlik’ anahtar kelimesiyle yapılan detaylı incelemede makale dışındaki araştırma türleri ile tam metnine ulaşılamayan makaleler ayrıştırılmış, 146 adet makale araştırma örneklemleri olarak belirlenmiştir. Sobiad veri tabanında taranan 34, Tr Dizin veri tabanında taranan 36, Researchgate veri tabanında taranan 49 ve Google Akademik veri tabanında taranan 27 adet makale, araştırma amacı ve literatür desteğiyle oluşturulan 8 adet araştırma sorusu bağlamında belirlenen parametrelere göre sınıflandırılmıştır.

Bibliyometrik analize tabi tutulan makaleler yayın yılı parametresi açısından incelenmiş, cumhuriyet ve liderliğe ilişkin en çok makale yazılan senenin 2021 yılı olduğu, en az sayıda makalenin 2013 ile 2014 yıllarında yazıldığı ve yıllar içerisinde genel itibarıyla yayın sayısında artış eğilimi olduğu görülmüştür. Bu durum cumhuriyet rejiminde liderlik kavramının ülkemizde son on yıllık süreçte araştırmacılarca ilgi çekmeye başladığını göstermektedir. Liderlik yazınındaki gelişmeler paralelinde yeni ve farklı liderlik yaklaşımlarının öne çıkmasıyla geçmiş süreçteki durumun güncel durumla kıyaslanmasının, analiz edilmesinin, yorumlanmasının ve hem yönetsel hem de sosyolojik bağlamda çeşitli çözümler üretilmesinin amaçlandığı söylenebilir.

Çalışmaların konuya göre dağılımını inceleyen ikinci araştırma sorusuna göre Atatürk’ün liderlik yaklaşımları önde gelmektedir. Atatürk kuşkusuz dünyanın önde gelen liderlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle Atatürk’ün yönetsel politikalarının günümüz şartlarında meydana gelen gelişmeler paralelinde yorumlanması, incelenmesi, kıyaslanması ve çeşitli yöntemlerle ölçülmesi neticesinde ulaşılabilecek sonuçlar bugün ve ileriki yüzyıllarda dahi kişilere ve kurumlara önemli katkılar sağlayacaktır.

Cumhuriyet ve liderliğe ilişkin ulusal yazında yer alan makalelerde araştırma yaklaşımları, araştırma yöntemleri ve veri toplama yöntemlerini inceleyen üçüncü, dördüncü ve beşinci parametrelere göre çalışmaların genellikle kavramsal çalışmalar şeklinde hazırlandığı, görgül çalışmalarda nicel

araştırma yöntemlerinin tercih edildiği ve veri toplama yöntemi olarak anket metodunun daha yoğunlukla kullanıldığı görülmüştür. Bu durum tarihsel sürece ilişkin çalışmalarda ampirik metotları uygulayabilme imkanlarının daha düşük olmasından kaynaklanabilir. Bununla beraber çeşitli liderlik türlerini ölçmeye yönelik anket geliştirme süreçlerinin devam etmekte olması, ampirik çalışmalarda anket yönteminin veri toplama metodu olarak çoğunlukla kullanılmış olmasının diğer bir nedeni olarak belirtilebilir. İleriki araştırmalarda nitel ve karma yöntemlerin de kullanıldığı çalışmaların gerçekleştirilmesi konuya ilişkin farklı bilimsel sonuçlar ile bakış açıları sağlayacaktır.

Çalışmalara yapılan atıf sayıları parametreleri incelendiğinde, çalışmaların çoğunluğunun 21 ile 30 atıf arasında atıf aldığı görülmüştür. En fazla (51 ve üzeri sayıda) atıf alan 6 adet makale bulunduğu, 3 adet makalenin (%2) ise sıfır atıf aldığı bulgularına ulaşılmıştır. En fazla atıf alan 6 makalenin yazarlarından 3’ü ortaktır.

Konuya ilişkin çalışma yapan araştırmacıların sayısı ve unvanlarına ilişkin yedinci ve sekizinci araştırma parametreleri incelendiğinde, çalışmaların %34’lük çoğunluğunun üç yazarlı olduğu görülmektedir. Bu oranı iki ile dört ve üstü yazarlı makalelerin izlediği, en düşük sayıda (16 adet) makalenin ise tek yazarlı olduğu görülmüştür. Bu durum cumhuriyet ve liderlik kavramının liderlik konusuna ilgi duyan tarih, psikoloji, işletme, iktisat, sosyoloji gibi farklı disiplinlerden araştırmacıların bir arada çalışmasına olanak sağlaması ile açıklanabilir.

Araştırmacıların unvanlarına ilişkin analizler incelendiğinde cumhuriyet ve liderlik konusunda en fazla sayıda araştırma yürüten akademisyen grubunun doçent (%21) unvanlı olduğu, bu grubu sırasıyla araştırma görevlilerinin (%18), doktor öğretim üyelerinin (%17), diğer grup araştırmacıların (%16) ve profesörlerin (%15) izlediği bulgularına ulaşılmıştır. Unvan grupları arasında çok küçük farklılıkların olması her unvan grubundan araştırmacının cumhuriyet ve liderlik konusunda çalışmalar yürüttüğünü göstermektedir. Ayrıca akademisyen olmayan gruplar tarafından da cumhuriyet ve liderlik konusuna ilişkin çalışmalar yürütüldüğü görülmüştür. Bu durum yüksek lisans veya doktora tezlerinde de cumhuriyet ve liderlik konusunun son on yıllık süreçte ilgi çekmeye başladığına dair bir gösterge olarak kabul edilebilir.

Türkiye’de cumhuriyet ve liderlik üzerine yapılan çalışmalar, bizi, ülkenin kurucusu Atatürk’ün yüzyıllardır kabul gören, Türk ve dünya liderleri tarafından daha sonraki yıllarda da model alınacak vizyoner liderlik yaklaşımlarına götürmektedir. Bunlar arasında dönüştürücü, karizmatik, demokratik, katılımcı, sürdürülebilir yaklaşımlar yer almaktadır. Atatürk’ün içerisinde bulunduğu koşulları analiz etme yeteneği neticesinde uyguladığı yaklaşımlar, çağın gereklerine uyarken, aynı zamanda ülkeyi gelecekte olmasını hayal ettiği noktaya ulaştırabilecek kapasiteye sahiptir. Bununla beraber ikna kabiliyetini demokratik liderliğinin önemli bir vasıtası olarak kullanması, demokratik yöntemlerle alınan kararların bile bunun, onun çizgisine uygun olmasını sağlamıştır (Kongar, 2005: 193). Özetle yönetim ve liderlik literatüründeki tüm gelişmelerin Atatürk ve Cumhuriyet dönemi Türk liderlerinin yaklaşımları ile etkileşimi birçok dönem boyunca farklı disiplinlerden araştırmacılarca araştırma konusu yapılmaya devam edilmektedir. Bu sayede hem yönetsel hem bireysel anlamda önemli katkılar sağlamaya devam edecektir.

Bu çalışmanın ulusal yazında dört veri tabanı dışında diğer veri tabanlarında taranan çalışmalar ve makaleler dışındaki tezler, bildiriler gibi çalışmaların araştırmaya dâhil edilmeme kısıtları nedeniyle, ileriki araştırmalarda farklı veri tabanlarında taranan tüm araştırma metinlerinin araştırmaya dâhil edilmesi veya benzer bir araştırmanın uluslararası yazında yapılan çalışmalar üzerinde gerçekleştirilmesi önerilebilir.

Çatışma Beyanı (Competing Interest)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that she has no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kar amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author’s contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Aksoy Kürü, S. (2022). Türkiye’de Hizmetkâr Liderlik Üzerine Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi (2008-2021). Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (1): 379-403.

Aktaş, Z. (2015). Örgütsel Gelişmenin Sağlanmasında Dönüşümsel Liderlik Özellikleriyle Mustafa Kemal Atatürk. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(39): 222-236.

Al, U. (2008). “Türkiye’nin Bilimsel Yayın Politikası: Atıf Dizinlerine Dayalı Bibliyometrik Bir Yaklaşım.” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Al, U., ve Coştur, R. (2007). Türk Psikoloji Dergisi’nin Bibliyometrik Profili. Türk Kütüphaneciliği, 21(2): 142-163.

Al, U., Sezen, U., Soydal, İ. (2012). Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Yayınlarının Sosyal Ağ Analizi Yöntemiyle Değerlendirilmesi. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 29(1): 53-71.

Arıkan, S. (2001). Otoriter ve Demokratik Liderlik Tarzları Açısından Atatürk’ün Liderlik Davranışlarının Değerlendirilmesi, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(1): 231-257.

Arslan, S. (1996). Atatürk’ün Devlet Adamlığı Vasfı. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 12(36):931-952.

Aslan, T. (2008). Siyasi, Sosyal Ve Kültürel Açından Atatürk’ün Liderliği Üzerine Bir Deneme. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(2): 241-261.

Bak, G. (2023). Scopus Veri Tabanında Yer Alan Türkiye’de Yazılmış Cumhuriyet Ve Basın Konulu Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. Kafdağı, 8(1): 100-112.

Baykal, A. N. (2020). *Mustafa Kemal Atatürk’ün Liderlik Sırları Yöneticiler İçin Yeni Bir Bakış*. Hümanist Kitap, İstanbul.

Baynal Doğan, T. G. , Doğan, S., Aykan, E. (2021). Liderlik Tarzlarının Bibliyometrik Analizi. Erciyes Akademi, 35(1): 161-189 .

Bayram, Ö. G. (1998). Atıf Verisi (Citation Data) Ve Enformetrik Yasalar: Türk Kütüphanecilik Literatüründeki Doktora Tezleri Üzerinde Bir Uygulama. *Türk Kütüphaneciliği*, 12(1): 142-163.

Cömert, M. (2004). “Dönüşümcü Liderlik”, XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, 06-09 Temmuz 2004, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi, ss. 1-12, Malatya.

Çelik, S. (2019). Turizm Alanında Liderlik Konusu İle İlgili Hazırlanmış Tezlere Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz. *Journal of Academic Value Studies*, 5(4): 516-527.

Çiçek, D., Kozak, N. (2012). Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisinde Yayınlanan Hakem Denetimli Makalelerin Bibliyometrik Profili. *Türk Kütüphaneciliği*, 26(4):734-756.

Çora, A. N. (2016). Liderlik ve Atatürk. *TURAN-SAM*, 8(31): 150-159.

Demirbulat, Ö.G., Dinç, N.T. (2017). Sürdürülebilir Turizm Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(2): 20-30.

Dessler, G. (1998). *Management*, Prentice Hall, USA.

Ekşili, N., Alparlan, A. M. (2016). Gündemdeki Liderlik Konuları: Journal Of Organizational Behavior Dergisinde Bibliyometrik Bir Analiz (2010-2015). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 8(16): 274-291.

Ersoy, H. (2022). İlham Verici Liderlik ve Atatürk’ün İlham Verici Liderlik Özellikleri. *Euroasia Journal of Social Sciences & Humanities*, 9(28): 25-37.

Geçikli, F. (2012). Liderlik ve Duygusal Zeka: Mustafa Kemal Atatürk Örneği. *Atatürk İletişim Dergisi*, 3:19-38.

Güldü, Ö., Aksu, N. E. (2016). Yıkıcı liderlik Algısı Ve Mesleki Tükenmişlik Arasındaki İlişkide Olumsuz Duygu-Durumun Aracı Rolü. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 7(2): 91-113.

Gümüş, E. , Esen, M., Bellibaş, M. Ş. (2016). Eğitim Araştırmalarında "Lider Yetiştirme Ve Liderlik Geliştirme" Çalışmaları: 1980-2014 Arası Durum Tespiti. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1(40): 491-505.

Güneş, S.G., Gündoğdu K., Aksu, H. S. (2022). Bibliometric Analysis Of Volunteer Tourism Articles Published in National Reviewed Journals Indexed by ULAKBIM. *GSI Journals Serie A: Advancements in Tourism, Recreation and Sports Sciences*, 5 (1): 1-15.

Gürcan, N. (2021). Yönetimde Karizmatik Liderlik Tarzı ve Atatürk. *New Era International Journal Of Interdisciplinary Social Researches*,1(1):118-126.

Hotamışlı, M., Efe, D. (2015). Duygusal Zekâ Ve Liderlik İlişkisi Bağlamındaki Çalışmaların Bibliyometrik Analiz İle İncelenmesi. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (1): 101-121.

Kaya, E., Küçükçene, M. (2023). Türkiye’de “Liderlik” Çalışmaları (1983-2021): Bibliyometrik Bir Analiz. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1):75-94 .

Khanra, S., Dhir, A., Parida, V., Kohtamäki, M. (2021). Servitization research: A review and bibliometric analysis of past achievements and future promises, *Journal of Business Research*, 131, 151-166.

Kılıç Özkaynar, G. (2017). Tarihte Öne Çıkan Türk Lider Örnekleri Üzerine Bir İnceleme. *Ekonomi İşletme ve Yönetim Dergisi*, 1(1):10-31.

Kırpık, G., Dönbak, E. R. (2021). Turizm Alanında Yer Alan Liderlik Araştırmalarının Bibliyometrik Analizi. *Alanya Akademik Bakış*, 5 (2): 883-909.

Koçel, T., (2014). *İşletme yöneticiliği: Yönetim ve organizasyon, organizasyonlarda. davranış, klasik-modern-çağdaş ve güncel yaklaşımlar*, Beta Yayınevi, İstanbul.

Kolburan, Ş. G., Tasa, H. (2016). Atatürk’ün Lider Kişiliği: Bilişsel Faktörler Çerçevesinde Bir Değerlendirme. Aydın İnsan ve Toplum Dergisi, 2(4): 79-98.

Komşuoğlu, A. (2007). ‘‘Türkiye’de siyasal liderlik ve kitle iletişimi: Bir örnek inceleme–Süleyman Demirel.’’ ICANAS International Congress of Asian and North African Studies, 10-15 Eylül 2007, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, pp. 10-15, Ankara.

Kongar, E. (2005), *Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Köse, S. (2021). Etkili Lider: Atatürk. International Journal of Business Economics and Management Perspectives, 1(1): 33-47.

Küçükali, R. (2006). Bir Lider Olarak Atatürk ve Eğitime Bakışı. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 14: 211-222.

Mardin, Ş. (1999). *Türk Modernleşmesi*. İletişim Yayınevi, İstanbul.

Mısırdalı Yangil, F., Öztürk Başpınar, N. (2022). Mustafa Kemal Atatürk’ün Liderlik Tarzının Sürdürülebilir Liderlik Açısından Değerlendirilmesi. Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11 (2) : 323-350 .

Northouse P. G. (2015). *Liderlik kuram ve uygulamalar*. (Çev. C. Şimşek). Sürat Üniversite Yayınları, İstanbul.

Polat, Ç., Sağlam, M. ve Sarı, T. (2013), Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi’nin Bibliyometrik Analizi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 27(2): 273-288.

Savrun, B., Mutlu, H.M. (2019). Kent Lojistiği Üzerine Bibliyometrik Analiz, Kent Akademisi, 12 (38-2): 364-386.

Saygılı, Z. (2022). ‘‘30 Ağustos Başkomutanlık Meydan Muharebesi ve Mustafa Kemal Atatürk’ün Liderlik Dehası.’’ 4. Uluslararası 30 Ağustos Sempozyumu, 29-30 Ağustos 2022, s.95-99, İzmir.

Sipahi Döngül, E. (2023). Türkiye Cumhuriyeti üzerine yapılan çalışmaların bibliyometrik analizi. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12(ÖS), 117-127.

Taş, S. (2009). Atatürk’ün Dönüşümcü Liderliği. Uluslararası Teknolojik Bilimler Dergisi, 1(2):1-9.

Tozoğlu, B., Uçar, Ö. (2022). Turizm ve Liderlik Konulu Makalelerin Bibliyometrik Analizi. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 10 (1):358-379.

Tünay, B. (1985). Atatürk ve Liderlik. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 1(2): 555-572.

Uçkun, S. (2022). Otantik Liderlik Üzerine Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi, International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies, 8 (47): 823-832.

Üsdiken, B., Pasadeos, Y. (1993). Türkiye’de Örgütler ve Yönetim Yazını. Amme İdaresi Dergisi, 26(2): 73-93.

Vahapoğlu, H. (1998). Atatürk ve Liderlik. Erdem, 11(32):647-658.